Preţul Lei 2.50

Cărţi apărute în editura Institutului de arte grafice MINERVA, Bucureşti, Strada Regală, 6.

BIBLIOTECA SCRIITORILOR ROMÂNI

AUTORII CLASICI

V. Alexandri. —	Poesii	1.50
—	Teatru I	1.50
—	Teatru II	1.50
—	Teatru III	1.50
—	Proză	1.50
M. Eminescu. —	Poesii postume	1.—
—	Geniu pustiu	2.—
—	Literatură populară	1.50
—	Scrieri politice şi literare	2.—
N. Bălcescu. —	Istoria Romînilor sub Mihaĭ-Vodă-Viteazul	1.50
Gr. Alexandrescu. —	Versuri şi Proză	1.25
P. Ispirescu. —	Legendele saŭ basmele Romînilor	1.50
N. Filimon. —	Ciocoii vechĭ şi noĭ	1.50
Ion Creangă. —	Opere complete	1.50
Anton Pann. —	Opere complete	1.50
D. Bolintineanu. —	Poesii	1.50
C. Negruzzi. —	Proză. Vol. I	1.50

Toate aceste scrieri — exceptînd Poesii Postume şi Geniŭ Pustiŭ de M. Eminescu, — se găsesc în ediţie de lux à . . . . . LEI 3.— vol.

ISBN 973-624-354-0

9 789736 243547

București
2006

EDITURA SemnE

HEAHVL·ROMÂHESC·ÎH·BASARABIA·DE·H:ÎORGA

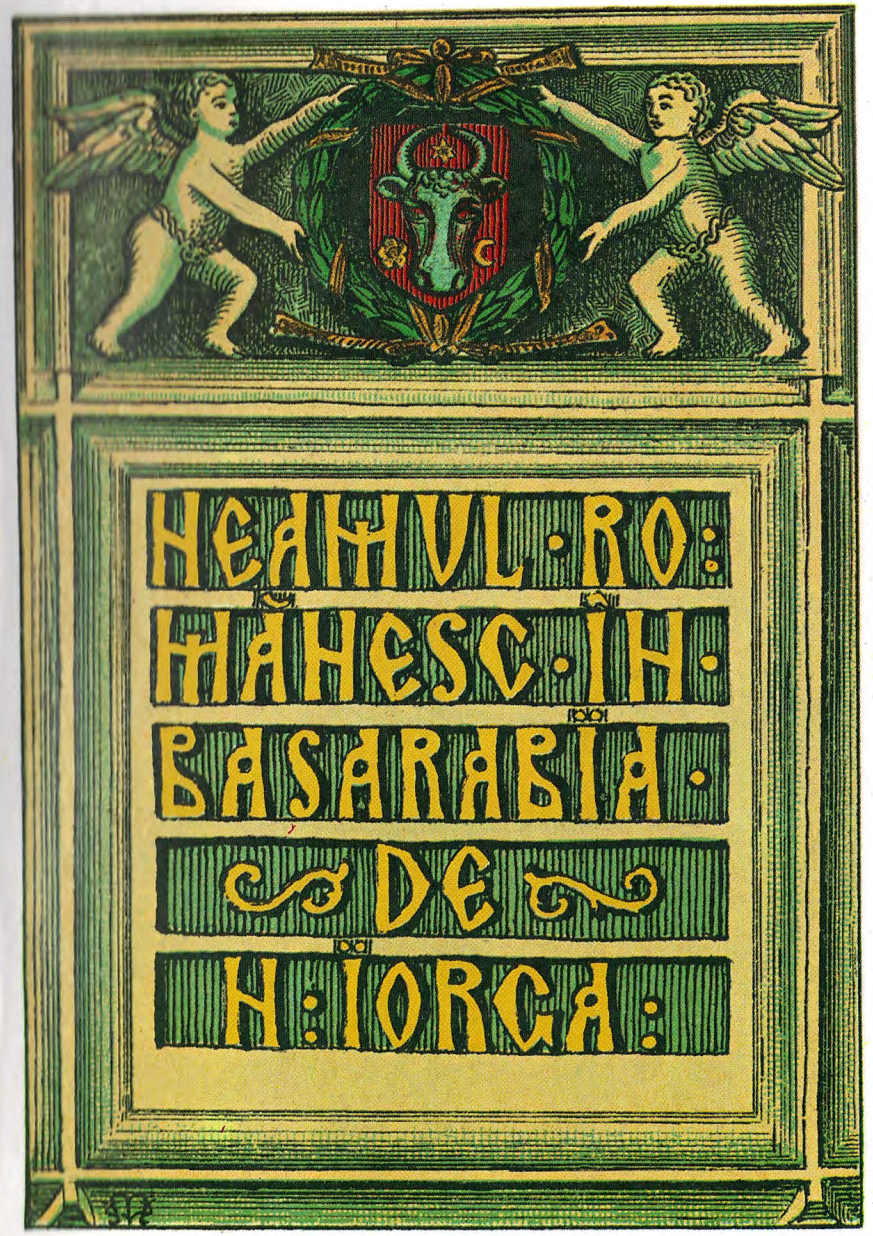

1031- Atelierele SOCEC, Bucureşti.

NEAMUL ROMÂNESC

IN

BASARABIA

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI
Editura Librăriei SOCECŬ & Co., Calea Victoriei, 21
1905

EDITURA SEMNE
Str. Barbu Delavrancea, nr. 24
Sector 1, Bucureşti
Tel./fax: (021) 318.83.44; mobil: 0741.039.421
Adresă web: http://www.semne.home.ro
E-mail: semneartemis@b.astral.ro

Difuzare:
Tel./Fax: (021) 310.74.59
0742.048.706

Tiparul executat la S.C. SEMNE '94 S.R.L.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
IORGA NICOLAE
Neamul românesc în Basarabia / Nicolae Iorga - Bucureşti : Semne, 2006
ISBN: 973-624-354-0

Această este o reproducere în facsimil a lucrării

NEAMUL ROMÂNESC

IN

BASARABIA

apărută în anul 1905 în această formă la

Editura Librăriei SOCECŬ & Co., Calea Victoriei, 21

CELUĬ D'INTĂIŬ ROMÎN BASARABEAN — DIN BASARABIA — CARE VA LUA ÎN MÎNĬ ACEASTĂ CARTE.

CAP. I-iŭ.

ŢINUTUL HOTINULUĬ.

1. Spre Hotin.

Spre hotarul rusesc. Mi-am luat toate măsurile de siguranță. Pe pașaportul mieŭ și-a luat locul, lîngă atîtea vize din Predeal și Iței și aceia a consululuĭ rus din Cernăuțĭ.

Secretarul consulatuluĭ, d. Dimitrovicĭ, e Romîn bucovinean și, ca unul ce s'a întors abia din Rusia, el mă asigură că nu e adevărat ce se spune despre tulburările de acolo în ziarele și zvonurile bucovinene. În Cernăuțiĭ evreiești, dacă nu și în aceĭ austriacĭ, nu sînt, ce e dreptul, prea multe simpatiĭ pentru cîrmuirea și războiul Ţaruluĭ, a căruĭ înfrîngere bucură. La librăriĭ se văd ziare revoluționare ruseștĭ și polone, cu ilustrațiĭ: Nicolae al II-lea înfățișat cu degetul în gură, un luptător polon care sapă în piatră anul 1905, lîngă alte date de revoluție.

Cum va fi, voiŭ merge, căcĭ prea sînt aproape de Basarabia, prea mi s'aŭ spus multe despre «Moldoveniĭ» de acolo, cari n'aŭ a se

lupta cu Ruteniĭ, cari vorbesc moldoveneşte frumos, nu primesc în sate pe Evreĭ fiind că aşa e voia guvernuluĭ (cum fac în Bucovina) şi stăpînesc moşiĭ vechĭ la loc larg, ca oameni bogaţi. Şi prea mult mă chiamă într'acolo un dor vechiŭ, o neapărată nevoie de a cunoaşte şi de a spune şi altora despre satele şi oamenii ce se află dincolo de gardul de spinĭ, dincolo de poarta de aramă, în taina bălauruluĭ cu ghiarele de oţel.

O linie ferată duce pe la Boian până la Noua-Suliţă, prin părţĭ frumoase, bine locuite şi bine lucrate, maĭ mult româneştĭ. Tot înnainte se urmează, ca până la Toporăuţĭ, dealurile moĭ, care deosebesc Ţinutul de peste Prut.

În cale, norocul îmĭ dă un tovarăş. Doĭ pasageri de clasa întîiŭ vorbesc româneşte între eĭ şi cu copilul lor. La niște Bucovineni din stratul de sus al societăţiĭ, aceasta are de ce să mă mire, bucurîndu-mă. Aflu că am întîlnit pe d. Nicu de Flondor, proprietarul de până ieri al Noueĭ-Sulițe, satul austriac de hotar, şi pe soţia sa, născută Gligorcea. Eĭ merg la moşia unde vor locui însă până în toamnă şi unde mă odihnesc o clipă într'o frumoasă vilă, în biblioteca căreia e şi «Sămănătorul». D. Flondor nu se teme de primejdiile unuĭ drum în Basarabia, pe care doreşte s'o cunoască şi el, ca unul ce a stat doĭ anĭ de zile în preajma eĭ. Astfel vom merge decĭ amîndoĭ, pentru a încerca norocul, aflînd cîte ceva despre acea parte din neamul românesc care se poate vedea cu maĭ puţină înlesnire şi care a rămas maĭ uitată până azĭ.

În gara de la Noua-Suliţă funcţionarul austriac, îmbrăcat civil, îmĭ vizează paşaportul. D. Flondor are unul, dar el nu a fost pecetluit cu stampila consulatuluĭ din Cernăuţĭ şi poate să fie privit cu neîncredere. Spre maĭ multă siguranţă, poliţia de graniţă austriacă dă şi un bilet de identitate. Rămîne însă să se vadă dacă la arătarea luĭ jandarmul rusesc — acesta un om mare! — se va arăta pe deplin mulţămit. Toată această grijă de la plecare e însă bună pentru începutul uneĭ aventurĭ cum este şi trebuie să fie o călătorie în Basarabia, fără un scop pe care să-l poată înţelege toată lumea, şi încă în timpurĭ de războiŭ.

În privinţa trăsurĭĭ se înfăţişează cineva care e gata s'o găsească şi să facă orĭce înţelegere. E un Evreŭ neastîmpărat, în haine de habotnic, care se tot ţine pe lîngă tovarăşul mieŭ. Pare un misit, un om de casă, «Jidanul moşieĭ», pe care-l aŭ şi atîţia proprie-

tarĭ din Moldova noastră, — duh de mişcare şi de pierzare în acelaşĭ timp. Maĭ pe urmă aflu că el e membru în consiliul comunal al tîrguşoruluĭ, alcătuit din şepte evreĭ şi cincĭ creştinĭ (proprietarul, funcţionariĭ, ţeranĭ), şi că astăzĭ, cînd d. Flondor se găteşte să părăsească pentru totdeauna Noua-Suliţă, el are şansă să fie ales primar saŭ *vornic*. Aşa *vornic* halal! Dar Bucovina s'a deprins de mult cu asemenea *vornicie* în satele eĭ unde jidovimea se urcă pănă la 30%, oameni cu oarecare avere, faţă de 70% ţeranĭ, în cea maĭ mare parte fără putinţă de a trăi prin eĭ înşiĭ, legaţĭ de proprietarĭ şi de arendaşĭ şi de cămătarĭ, şi ne maĭ ştiind unde să dea cu capul. În Noua-Suliţă, Evreiĭ încep a li lua şi rostul de plugarĭ, căcĭ, de cînd cu războiul, s'aŭ oploşit aicĭ destuĭ desertorĭ din Rusia, nenorociţĭ gata la orĭce muncă şi cu orĭce preţ, şi arendaşul evreŭ, om cu milă faţă de aĭ săĭ, i-a pus, într'un an de foamete pentru ţeranĭ, să lucreze la sfecle cu suma de 30 de crăiţarĭ pe zi, pe cari nu vor să-ĭ primească muritoriĭ de foame din neamul nostru.

Va să zică acel viitor *vornic*, care se gudură deocamdată aşa de neobosit pe lîngă *vornicul*-proprietar de astăzĭ, va face rost de trăsură. O, zice el, e aşa de uşor s'o căpătăm: treĭ ruble cel mult, şi birjarul va

merge pănă la Hotin, căcĭ trebuie să spun că nu este tren pănă la Hotin, pentru că linia ferată rusească ce pleacă de aicĭ din Noua-Suliţă, se coboară întîiŭ pe lîngă Prut, lăsînd decĭ la o parte Ţinutul hotinean, vechea raiă dintre apa Prutuluĭ şi apa Nistruluĭ. Dar un drum în Basarabia nu poate începe decît prin cercetarea Hotinuluĭ.

La 2 se închide graniţa pentru cîtva timp; pănă atuncĭ însă, birjarul a şi sosit şi ne iea de la masă. E un om mare, spătos şi cărnos, cu barba roşie, încîlcită şi mîntuită 'n ţurţurĭ, cu ochiĭ obosiţĭ şi năcăjiţĭ supt gene bălane; şapca neagră a Evreilor din Rusia şi un caftan aşa de soios încît pare să maĭ fi fost în viaţa luĭ şi altceva, cizme căptuşite cu noroiŭ uscat îĭ desăvîrşesc îmbrăcămintea. A înhămat la o trăsură bunicică, pe care o numeşte «faiton», patru caĭ murgĭ, graşĭ, vioĭ, dar ascultătorĭ. Şi pare gata să meargă pănă în capătul lumiĭ.

Deocamdată însă, numaĭ pănă la jandarm, care va hotărî drumul nostru. Şi aicĭ două bariere văpsite: una are colorile austriace, cealaltă roş-alb-negrul Rusieĭ. Dincolo de dînsa — bariera nu s'a deschis peste oară — e o căsuţă foarte dărăpănată şi murdară, lîngă care nişte Evreĭ, întocmaĭ ca cel de pe ca-

pră, coase sacĭ de tărîțe, un gheșeft făcut peste graniță. Căsulia are odăĭ maĭ mult goale, abia mobilate, dar pline de slin. Într'un colț se vede o iconiță fără candelă, înfățișînd un sfînt care n'ar ști să spuie nicĭ el ce este. O masă așteaptă bagajele de cercetat.

Jandarmul,— nu e. El trebuie căutat în tîrg, undeva. Pentru a căuta însă pe orĭcine într'un loc așa de bine cunoscut de toțĭ ca «undeva», trebuie mirosul fin al Evreuluĭ, cel maĭ mare vînător de oamenĭ cu cari se poate cîștiga mult saŭ puțin. «Vornicul» ce va să fie e din fericire aproape: Evreŭ în deplinul înțeles al cuvîntuluĭ, pe cînd birjarul e numaĭ o contrafacere rusească, cu totul neîndestulătoare.

«Ich bringe ihn gleich (Îl aduc îndată).»

Pănă atuncĭ îngrijitorul vamiĭ, un biet om în uniformă, ne poftește pe scaun și, stînd în picioare la ușă, putem vedea cum trece cel d'intîiŭ *cinovnic* rus, ce ni iese înnainte: un bărbat cu mondir, slab, bolnăvicios, care-șĭ tîrește un picior. El duce de mînă un copil foarte frumușel, și un fel de guvernantă, a unuia din doĭ saŭ a amîndurora, calcă împărătește în urmă. Nicĭ-unul dintre aceștĭ demnitarĭ aĭ Imperiuluĭ nu se uită la noĭ păcătoșiĭ, cari ducem grija unuĭ pașaport fără viza consululuĭ din Cernăuțĭ.

Iată și jandarmul. A fost poate la mîncare,— maĭ sigur decît atîta, la băutură. E un flăcăŭ gras, rumăn, voios în uniforma de postav gros, albastru, cu fireturĭ roșiĭ și șapca albă. De la el atîrnă trecerea hotaruluĭ.

S'a întîmplat că e și dînsul «Moldovean», Moldovean de la Bălți... Vorbește românește foarte bine și ușor. Pare chiar bucuros că a întîlnit un «Moldovean» din Bucovina și unul din «România». El știe că tot așa se vorbește și pînă în Dunăre. Din pașaportul romîno-franțuzesc al regeluĭ Carol și din cel nemțesc al Împăratuluĭ de peste Răchitna, el nu înțelege firește nimic. Dar se uită foarte cu luare aminte și îndelung, sucește, învîrte hîrtiile, la urmă ni cere numele, pe care le înseamnă, și trîntește cîte o pecete cu pajerea liliachie. Bacșișul i-l dăm cu dragă inimă, și pentru că e de-aĭ noștri. Și cu aceasta e gata. «Vornicul» de mîne poate să rămîie în Noua-Suliță austriacă, și cu noĭ merge numaĭ birjarul cu țurțuriĭ roșiĭ.

«Faitonul» se zguduie și trece foarte vitejește printre casele unuĭ tîrgușor evreiesc așa de murdar cum nicĭ nu se poate închipui. Tainițĭ de lemn și de zid sînt sămănate fără nicĭ-un fel de împrejmuirĭ pe lutul unor maluri prăfoase, de-alungul uneĭ

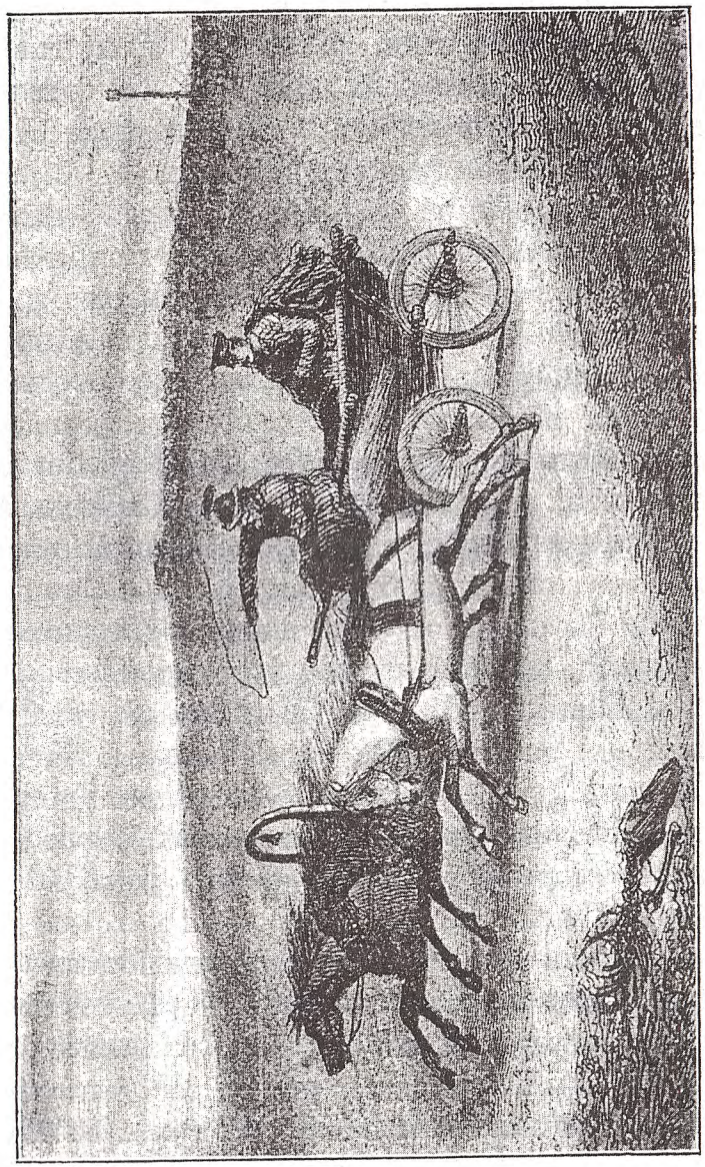

Căruță de poștă basarabeană (după Raffet, în Călătoria lui Demidoff).

strade de colb, fără piatră, fără prund și fără trotuar. Tarabele negre, care se pot prinde cu un cîrlig de streșinele putrede, sînt în felul celor care se întrebuințaŭ de Evreĭ ca aceștia în Moldova anuluĭ 1812. Aceste tărăbĭ, aceste speluncĭ, oamenĭ în zdrențe, cari zac prin toate părțile, vacile slobode, porcĭ cari scurmă prin lăturĭ, toate acestea mă coboară cu o sută de anĭ în urmă, în vremile de ciumă, de holeră, de năvălirĭ și de stoarcere.

Acum văd și pe țeranĭ noștri. Oamenĭ frumoșĭ, voinicĭ, cu căciula înfiptă mîndru, eĭ nu se deosebesc întru nimic de aceia aĭ județelor noastre dintre Prut și Siretiŭ. Femeile poartă catrință, suman și ștergare albe; umblă cu picioarele goale, ca de obște în Bucovina, și ca la noĭ, iarășĭ.

Aŭ venit în tîrgușor pentru cumpărăturĭ asupra Sabășuluĭ, care începe îndată în această sară de Vinerĭ. Căruțele lor așteaptă la cîrciumele cu inscripțiĭ rusești, care făgăduiesc însetaților «vino» și «pivo», vin și bere (rachiul e monopol al Statuluĭ și nu se vinde decît în anumite condițiĭ, dintre care una e de a-l lua acasă). Sînt căruțe de lemn, briște destul de hodorogite, dar ceia ce uimește sînt caiĭ: slăbiciunea și pipernicirea lor e neînchipuită și dovedește că în schelete acoperite cu o blană năpîrlită, jupuită și

stropită de sîngele muşcăturilor de tăunĭ şi muşcăturilor de bice, poate să maĭ dăinuiască un chinuit suflet de dobitoc.

La capătul tîrguluĭ birjarul s'a oprit. Îĭ lipseşte ceva pentru drum. Se ridică în picioare pe capră şi cercetează foarte îngrijat în toate părţile. Sare jos şi ne lămureşte în stîrşit: se învoise cu un om ca să vie acolo şi să-l înlocuiască, pentru că e Săbaş, aşa încît el, cel cu ţurţuriĭ roşiĭ, nu poate călători. Şi acum omul nu e. Decĭ se duce să-l caute.

Avem decĭ răgazul de a observa pînă ce se întoarce (şi aceasta ţine mult, aşa încît ne întrebăm dacă n'am avea dreptul să ne ducem singurĭ la Hotin cu trăsura părăsită). Trec într'una căruţele cu ţeraniĭ vînjoşĭ şi mîndri. Lîngă locul unde s'a oprit trăsura, se zideşte o casă, şi treĭ jidănaşĭ scurmă necontenit, cu o deosebită mulţămire, în nisipul şi praful pe care-l aruncă asupra noastră.

În stîrşit, birjarul se întoarce fugînd, sare pe capră pripit, şi, întorcîndu-se spre noĭ, ni dă plăcuta veste că nu s'a putut găsi niciun om şi că decĭ vom călători cu dînsul. Opt ruble, preţul cu care ne-am învoit pînă la Hotin, nu sînt banĭ de lepădat niciĭ pentru un habotnic, care ştie însemnătatea unuĭ Sabăş bine păzit.

La un singur cuvînt de îndemn, ceĭ patru caĭ micĭ, graşĭ, focoşĭ, se întind la goană. În calea lor, eĭ găsesc o largă întindere de pămînt scormonit şi gropos, lipsit de pietre şi scrijelat cu dungĭ adîncĭ de glod uscat,— care se chiamă «drum de ţară» şi suplineşte rolul ce se dă de obiceiŭ şoselelor. De aceasta nu li pasă căluţilor basarabenĭ, în cari trăieşte încă umila vitejie neobosită a cailor de oaste din vechea Moldovă; eĭ şchioapătă, se poticnesc, se zbuciumă şi trec peste toate greutăţile; numaĭ odată unul se risipi la pămînt, cu ochiĭ holbaţĭ de strînsoarea ştreangurilor care-l ţineaŭ, dar el se ridică îndată şi urmă maĭ departe, pînă în sară, ca şi cum nu i s'ar fi întîmplat nimic.

La stînga, e linia de înnălţimĭ a Bucovineĭ; aceiaşĭ ţară de dealurĭ line se desfăşură şi aicĭ. Lanurĭ de curînd arate, vinete-albastre lîngă pajiştile verzĭ, lîngă catifeaua grînelor de toamnă, lîngă desişurile ursuze ale secăriĭ, lîngă ţepiĭ noĭ aĭ grîuluĭ abia sămănat. E o ţară hrănitoare această bună Basarabie pierdută.

Pînă aicĭ n'am văzut altĭ oamenĭ decît drumeţiĭ din căruţele cu caiĭ în socote, saŭ frumoşĭ grănicerĭ mîndri, mergînd călărĭ spre

hotarul cel răŭ, cu puşca în curmeziş pe spinare şi şapca pe-o ureche. Acum însă, iată un sat, Dinăuţiĭ. Căsuţe în neregulă, date cu var albăstriŭ, prispă de jur împrejur; cîte una cu stîlpĭ, toate acoperite cu înnalte căpiţe de stuh, aşezat şi maĭ bine şi maĭ răŭ. Îngrăduturĭ de pămînt, de holburĭ, de crengĭ întreţesute. Biserică de lemn.

Aicĭ birjarul strigă un «oĭ» de spaimă şi calul cade cu ochiĭ zgîiţĭ în sus. Pînă ce toate se pun în orînduială, văd doĭ ţeranĭ ce se apropie de noĭ. Unul e un băietan pîrlit şi perpelit, cu cămaşa murdară, pălărie de paie, picioarele goale şi maĭ multe cruciliţe de metal albe şi galbene la gît. Cellalt e un moşneag nalt, slab, cu gura umflată şi strîmbă. Amîndoĭ par miraţĭ de sosirea acestor doĭ străinĭ în trăsură cu patru caĭ, şi cari nu-s nicĭ jidanĭ, nicĭ proprietarĭ, nicĭ nu poartă şapca tuturor funcţionarilor, cinovnicilor.

Eĭ înfăţişează două tipurĭ din Basarabia. Bătrînul e Moldoveanul cum l-a lăsat Dumnezeŭ şi anul 1812: el ştie că prin aceste locurĭ sînt Moldovenĭ, că şcoala e însă rusească, de oare ce în Basarabia nu e carte moldovenească ca în Romănia: «Noĭ grăim moldoveneşte, dar ceĭ ce merg la şcoală,

Un moş bătrîn.

rusește». În vorba lui chiar, se amestecă din cînd în cînd vorbe rusești.

Băiatul se chiamă Gavril Ivanovici Pavlov. Poate fi și Romîn și Rus-mic și Muscal și Țigan. A fost la școală. De sigur că în cei trei ani cît a stat acolo fiindcă a vrut — căci aici nu e îndatorit nimeni să învețe; din potrivă! — n'a deprins a ceti și scrie. Dar nici nu-i trebuie. În adevăr, el a învățat la școală acel adevăr mare că, ori Romîn, ori Rus, tot una e... «Toți hristiani.» Apoi: «Dumneavoastră tot hristiani?» Adecă, nu Evrei, căci aceia pot fi uciși din timp în timp pentru păcatele lor, și pentru păcate și mai grele care nu sînt ale lor. Crucile le-a căpătat de la fete.

— Cînd, la horă?

Nu înțelege.

— Ce jucați voi?

— Toate dănțurile (pe rusește).

— Care anume?

— Bulgăreasca.

Mai știi? Poate să fie și Bulgar.

Dar cînd se gîndește că fetele i-au dat crucile, rîde de bucurie; și e hîd altfel, și murdar, și negru de mama focului!

Alte sate vin apoi la rînd: Cîrstinești, Zarojeni, Mălinești, Șerăuți, Nedăbăuți și altele. Prin multe locuri, nu sînt Romîni.

Vezi însă numai rare ori alt port decît al țeranilor noștri; cămașa roșă, pantalonii largi, șapca Muscalilor lipsesc. Cele mai multe chipuri sînt tocmai ca ale noastre: ochi negri, părul tăiat roată, ca în Moldova, pe cînd cei mai mulți din Bucovina au plete, coame negre și albe. Aici s'a săvîrșit, ca în Bucovina, procesul de desnaționalisare, fapta uciderii limbei noastre. Aceasta n'au făcut-o însă țeranii muscali, ci Ruteni, biruitorii din nordul Bucovinei.

— E bună apa, întrebăm la o fîntînă din cale.

Doi flăcăi se uită lung la noi.

— Niznai.

Nu știe!

Satele apar și dispar pe costișe de dealuri. Nu mai trecem prin nici-unul. Într'o vale, la Zarojeni, se văd coșurile unei fabrici de zahăr.

Pretutindeni, la fîntînile cu colac de lemn, proaste și rău ținute, se ridică înnaltele cruci cu chipul răstignit, între raze de suliți; jos sînt puse scara, piroanele sau ciocanul; sus cîntă cocoșul, dînd lui Petru semnul trădării; dese ori Maica Domnului și un înger stau lîngă trup, în dreapta și în stînga lui. Crucile sînt cioplite, văpsite și împodobite, și

Țerani basarabeni

obiceiul de a le ridica, așa de străin de Biserica ortodoxă, nu poate fi luat decît de la Polonii vecini, dacă n'a fost adus cîndva de Ruteni, cari au venit întîiu ca uniți, trecînd numai pe urmă la «legea românească».

Multe turme și cîrduri de vite. Însă aici nu vezi ca în Bucovina trupurile grase, puternice, ale raselor apusene. E vechiul soiu moldovenesc, însă ticăloșit cu totul de traiul cel rău, de îngrijirea puțină. Seceta din anul trecut se simte în mersul molîu al vitelor slăbănoage.

Unele sate au pometuri bine ținute. De la un timp încoace, împrejmuirea nu e făcută cu holburi, crengi și șanțuri, ci cu ziduri de piatră, de bolovani mari, albi, cu înfățișarea văroasă. Grămezi de astfel de pietre se văd rînduite pe cîmp la ieșirea din satul cel d'intîiu care arată aceste ziduri încunjurătoare. Am intrat în Ținutul pietros, unde nu se mai află nici pămîntul gălbiucurat de pînă aici. Oamenii au învățat, de sigur, de la Turci, stăpîni pînă la 1812 în această raià a Hotinului, datina de a-și apăra astfel curțile și locuințele.

E în ajunul Sfîntului Gheorghe. Pe un maidan, s'a mîntuit jertfa unui porc, și țeranii cari l-au tăiat, scormonesc prin trupul deschis și

Cu vilele.

taie cu băgare de samă pătura albă, groasă a slăninĭĭ. Orĭcum, e o priveliște scîrboasă acest măcel în praful plămădit cu sînge.

Cu bucurie vedem un început de șosea. Ba încă e un adevărat caldarîm turcesc, cu lespezile marĭ. Dar el nu ține mult, și urmăm iarășĭ pe drumul de noroiŭ uscat, în care șchioapătă caiĭ și se zguduie la fiecare pas trăsura tirîtă repede.

Sîntem opriți în loc de un jandarm, înnaintea unor căsuțe albe. El vine greoiŭ, cu pușca 'n spinare, purtată ca o sarcină, cere pasurile, se uită lung la ele, întreabă. D. Flondor, care știe rutenește și ceva muscălește chiar, îl lămurește. Dar atîta n'ajunge. Jandarmul se duce spre căsuță și aduce pe altul, cu galoane. Acum acesta iea de la capăt cercetarea, pe cînd cellalt păzește. Iarășĭ silabisirea pașpoartelor scrise cu slove puțin cunoscute aicĭ. Se deschide și valisa tovarășuluĭ mieŭ, și unul cîte unul se ieaŭ elementele unuĭ *nécessaire* de toaletă, borcănașele cu săpun, periuțele, sticla de *odol*, care se pare ciudată omuluĭ nostru. Cercetarea n'aduce nicĭ-o ispravă, nicĭ măcar un bacșiș. Un semn deznădăjduit cu mîna, și putem pleca.

Încă un deal răsare, de-acurmezișul, în ca-

lea noastră. Pe el mijesc de departe puncte albe, dese. Birjarul întinde într'acolo păroasa-ĭ mînă roşcată;

«Hachin» (Hotin)!

2. Hotinul.

În marginea oraşuluĭ aleargă birje uşoare, ducînd ţeranĭ, tîrgoveţĭ cu şapcă, bălanĭ, spînĭ, lucrătorĭ tinerĭ, femeĭ legate la cap cu basmale, şi fireşte cîte un cinovnic gros, umflat, înfăşurat în mantaua surie ca într'o plapomă, avînd în mînă cîte un beţişor. Nu lipsesc nicĭ Jidaniĭ, cu toate că Vinerea de Sabăş îĭ ţine pe acasă.

Hotinul anuluĭ 1905, care n'a împlinit încă o sută de anĭ de stăpînire rusească, începe printr'un drum maĭ bunişor. Se văd cîteva case marĭ pentru administraţie, cu inscripţiĭ în slove cirilice. Gherete de pază, stîlpĭ văpsiţĭ în colorĭ care sînt nouă pentru mine. E o mare iubire pentru coperemintele verzĭ şi pentru tot felul de tărcăturĭ.

Partea bunişoară se mîntuie răpede cu aceste cîteva case ale Statuluĭ. Se maĭ văd la stînga două-treĭ strade în care aĭ putea locui. În mijlocul uneĭ grădinĭ bine ţinute, o biserică, una dintr'acele bisericĭ ruseştĭ, care aŭ coperemînt verde saŭ roşu, de tablă,

tot felul de cupole, umflăturĭ şi stîlpĭ şi care samănă cu o bătrînă gîrbovă ce poartă malacov şi s'a sulemenit. În stînga, ajungem la otelul, la *gostiniţa* «centrală», numită aşa pentru că pe aicĭ e centrul tîrguluĭ, dacă se poate vorbi de «centru» într'o biată aşezare neorînduită şi păcătoasă ca acest Hotin de astăzĭ.

Odată trebuie să fi fost aicĭ o casă boierească într'o curte mare. Acum o grupă de Evreĭ face Sabăşul în clădirea maĭ mărişoară: sînt stăpîniĭ. În dreapta, lîngă o gheretă, unde păzesc soldaţĭ cînd vine în gazdă vre-un general, sînt odăile de oaspeţĭ, maĭ curate decît cum se poate aştepta; ele aŭ un miros ciudat de săpun vechiŭ, care nu se pierde nicĭ cînd se deschid obloanele. Pat, masă, cîteva scaune, lavaboŭ şi păreţiĭ goĭ.

«Domnul Şimen», unicul chelner al «oteluluĭ», persoană mică, roşcată, vorbareţă şi plină de îndrăzneală, vine să ne ajute, şi-l luăm drept *cicerone*. Acest tip de Jidan rusesc e în stare să te scoată din orĭce încurcătură, să-ţĭ afle şi să-ţĭ facă orĭce, să pătrundă orĭşiunde. N'aĭ decît să-ĭ spuĭ şi să-l laşĭ să-şĭ facă un mic cîştig. Poţĭ să-ĭ vorbeştĭ orĭcum: cu binele saŭ cu răul, lăudîndu-l saŭ luîndu-l în batjocură; luĭ i-ĭ tot una. Să se supere, ştie că n'are drept. Să se bucure,

nu vrea pe de geaba, dar el e gata oricînd să se bucure de bucuria d-tale. Nemțește nu știe, românește ceva. «La Bălți», spune el, «acolo vorbește toată lumea moldovenește, *wolochesch*» ; e un noroc că tovarășul mieŭ înțelege jidovește, adică jido-nemțește și poate vorbi chiar în această ciudată stricăciune de limbă, în care «gross» e «grois», «was» e «wus», «essen» e «assen» și așa mai departe. Aicĭ însă se mai adaug o mulțime de cuvinte rusești, care s'aŭ încetățenit în jargon și-l fac și mai neînțeles. În sfîrșit, noțiunile luĭ Șimen sînt acelea ale vieții evreiești celeĭ mai enigmatice, mai întunecate și mai sălbatece. Creștinul e *goĭ*, fără batjocură, iar boierul, *purăț*. Decĭ el e gata să îndrepte prin cetatea Hotinuluĭ pe acești doĭ *grois purăți* după îmbrăcăminte, cari aŭ venit la «gostinița» stăpînuluĭ săŭ.

Întîiŭ trebuie căutată mîncare. Șimen ne duce la o «ceainărie». O odaie țerănească, unde trebuie să fie ascuns un samovar pe care nu-l putem descoperi. Două Ruște staŭ la o masă și cască ochiĭ marĭ cînd intrăm. La întrebarea chelneruluĭ, ele răspund că *acum* nu se poate face ceaiŭ. Ele daŭ din umerĭ, iar noĭ ieșim.

Acuma știe Șimen unde să-și ducă «purăților». Un Evreŭ, care ține încă deschis la

ceasul intrăriĭ în Sabăș, are o prăvălie de delicatese, o băcălie, «bacaleiniĭ magazinŭ». Aicĭ e curat, și marfă destulă. Căutîndu-ne «icri», care nu-s bune, șvaițer și sardele, el face țăndărĭ o sticluță de mustar franțuzesc, iar, cît despre atîta pagubă, nu scoate cel maĭ mic «oĭ», ci urmează cu slujba noastră, pe cînd un tînăr Israelit începător mătură mustarul afară. Bere, «bere împărătească» — «țarscoe pivo» —, ouă proaspete și samovar, ni va da Șimen la întors.

Mergem înainte cu *isvocicul* saŭ birjarul, care e Muscal, dar știe românește. Birjă și caĭ buniĭ, omul îmbrăcat ca un nevoiaș creștin, adecă maĭ curat decît un bogătaș evreŭ.

În strada mare, dincolo de biserică, vre-o cîteva case maĭ cum se cade: farmacie (neasămănat maĭ proastă de cît ale noastre), tipografie, fotografie. Apoĭ trecem printre case și tărăbĭ de lemn ale Evreilor. Ca la Noua-Suliță: acelașĭ colb, acelașĭ lip, aceiașĭ ruină mucedă. Cotim printr'o stradă maĭ îngustă, unde ca și dincolo s'aŭ aprins luminile din policandrele Sîmbeteĭ și toțĭ locuitoriĭ cu șăpcĭ, zuluflĭ și caftane aŭ ieșit la răcoarea sărbătoriĭ.

«Tercse gaz», zice Șimen, ca să înțelegem «Türkische Gasse».

Aceasta a fost în adevăr, pe vremuri, strada de negoț a Turcilor cari aveaŭ de lucru cu cetatea, turcită și ea. Pe atunci îmi închipuiŭ o ulicioară între căsuțe îngrijite, ca acelea de la Adacalè, între grădini de pomi și între vii cu rodul tare și dulce. Iar și mai departe zăresc tîrgul hotinean al Moldovenilor, care-și avea, peste multe case, — căci aici era loc de vamă, cel mai vestit vad, cea mai bogată trecătoare a Nistruluĭ, între țara Craiuluĭ polon și aceia a Domnuluĭ moldovenesc, — un *voit* și doĭsprezece pîrgari.

În cuprinsul din alte vremuri al cetății se intră prin dărîmăturile unor porți ale Turcilor. Ici și colo staŭ în picioare bucăți mari de ziduri făcute din bolovani pătrați. Colo la dreapta s'a clădit, după anexare, o biserică pravoslavnică, tărcată și vărgată după obiceiŭ. În stînga se înnalță, lîngă părețiĭ rupți ai moscheiĭ, minaretul, căruia, de vechime — în 1913 el va împlini în acest hal două sute de ani —, i-a căzut numai vîrful. Turnul se avîntă încă puternic și îndrăzneț; ne suim cu greŭ pe scări întunecate, care se încolăcesc îngust, și, cu picioarele fărîmate de oboseală, ajungem la o fereastră deschisă în gol, aproape de vîrf. De acolo privirea prinde Nistrul ce curge în vale, malul polon de altă

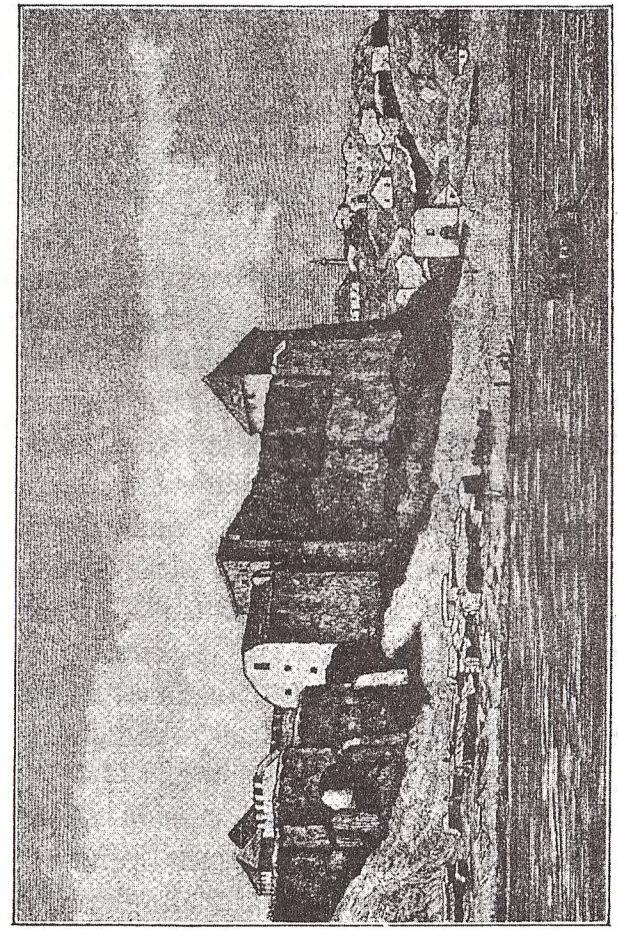

Cetatea Hotinuluĭ

dată, cu grupele luĭ de arborĭ, căsuţele luĭ bune, drumul ce merge la stînga spre duşmanca statornică a Hotinuluĭ, vestita Cameniţă a Podolieĭ, biserica rusească de astăzĭ şi locuinţa, de minune aşezată, a unuĭ proprietar, adecă — în coloare locală — a unuĭ *purăţ*. Aur de lumină, verde al primăverii, albastru al apeĭ puternice şi al ceruluĭ ce se găteşte de seară. O mare linişte curată, prin care plutesc, pentru mine, înnălţîndu-se de pe aceste ziduri, fantasme în turbane albe, cu lungĭ haine ţesute în aur, cu hangere cuprinse în tecĭ de pietre scumpe, luptătorĭ îndărătnicĭ pentru o lege care s'a stîns aicĭ, pentru o limbă care s'a dus, pentru o stăpînire care a perit, mucenicĭ aĭ Islamuluĭ ale căror morminte s'aŭ spulberat de cucerirea necredincioşilor şi a căror ţărînă se calcă în picioare de «domnul Şimen» şi de «purăţiĭ» lui, pe cînd minaretul, gol de rugăciune, înalţă o gură de mort, neagră şi mută, spre cerul seriĭ albastre.

Către apă, zidul turcesc e încă deplin, şi numaĭ o mare poartă s'a rupt pentru trecere; în cadrul negru, înnalt ea cuprinde o icoană de veselie verde pe fond albastru, o icoană care nu pare un adevăr viŭ al naturiĭ, ci o zugrăvire măiastră pe porţelan.

Acuma, după bolovaniĭ pătraţĭ şi cărămida Turcilor vine o altă cetate, pe care cea de-a doua a cuprins-o în ea, de şi nu era vrednică de aceasta. În adevăr, cînd la 1713 Abdì-Paşa, serascherul, care avea chemarea de a face rege în Polonia pe Stanislav Leszczyński, prietenul luĭ Carol al XII-lea, se opri aicĭ la Hotin, amînînd pentru totdeauna expediţia sa peste Nistru, el găsi o cetate întreagă, puternică şi frumoasă. Din aceasta voia să facă el, cu ajutorul salahorilor moldovenĭ şi muntenĭ aĭ luĭ Nicolae Mavrocordat şi luĭ Constantin Brîncoveanu, Domniĭ noştri de atuncĭ, platoşa Nistruluĭ împotriva neastîmpăruluĭ rusesc, răspins cu doĭ anĭ în urmă la Stănileştĭ. În cîteva lunĭ de zile se făcură reparaţiile de nevoie şi însemnate adausurĭ, se dădu luĭ Allah casă de rugăciune şi Paşeĭ celuĭ noŭ case de locuinţă, se destupară şanţurile, se curăţiră odăile ostaşilor şi se aşezară tunurile cele nouă.

Dar cetatea cea veche se desface astăzĭ foarte bine din cîrpelile şi înnădirile grăbite şi grosolane de la 1713, prin chibzuiala formeĭ sale, frumuseţa podoabelor, bunătatea materialuluĭ.

Lumea o crede genovesă, pe temeiul unor poveştĭ ale Tatarilor, cari numiaŭ «cetate ge-

novesă» orîce clădire uriașă a trecutului. De fapt, isteții și bogații negustori italieni n'aveau ce să caute aici, atît de departe de Marea Neagră, în locuri sărace, pustii și barbare.

Înnainte de Moldovenii Mușaților, lui Alexandru-cel-Bun și lui Ștefan-cel-Mare au mai fost, ce e drept, stăpîni în Hotin, dar aceia nu se poate să fi fost alții decît Polonii din Podolia și Rușii din Haliciu, pe cari i-a supus abia după 1350 în aceste părți Craiul leșesc. Acea cetate de la început era însă, de sigur, alta, una foarte mică și sălbatecă, un fel de Țețină, căci Țețina de lîngă Cernăuți, Hotinul și un Hmilov, despre care nu mai putem ști unde se afla, au avut necontenit aceiași soartă.

Meșteri din Podolia sau Italieni au lucrat Hotinul cel nou, pe la 1400. Ei au făcut din piatră bine potrivită și amestecată cu lini de cărămidă, pentru podoabă, un masiv rotund de zidărie strașnică, ce se ridică drept pe malul Nistrului puternic. Turnuri se umflă pe la colțuri, tot așa de uriaș plănuite și aduse la îndeplinire. În centru se făcură încăperi de rugăciune și locuință, și printre năruiturile de acum, printre multele schimbări care au pierdut astăzi mai orîce întățișare, rămîi uimit cînd vezi semnele deo-

sebitoare ale architecturii din veacul al XV-lea a Moldovei. Casele acestea care au fost spoite cu roșu pentru haremul vre-unui Pașă, au ferești de piatră albă, în arcuri sfărîmate, și o ușă de biserică în care se taie trei rînduri de lini împodobite, ca la ușa bisericii din Scînteie, clădită de Ștefan-cel-Mare. Colo sus, pe zidul acela măreț, ferești mai mici au ciubuce de piatră săpată, care se taie în unghiuri drepte, și se vede chiar prin spărturi o poartă cu șepte-opt arce în cadrele ei îndrăznețe, care e de sigur cea mai frumoasă din toate vechile clădiri românești. Ea e sfărîmată în parte, drumul la dînsa s'a rupt, și ar trebui să te cațări prin bolovanii risipiți ca s'o vezi mai bine.

Trecem acum pe malul Nistrului. Malul nu e tocmai înnalt aici; apa, largă de tot, se strecură sticlind de ultimele raze; pe o lotcă, doi lucrători și o fată cu tulpan stau pe gînduri tăcuți. Nu se aude decît glasul lui Șimen, care știe toate și le spune la «purăți». Iar cetatea cea veche, cu ziduri gălbii și pătate de cărămizi tari ca piatra, rîvnește să atingă uriașă cerul însuși cu zimții ei de ruină.

Eu nu chem trecutul și nu-l mai aștept

în viitor. Știu că aŭ murit pîrcălabiĭ luĭ Ștefan, că e supt lespedea de la Probata Petru Vodă Rareș, care a înfruntat cu Hotinul săŭ puterea Polonilor și ar fi voit să ascundă aicĭ nenorocirea sa din 1538; n'am uitat că s'aŭ risipit de mult rămășițele luĭ Bogdan-Vodă Lăpușneanu, căruia 'i-a plăcut mult de Hotin și a plecat dese orĭ de aicĭ după fetele frumoase din Polonia, înnainte de a muri ca tînăr pribeag cu mințile pierdute. Nu maĭ caut cu gîndul nicĭ locul unde, în sîngeroasa înfrîngere a Turcilor de către Sobieski la 1673, aŭ stătut corturile Domnilor noștri cari trădară trecînd la creștinĭ: Ștefan Petriceicu Moldoveanul și Grigorașcu din neamul de Arnăuțĭ al Ghiculeștilor. O îndoită pîngărire a trecut pe aicĭ, a Turcilor și a Evreilor. Locul pe care stă cetatea e robit la străinĭ, și tocmaĭ un elegant ofițer primblă pe zidurĭ niște doamne foarte bucuroase de curtea ce li se face. Dar mă plec jos, și ridic o tărîmă de piatră neagră, pe care o ascund de întrebările luĭ Șimen, și, ducînd-o acasă la Romîniĭ liberĭ, voiŭ păstra-o ca pe o moaște din oasele sfinților.

Și, cînd ne întoarcem spre trăsură, care așteaptă lîngă biserica împopoțonată, pentru ca să străbatem Jidănimea gătită de Sabăș,

cineva-mĭ spune parcă la ureche un cîntec vechiŭ care pornește așa:

Hotine, Hotine,
Păzește-te bine,
Căcĭ Muscalul vine
Cu oaste spre tine...

Așa cîntaŭ Moldoveniĭ acum o sută, două de anĭ Turcilor din cetate. Dar eĭ nu s'aŭ păzit bine. În 1739 Muscaliĭ aŭ venit și s'aŭ dus. O clipă, pîrcălabiĭ moldovenĭ intrară iarășĭ în Hotinul pierdut; însă dărnicia turcească nu ținu mult. Iarăș, în 1769 malul pietros fu crușit de mult sînge, și Hotinul fu rusesc a doua oară. Și iarășĭ cuceritoriĭ se duseră în zare la încheiarea păcĭĭ.

Tot așa în 1788.

Numaĭ în 1812, eĭ rămaseră.

*

Ne întoarcem la «gostinița» centrală, întovărășițĭ de Șimen ciceronele. Ceaiul luĭ nu e răŭ, și «berea împărătească» ni-o aduce foarte rece.

Cu aceasta se face sară. Pentru maĭ multă siguranță, pașapoartele trebuie arătate la poliție: aceasta e și părerea luĭ Șimen, care pleacă cu hîrtiile la *ispravnic*, cel maĭ mare om din partea loculuĭ. Se întoarce într'un tîrziŭ, cam neliniștit. Ispravnicul nu e nicĭ

la slujbă, nicĭ acasă. Iarăşĭ s'a zvonit că se vor bate Evreiĭ, de hramul Sf. Gheorghe războinicul, şi înnaltul dregător a plecat să cerceteze prin toate ungherele. Doĭ ţeranĭ, cari stricaseră geamurĭ, aŭ şi fost închişĭ. Dar Şimen nu se teme: cu un gest energic, el arată că data aceasta Evreiĭ nu se vor maĭ lăsa bătuţĭ.

Firește că astfel de fapte sînt sălbătăciĭ nedemne: un popor se poate apăra de cotropirea altuia prin alte mijloace decît ciomegele. Dacă Evreiĭ din Hotin vor fi bătuţĭ, eĭ vor fi vrednicĭ de toată compătimirea şi de tot ajutorul. Dar în felul cum Şimen dă vestea şi cum se uită după aceia, rîzînd în mijlocul spaimeĭ rîsul de maimuţă al raseĭ sale, e ceva care înlătură cugetările de tragedie.

Cînd cu turburările din Chişinăŭ — mi-a spus cineva în tren —, cîţĭva Evreĭ aŭ alergat plîngînd la un creştin, cerîndu-ĭ să-ĭ ascundă. Omul n'a primit bucuros, dar nicĭ nu putea să arunce pe fugarĭ în mijlocul bătăuşilor. Aceştia, venind, aŭ cercetat dacă nu sînt cumva Evreĭ în casă, şi găzduitorul nenorociţilor a arătat cu mîna spre icoanele, înnaintea cărora, ca în casa orĭcăruĭ pravoslavnic, ardea candela. Abia plecaseră prigonitoriĭ, şi un Evreŭ, apoĭ altul, un al

treilea şi la urmă toţĭ ceĭlalţĭ nu se putură răbda să nu scoată capetele îngălbenite pe fereastră:

«S'aŭ dus? S'aŭ dus?»

Li se părea *interesant* să vadă cum se duc ceĭ cu ciomegele. Şi, privind pe binefăcătorul lor, eĭ vor fi avut această ciudată căutătură glumeaţă a luĭ Şimen în astă seară.

Şimen s'a întors, dar fără paşapoarte. *Pamecĭnicul* ispravniculuĭ e bucuros să le vizeze. Dar pentru aceasta maĭ trebuie ceva, ceva nobil: un dar către Crucea Roşie. La isprăvnicie, spune solul Crucĭĭ, este o cutie de alamă prinsă în părete şi încuiată—adevărat încuiată, pentru răniţĭ. Pentru dînşiĭ să dăm şi noĭ. O rublă, care aduce maĭ puţină uşurare luptătorilor din Manciuria, decît plăcere jandarmuluĭ care caligrafiază ceva pe paşapoartele noastre. «Aşa e obiceiul funcţionarilor noştri; trebuie să ştie cineva cum să-i ieie», spune suspinînd un tovarăş de călătorie în tren.

CAP. II.

ȚINUTUL BĂLȚILOR.

1. Spre Bălți.

Rămîne învoiala pentru trăsura cu care vom merge la cea mai apropiată stație din drumul spre Bălți. De aici, zice Șimen, ne va lua *poisul*. *Pois* e trenul, după rusescul «podghiaz», dar din cîte cuvinte caraghioase se spun pe lume, nu pun nici pe unul mai presus decît *pois*. E un farmec deosebit să mă gîndesc că aici în Basarabia, nu voiu călători cu un tren obișnuit, cu un «țug», cum zic țeranii din Bucovina *(zug)*, ci cu un *pois*.

Cel cu trăsura e, firește, Evreu. Unul mare, gras, soios, cu caftanul în floarea prafului. Vorbește și el rusește, jidovește—nemțește nu—și ceva moldovenește. Trăsura lui, cu patru cai, va veni să ne iea la două ceasuri de noapte, și-i vom da pentru aceasta șepte ruble. *Poisul* îl vom aștepta la stația de sat «moldovenesc» care se chiamă Mămăliga și se scrie rusește мамалыга.

Supt plop.

E o răcoroasă noapte cu nesfîrșite stele limpezĭ. Se vede bine pănă departe, într'un văl de taină aspră. Nu trec două ceasurĭ și se face ziuă. Peste întinderile dealurilor blînde lumina se revarsă în pînze albe. Cerul se face de un verde dulce; orĭce nouraș lipsește, și răsăritul soareluĭ n'are nicĭ în această stepă cu aerul uscat perdelele sale de purpură. Soarele se ivește de-odată ca un ochiŭ deasupra căruia s'a ridicat pleoapa. Are însă razele slabe, și dimineața e friguroasă.

La Mămăliga în stație așteaptă numaĭ țeranĭ trenul ce vine de la Noua-Suliță. Aŭ portul nostru cu toțiĭ, dar cîte unul poartă șapcă muscălească. O bătrînică stă de-o parte; are tulpan negru peste un fes roșu, altă urmă a stăpînirĭĭ turcești din raià, polcuță și fustă neagră. Ne aude vorbind și zice:

— Dumneavoastră îțĭ fi Moldovenĭ din Moldova, că tare frumos vorbițĭ moldovenește...

— Da, unul din Bucovina, altul din Moldova.

— Și aiștia-s Moldovenĭ, zice femeia, arătînd cu mîna către țeranĭ, cari, cu toate ochirile jandarmuluĭ, s'aŭ strîns în jurul nostru. Da' eĭ știŭ și rusește. Eĭ pot vorbi și rusește.

Stă și se gîndește, apoĭ, uitîndu-se la noĭ cu ochiĭ micĭ, strălucitorĭ și bunĭ:

— Eŭ nu știŭ rusește. Eŭ sînt Moldovancă, și nu-mĭ plac Rușiĭ... Apoĭ se grăbește să-șĭ

strîngă legătura, în care-mĭ arată ștergarul alb, pe care-l poartă în sat, și care e de pînză, nu de «burungiuc» (borangic). După aceia se suie în tren, pe cînd ceĭlalțĭ privesc lung în urmă, la dînsa și la noĭ.

Și să maĭ vie unul și altul să-mĭ spuie că simțul de neam e învățat în școală și nu se află și în sufletul curat al celuĭ maĭ puțin cărturar dintre oamenĭ!

Trenul e de marfă, acceleratul fiind cel de noapte. Abia se urnește, și are în toate stațiile opriri foarte lungĭ. Se văd bine astfel o mulțime de lucrurĭ, pe lîngă care am luneca altfel fără folos.

Întîiŭ mergem pe lîngă Prut, a căruĭ dungă se ivește scînteietoare icĭ și colo. În vale se văd cirezĭ și turme, și răsar pe rînd grămăgioare de case acoperite cu stuf. Dincolo de apă, pe un deal înnalt se perindează sate marĭ. Sînt Oroftiana, Rădăuțiĭ. Acolo sus e stăpînirea noastră, și acele frumoase dealurĭ verziĭ, întinse ca o catapiteazmă, sînt dealurile Moldoveĭ românești, Moldovei noastre, Moldoveĭ mele, în care m'am născut. Ține-o Doamne, supt paza aripilor tale, ține-o fiindcă nu cutez a zice: fă-o iarăși întreagă, așa cum a fost cînd ți s'aŭ închinat bisericile și sufletele vitejilor morțĭ în bătăliĭ

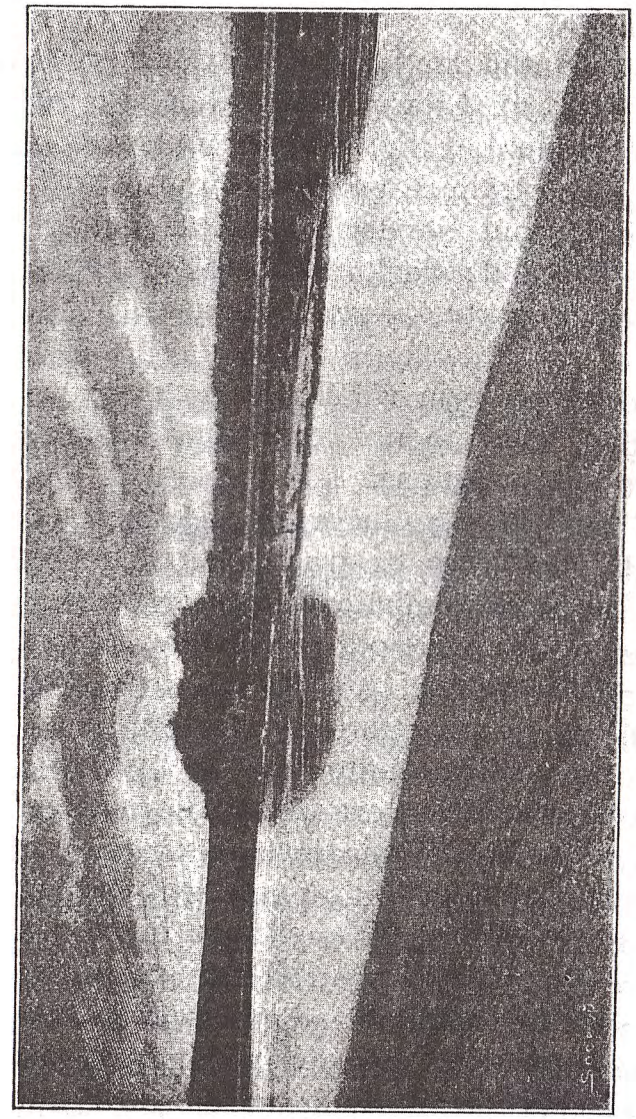

Satul Hănuțeni, pe Prut.

pentru ca să se păstreze țara, cu Domnii și datinile ei.

Cea d'intîiu stație e Lipcanî, numiți așa după Tatarii Lipcanî, cari apăraŭ pentru Turcî Hotinul. Lîngă un sat obișnuit, gara roșie, de cărămizî aparente, împestrițate cu dungî. Trenul se dezlipește pe încetul de valea Prutuluî; dealurile moldovenești rămîn tot maî departe, — verzî, albastre, fumuriî.

Linia trece prin văî și rîpî, pe lîngă ușoare înnălțimî basarabene, care scad necontenit, cu cît se înnaintează spre Sud-Ost.

E ziua de Sf. Gheorghe, și gările sînt tot așa de goale ca și drumurile. Din partea lor, Evreiî aŭ Sîmbăta și staŭ pe acasă. Dar la trenurî nu așteaptă numaî jandarmiî marî, voinicî, trufași, ci și alțiî: ostași în haine vechî, pătate, flendurite, în mântălî în floarea pămîntuluî. Fața multora e tot așa, și la o parte ochiî de durere aî femeilor, bătrînilor, copiilor cari pot abia înțelege că se duce la moarte tatăl lor, sînt ațintiți asupra bărbaților în uniformă, cari se învîrt din loc în loc și fumează neîntrerupt. Toate numerele de regimente și colorile se amestecă; e un tren de reserviști care merge la războiŭ. La Ianăuți, la Văscăuți, la Romancăuți, aceiași oamenî cu fața împietrită, aceleași rînduri de părăsiți cari plîng. O Lipoveancă, cu doî copilași de mînă, s'a pus ca în genunchî înnaintea soțuluî; se pleacă și plînge, plînge de se zguduie toată: el ține ochiî marî, ficși, ca unul ce nu vrea să plîngă, și într'o clipă se apleacă în spre femeie și cu mîna luî aspră îî mîngîie lung, încet obrazul fierbinte. Aiurea o familie de «Moldovenî». El, soldatul aceluî Împărat care nu-l privește, un om îmbătrînit, obosit de muncă, stă în uniforma ruptă, stîngaciŭ și împovărat. Doî copiî mănunțeî lîngă dînsul. De-o parte nevasta, mama, moșneagul luî. Staŭ toți ca înlemniți și tac. Apoî trenul șuieră odată și conductorul cu căciulă de lînă neagră și firețurî argintiî pe redingotă, face un semn. Atuncî omul iea un copil în brațe, se uită lung la el și-l sărută. Apoî pe cellalt. Îșî scoate șapca din cap și merge pe rînd la mamă, la tată și li sărută mîna; pe femeie o sărută pe obraz încet, cuminte. Apoî, călcînd rar, cu capul în piept, merge spre vagon. Și femeile prind a boci ca la mort, urlînd prelung, sălbatec. Toți aŭ lacrimile în ochî, și chiar șeful de gară, care face semn nervos să plece odată trenul, să se mîntuie odată cu chinul.

În vagonul jertfelor se aud unele cîntece, fețe înroșite iese pe fereastră, pe cînd de supt șopronul gării se văd încă un timp mî-

nile întinse nemîngîiat. Afară, căruțe așteaptă, și cei ce se întorc singurĭ nu vor vedea pe cale nicĭ primăvara, nicĭ bucuria hramuluĭ celuĭ mare, ci pe al lor atins de sabie și străpuns de gloanțe, pe față și pe mînile iubite, pe trupul purtat din greŭ de mamă, hrănit îndelung de dînsa și acoperit de miĭ de orĭ de sărutările iubiriĭ.

Înnainte, tot înnainte spre locul tînguirilor și omorurilor. La fiecare stație cîte unul se coboară și bea la fîntînă, lung, cu lăcomie.

La Ocnița e un nod de linii: una, cea de Nord, merge spre Mohilăŭ, Moghilevul de astăzĭ. Odată era aicĭ un vestit iarmaroc saŭ bîlciŭ de graniță, între Moldovenĭ și Polonĭ. Astăzĭ această trecătoare a Nistruluĭ ar fi un oraș care se poate lăuda, cel puțin de Basarabenĭ, cari judecă după coclaurile colboase și putrede ale Hotinuluĭ. Cealaltă ramură se coboară în jos spre Bălțĭ, căutînd apoĭ Nistrul mult maĭ în jos, la Rezina.

Drumul de la Ocnița la Bălțĭ e maĭ puțin interesant. Unele lucrurĭ le știŭ acum; altele nouă nu se văd.

Sînt stațiĭ cu nume de Tîrnova, Sofia, care-mĭ par că amintesc colonisărĭ cu Bulgarĭ, făcute după 1812.

Pănă la Ocnița, fusesem într'un vagon de clasa a II-a gol, în care se rătăcia numaĭ pentru cîtva timp vre-un *nacealnic* cu biletul neplătit. Acuma se suie o Doamnă în rochie de mătasă neagră, trecuțică și foarte văpsită, care nu-șĭ află astîmpăr. După dînsa, un funcționar bătrîn, gras, leneș, cu barbișon, pe care-l tîrăsc fetele luĭ îmbrăcate cu o cochetărie provocătoare, foarte frumoase și care vestesc această însușire cu o deosebită nerușinare: la fiecare stație ele se coboară, trec lumea în revistă, află vre-un cunoscut pe care-l pironesc de părețĭ cu ochiĭ, îl string călduros de mînĭ, îĭ așează cravata une orĭ și apoĭ, hohotind de rîs, se răpăd înnapoĭ în vagon. Ele vorbesc numaĭ rușește și aŭ un tip care, în acest nemaĭ pomenit amestec de popoare europene și asiatice, nu se poate deslușĭ.

În încăperea noastră rămîne un domn bălan, cu barba ascuțită și nasul coroiet, cu ochiĭ albaștri șterșĭ, cari arată că nu e Evreul ce s'ar putea crede după acea linie încîrjoiată a nasuluĭ. Ajută pe doamna văpsită, care a țupăit pe canapea ca un porumbel bătrînior și nu-șĭ poate căra jos valisa pentru a o duce în «damschi cupè», în odaia damelor, și-ĭ spune cîteva cuvinte politicoase, într'o franțuzească bunișoară. Pe încetul se dă la vorbă și cu noĭ, tot în franțuzește.

Știrile ce dă, prinse pe neașteptate, aŭ preț și ajută mult la cunoștințele ce cîștig despre Basarabia.

El e Polon. A învățat dreptul la Petersburg, unde a fost prigonit «pentru două motive, ca student și ca Polon». Și în geamantan acum are cărți rusești de drept. A fost și pe la Paris. Poliția l-a expulsat din Podolia, unde stătuse întîiŭ. A cumpărat moșie în Basarabia, pe sama mameĭ luĭ. Aicĭ și-a păstrat toate ideile liberale; cetește foaia din Odesa, de nuanță înnaintată, în care se spun lucrurĭ foarte neplăcute despre războiŭ, între care acela că, în timpul retragerieĭ de la Mucden, ofițeriĭ trebuiaŭ să împiedece pe soldați de a zvîrli în foc patroanele. Spune orîce în gura mare, și nu-ĭ pasă de nimenĭ. Totuși în vagon se tot poartă un judecător de pace, tip frumos parisian, cu barbă ascuțită și ochelarĭ prinși pe nas, care se face a răsfoi printr'o carte mare nemțească.

Din Basarabia tovarășul nostru a luat unele datine ale vieții, și din eleganta luĭ valisă el scoate, pe lîngă plăcinta polonă, și cozonac de Paște, foarte bine făcut. «Moldovenește» nu știe; ar vrea să învețe însă, și cere să-ĭ spun o gramatică, scrisă în franțuzește, nu în nemțește, căcĭ, ca Polon, urăște, pentru Prusienĭ, pe toțĭ Nemțiĭ. Mă întreabă însă

dacă o gramatică *românească* îl poate ajuta, căcĭ moldovenește și românește sînt totuși «două limbĭ deosebite».

Are mult interes pentru chestiĭ sociale. Spune că între țeranĭ fierbe ura împotriva Evreilor din orașe și proprietarilor: Moldovenĭ (d. Flondor are aicĭ rude: Flondor, Calmuțchi), Grecĭ, Armenĭ, Rușĭ, Polonĭ. Se așteaptă la tulburărĭ. Întreabă ce s'a scris la noĭ despre chestia socială din . . . Basarabia. La asemenea întrebărĭ trebuie să răspunzĭ totdeauna așa, încît nimenĭ să nu te poată pîrî.

— Noĭ nu ne ocupăm decît de ale noastre. În administrație, în învățămînt, în cultură avem măcar cincĭzecĭ de anĭ de lucru.

— Și cum, nu vă interesați de Basarabia? Doar sînt aicĭ Moldovenĭ!

— Știm, dar nu ne privește.

— Dar alte părți, Ardealul? Acolo sînt Romînĭ ca și Moldovenii?

— Întocmaĭ.

— Și nu te interesează pe d-ta, ca Romîn?

Cu cea maĭ nevinovată față răspund hotărît:

— Pe mine maĭ puțin de cît pe orĭcare altul. Eŭ sînt profesor de istorie, specialist.

— Curios . . . Și cu ce te ocupĭ?

— Aicĭ în Basarabia cu monumente vechĭ, maĭ ales cu bisericile.

Și încep a-ĭ vorbi de fereștile și ușile cetățiĭ Hotinuluĭ.

Pentru a-mĭ ajuta lucrul, d. G... îmĭ dă o bună hartă a Basarabieĭ, pe care o păstrez încă spre folosul mieŭ zilnic și în amintirea luĭ.

2. Bălțile

Ne coborîm la Bălțĭ, unde ne întovărășește, la gară, și proprietarul polon. Stația e împodobită cu steagurĭ roșiĭ și albe pe toțĭ stîlpiĭ.

— De ce această serbare? Vre-o biruință, întreb eŭ.

— Nu, nu, spune rîzînd în gura mare — și cîțĭva ofițerĭ, foarte gătițĭ, se primblă pe lîngă noĭ, — nu e... nicĭ-o biruință și nicĭ-o retragere nouă. Trebuie să fie o serbare națională, o zi de nume a «cuiva».

De fapt, e aniversarea tinereĭ, frumoaseĭ, buneĭ și nenorociteĭ Împărătese Alexandra.

Ofițeriĭ cari se primblă cu lentele de aur de-acurmezișul pieptuluĭ, ținînd sabia, nu merg la războiŭ, ci gustă plăcerile «micĭĭ garnisone». Ceĭ ce se duc sînt trașĭ la sorțĭ, și aceștia sînt bucuroșĭ că sorțul i-a cruțat.

Afară, mulțĭ *izvocicĭ*, în dosul gărĭĭ marĭ, roșiĭ, cu inscripția în litere slavone, împodobite. Sînt Evreĭ și cîte un creștin, care poartă șapca muscălească, orĭ de e «Moldovean», orĭ de sînt «Muscal». Vezĭ birje cu un cal: «odnoconi» și birje cu doĭ. Prețul pentru dusul în oraș, care se află destul de departe, e cincĭzecĭ de copeicĭ.

Pe un drum pustiŭ, prăfos, nepietruit. Înnainte se vede o apă, curgînd de vale, spîrcuită, revărsată în mlaștinĭ, sălaș de broaște, ca Jijia, ca Bîrladul și alte ape din Moldova de peste Siretiŭ. În față, pe o costișă se răsfiră casele unuĭ tîrg, avînd în mijlocul lor două bisericĭ marĭ, albe, de un stil de împrumut, foarte prost și noŭ. Acesta e tîrgul Bălțĭ, care e un *gorod*, un oraș.

Pe vremea moldovenească era maĭ mult un sat de răzășĭ curațĭ. Numele-ĭ venia, firește, de la așa de multele bălțĭ pe care le lasă Răutul — el însuș ĭ un șir de băltoage — primăvara și care se fac iarna un noroiŭ ucigător. Aicĭ a fost acea ciocnire între Polonĭĭ refugiațĭ aĭ confederațieĭ de la Bar și Rușiĭ năvălițĭ împotriva lor, care a deschis războiul ruso-turc din 1768. După 1812, Cîrmuirea cea nouă, rusească, a îngăduit prefacerea satuluĭ într'o mare îngrămădire de Evreĭ. Pe aceștia îĭ chema aicĭ însemnătatea negoțuluĭ cu grîne, în acest punct

Țigani basarabeni.

central, așezat la mijlocul părților celor mai roditoare ale Basarabiei.

Peste Răut e un pod bun, înnalt și lung: neapărat că-l aŭ în arendă Evreiĭ, dar, fiind Sabăș, îl păzește un om voinic, cu barba tăiată rotund rusește, cu haine de *mujic*, cizme lungĭ și șapcă. Îĭ vorbim românește, și fața roșcovană a omuluĭ se luminează de bucurie. Iarășĭ întrebarea:

— Vorbițĭ frumos moldovenește, dumneavoastră. De unde sînteți? De bună samă din Moldova.

Ascultă răspunsul bucuros, și salută.

Cine a spus că Bălțile sînt mai bune decît Hotinul? Nu se poate aiurea o astfel de stradă și astfel de tainițe, case ce staŭ să cadă, tărăbĭ de lemn negru ca pe la 1812. Sărbătoarea evreiască a închis toate dughenile și face pustiŭ uriciosul tîrg de maghernițe spurcate.

Totuși în Bălțĭ sînt peste 10.000 de locuitorĭ, iar printre eĭ negustorĭ de grîne foarte bogațĭ, Evreĭ, Armenĭ. Proprietarĭĭ din Basarabia-de-sus vin adese orĭ la tîrgurĭ. Cu multă muncă descoperĭ icĭ și colo cîte o căsuță în care aĭ putea locui. Încolo, priveliștea unuĭ tîrg sălbatec din Turchestan.

Ni s'a dat adresa otelului Londra. *Isvocicul* se opreşte înnaintea uneĭ case vechĭ boiereştĭ, destul de bine ținută de un hangiŭ evreŭ. Şi aicĭ este un Şimen, maĭ mare, mult maĭ curat şi maĭ «demn» — dacă pot zice aşa — de cît cellalt. El ne duce într'o odăiță cu pat, canapea, lavaboŭ, masă şi un scaun, împodobită cu o frumoasă cromolitografie înfățişînd pe Împărăteasa.

Abia am intrat şi am pus pe masă carnetele de note şi harta pe care o căpătasem în tren, şi iată că uşa se deschide de mîna unuĭ polițist. Mare, bine îmbrăcat, corect, cu ochiĭ aspri. Îndată a pus mîna pe hartă, cerînd pasurile. Româneşte nu ştie, saŭ se face; franțuzeşte, nemțeşte, nicĭ vorbă. Ne ajută tălmăcirea luĭ Şimen cel noŭ şi cunoştințile de muscălească ale d-luĭ Flondor.

Un lucru nu înțelege cercetătorul nostru: ce căutăm în Basarabia. Răspunsul ar fi simplu: «căutăm pe dracul», dar atîta ni-ar trebui să zicem aşa. Lămurim că e o călătorie de vacanță a unuĭ profesor, care cercetează bisericile cele vechĭ de pe vremea Moldovenilor; d. Flondor se preface într'un văr al mieŭ şi, foarte serios, expunem genealogia.

— A, va să zică d-ta aĭ venit să ieĭ planurĭ. Şi cine ți-a dat voie?

Nu pot sta liniştit şi mă mîniiŭ, fie ce-o

fi. Omul rămîne foarte rece, iea pasurile şi harta şi se duce la raport. Nu ştiŭ cuĭ îl va fi făcut, dar acela trebuie să fi fost un om maĭ deştept, maĭ cărturar, din Europa şi din veacul nostru. Polițistul aduce îndată pasurile înnapoĭ şi ni le dă fără să spuie un cuvînt.

Stăm în cerdacul «hoteluluĭ» Londra de la Bălți. Lîngă noĭ, lucrătorĭ romînĭ şi ruşĭ lucrează la un trotoar: acesta se alcătuieşte din bucățĭ de cărămidă şi de piatră ruptă, aşezate foarte ciudat unele lîngă altele. Aşa un trotoar trebuie să coste foarte mult, şi de aceia el se face numaĭ înnaintea caseĭ unde ne aflăm.

Supraveghează un Evreŭ bătrîn, care se primblă în lung şi în larg şi împacă pe cîte un lucrător hărțăgit de băutură. Vorbeşte româneşte foarte bine, cu oarecare plăcere. Şimen îndrugă abia, şi tot aşa alțĭ Evreĭ, habotnicĭ şi nehabotnicĭ, cari răsar unul cîte unul din toate ungherele. Eĭ ni vorbesc de un Valdman din Moldova, care a venit de s'a aşezat la Bălți şi ar vrea să ne vadă.

— Dacă sînteți din Moldova, ştițĭ pe Valdman?

— Nu-l ştim.

O uşă se deschide, şi un om posomorît,

cu mustățile în jos și pălăria de paie, se suie într'o trăsură de casă, vorbind românește vizitiului. E un arendaș grec din împrejurimi. Ca înnainte de 1812, Grecii rămași Greci sînt mulți aice, și la Chișinău ei își au biserica lor deosebită, unul din cele mai frumoase monumente ale orașului. Frații Sinadinò, dintre cari unul a murit dăunăzi, lăsînd mai mulți fii, sînt cei mai bogați oameni din Basarabia. Grecul e vestit aici pentru încăpățînarea lui națională, pentru daniile ce obișnuiește a face așezămintelor din Grecia și pentru desăvîrșita lui lipsă de milă față de țeran.

Înnaintea otelului și «trotoarului», e o piață foarte mare, plină de paie și înnăsprită de glod uscat: nu înțeleg cum se va fi ieșind dintr'însa cînd plouă.

Un *isvocic* muscal ne duce întîiu la *poștă*, la poșta particulară și la poșta «cazoni», a Statului, unde vrem să tocmim o trăsură spre Soroca. La cea d'intîiu e un Evreu care vorbește bine românește și zice «cocoane»: cere vre-o 19 ruble! La cealaltă răsare o Evreică groasă și un Ovreiaș, bărbatul ei, cari ne întreabă dacă avem *noi* faitoane, la care să dea ei caii după tariful Statului. Neavînd faiton, trebuie să luăm hotărîrea cea

mai cuminte și economicoasă: a merge la Florești cu trenul și a lua numai de aici o trăsură spre Soroca.

Acum, la o a treia poștă, a scrisorilor. De aici dau o telegramă și scriem cărți poștale. Poșta e curățică, și băiețandrul care ne servește e așa de uimit că expediază o telegramă în franțuzește, încît dă restul de la o rublă în sumă de mai mult decît o rublă, iar, la observație, se face roșu, crezînd că . . . mai cer încă ceva, pe care ar fi în stare să-l dea.

Încă o raită prin tîrg. O panoramă, cîteva case mai bune, răzlețe, pustii. Ca trecători, cîte o cocoană gătită, cîte un funcționar cu șapcă înnotînd în praf. În fund, se vede drumul mare pornind printre movile verzi.

La plată, *isvocicul* protestă cînd i se dau patruzeci de copeici. Da. Aceasta este, în adevăr, taxa, dar el ne-a dus la primblare, el ni-a arătat tîrgul: am fost cu el la «cătare». Abia se împacă cu 60 de copeice, pe cînd Șimen II stă de față și filosofează în gînd asupra «boierilor moldoveni» și *isvocicilor* din Bălți.

Vom cină la restaurantul gării. Ne ducem

într'acolo pe jos. Strada pe care o cunoaștem. Apa Răutuluĭ, pe malul căreia zburdă căluțĭ de rasă moldovenească, păziți de Evreĭ. La pod, Evreiĭ și-aŭ luat locul. Căcĭ s'a mîntuit odihna Sîmbeteĭ: în stînga soarele apune, fără nicĭ-un joc de lumină, palid, în cerul uscat.

La gară nu e nimenĭ. Un tren vine abia pe la 10 și jumătate. Cu greŭ descoperim pe restaurator, care ni dă șuncă și ni fierbe ouă; bere rece, bună. Omul vorbește rusește răŭ, nu înțelege o boabă românește și se îndeasă cu franțuzeasca, în care nu poate spune sunetul *j*. Se descopere că e Grec, Grec din Constantinopole și, la întîmplare, căpătăm de la el lămurirĭ complementare în cuvinte homerice, cu ἅμαξα pentru . . . birja de la Bălțĭ! O nemuritorĭ aezĭ, pentru ce ațĭ cîntat frumusețea Eleneĭ și faptele luĭ Achille!

O ἅμαξα e adusă pentru noĭ din oraș, unde ne întoarcem pentru noapte. A sosit, dar șeful gărĭĭ ni cere să-l luăm și pe el, și la urmă aflăm că a luat-o numaĭ pentru el. Noroc că alt Evreŭ a venit la gară în apropierea trenuluĭ de 10. Cînd ajungem în oraș cu dînsul, ne întîlnim însă cu cel d'intîiŭ, care cere să-ĭ plătim și noĭ după ce-ĭ plătise șeful. Se rățoiește strașnic, în moldovenește.

Merge după noĭ la otel. Aicĭ capătă un brînciŭ și un bacșiș; trebuia și una și alta ca să scăpăm de dînsul. Dintr'o odaie vecină apare acum un călător rus, care a privit scena; ochiĭ i se încruntă, pare că vrea să se răpadă asupra Jidanuluĭ; într'o românească stricată, el mormăie: «Ce, să prade străinul, ce?». E un comentariŭ viŭ la prigonirile împotriva Evreilor.

Noapte temută, dar care și aicĭ se mîntuie fără ploșnițe. Paturile sunt însă tarĭ ca lemnul, cu toate saltelele ce s'aŭ adaus. A trebuit o cerere deosebită pentru a se schimba perinile, pătate de bale sîngerate.

2. Spre Soroca

Plecare spre gară la 6 ceasurĭ, cu mult înnainte de timp, după lămuririĭ mincinoase, pentru ca birjarul să maĭ poată lua și pe alțiĭ. Gara e plină de lume: funcționarĭ, școlarĭ în uniforme încărcate, luate după ale oștiriĭ, fetișcane obraznice, care se ghiontesc, cad și rîd, fruntașĭ din partea loculuĭ. O grupă din eĭ cuprinde femeĭ slabe, foarte negricioase, cu sprincenele marĭ, îmbătrînite înnainte de vreme, un bătrîn cu barbă îmbielșugată și părul nalt, aspru, un tînăr sup-

țiratec, cu înfățișarea hotărît orientală, un burtos care samănă a Evreŭ și copiĭ foarte frumoșĭ, serioșĭ, mărețĭ la umblet. E o familie de Armenĭ răsăritenĭ. Alțiĭ sînt Armeniĭ uniți, cari vin din Galiția și poartă, uniĭ din eĭ, titlurĭ austriace. Văd îndată și pe un foarte bogat representant al acestuĭ tip: mic, gras, amabil; pare un samsar, și e unul din ceĭ maĭ marĭ stăpînitorĭ aĭ Basarabieĭ.

Trenul e plin și în clasa I-a: la 8 ceasurĭ călătoriĭ ce vin din sus, dorm încă greoiŭ, înfășurați în șalurĭ. Mulțĭ școlarĭ ce se întorc după sfîrșitul vacanțieĭ de Paște. Familia armenească — și ea se culcă îndată — îndeplinește locurile goale.

Pănă la Florești maĭ este numaĭ o stație. Răutul se vede necontenit risipit în bălțĭ ce scînteie la soarele de dimineață. Locurĭ rîpoase, așezărĭ rare, case acoperite cu stuf: văzute de sus, asemenea sate par mușiroaie uriașe de gunoiŭ vechiŭ.

CAP. III.

ȚINUTUL SOROCEĬ

1. De la Floreşti la Soroca.

De la Floreşti la Soroca se merge vre-o trei ceasuri, şi ştim de 'nnainte că se plătesc trei ruble. Ne coborîm între multele trăsurile ce aşteaptă—între birjari şi unul cu cilindrul cenuşiŭ lărgit la vîrf şi caftanul lung, de aceiaşi coloare, al *isvocicilor* din Chişinăŭ, Odesa şi Moscova—, cu această ofertă. Un bărbos vrea să-mi dea arvună, şi, cînd află că plecăm în clipă, ne dă în primirea vizitiuluĭ săŭ, un Muscal bun şi îndatoritor. Treĭ caĭ focoşĭ ne vor scoate cu bine din toate rătăcăurile unuĭ drum de dealurĭ.

Pănă acuma n'am văzut în Basarabia atîta frumuseţă. Pe costişe şi în văĭ sînt lanurĭ de grîŭ, de săcară cum nu se poate maĭ frumoase. Locurĭ întinse sînt acoperite de păşunĭ fragete, care îmbălsămează. Cocostîrcĭ calcă alene, cu pliscu 'n piept, măsurînd întinderea cîmpuluĭ; în potriva credinţii poporuluĭ că răul făcut cocostîrculuĭ se răzbună, unul zace 'n iarbă cu aripile răşchirate. Des-

tul de aproape de drumul trăsurilor, merg dropiĭ, una cîte una, marĭ, încete, sămănînd din loc în loc pete roşcate care se mişcă. Crucĭ cu răstignirea se văd numaĭ foarte puţine. În locul fîntînilor cu colac de lemn saŭ de piatră, puţurĭ cu cumpănă-şĭ întind de departe pîrghiile aplecate, sus în albastru.

E un Ţinut curat românesc, păstrat neatins din vechea Moldovă. La Rădulenĭ, la Dubna, la Vădenĭ, Părcanĭ şi Volova sînt tot casele după datina noastră, aşternute pe cîte o costişă de lut. Copereminte maĭ mult de stuf, ochĭ mărunţĭ de fereastră, doĭ de-o parte, doĭ de alta a uşiĭ, cerdac pe stîlpĭ, streşinĭ, garduri de nuiele, maĭ rare orĭ de pietre clădite ca un zid. Căruţele cu un cal — un cal bun în părţile acestea—, cu jugul înnalt de-asupra capuluĭ, ca prin Botoşanĭ, aleargă în toate părţile, în această zi de Duminecă. Ceĭ din căruţă sînt oamenĭ a căror faţă singură îĭ destăinueşte ca Moldovenĭ, acea faţă bună, cu ochĭĭ luminoşĭ. Bătrînĭĭ aŭ chipurĭ de boierĭ, de Voevozĭ din vremurile care s'aŭ îngropat aicĭ în fundul pămîntuluĭ de unde nu maĭ pot să iasă. Cutare e însuşĭ Gheorghe Ştefan-Vodă, care pe la 1650 a fost şi Domnul acestor Ţinuturĭ.

Aceştĭ oamenĭ sînt maĭ mult decît ţeranĭĭ

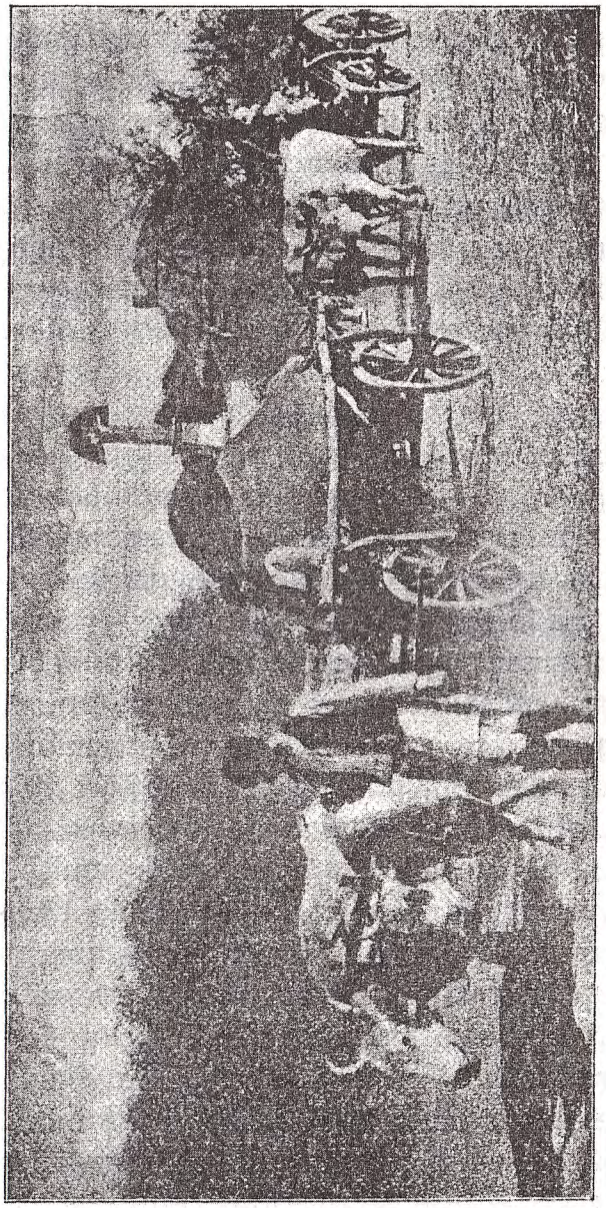

La cruce.

obișnuițĭ. Din cele maĭ depărtate vremurĭ eĭ aŭ avut acest mal de Nistru. Coborîtorĭ de adevărațĭ boierĭ, mazili cu sînge bun în vinele lor, eĭ se simt acasă, cu neputință de clintit, plugarĭ și domnĭ aĭ țarinelor, stăpînĭ aĭ cirezilor și turmelor. În trecut eĭ eraŭ grăniceriĭ vitejĭ aĭ margeniĭ de apă, siguriĭ păzitorĭ aĭ vadurilor, pe unde putea pătrunde dușmanul, Tatarul saŭ Cazacul. Înțeleșĭ cu pîrcălabiĭ din Hotin, din Soroca și Orheiŭ, din Bender, eĭ pîndiaŭ neprecurmat și eraŭ gata orĭcînd să frîngă cu pieptul lor voinic valul de cotropire. Pe aceste costișe aŭ venit așa de dese orĭ pîlcurile păgînilor galbenĭ cu capul ras și ochiĭ micĭ, gonindu-șĭ caiĭ mărunțĭ, saŭ mustăcioșiĭ războinicĭ de la Nistru, cu sabia lungă și flinta pe umerĭ. De atîtea orĭ s'a strigat de pe aceste culmĭ vestea de Domnie nouă pentru vre-un tînăr fiŭ de Vodă care vînă Scaunul părintesc al Moldoveĭ. Și, tot de atîtea orĭ, Soroceniĭ, Orheieniĭ, maĭ jos Lăpușnenii de către Prut, aŭ apărat vale de vale, trecătoare după trecătoare, dînd răgaz oștilor domnești să se adune în dosul Prutuluĭ.

Credința lor față de țară era însă maĭ mare decît aceia față de Voevodul eĭ. Ca ostașĭ, eĭ știaŭ să prețuiască ostașul. Cine venia cu vitejie și dreptate, putea să capete

și sprijinul lor, și năvălitorul venia atuncĭ cu grăniceriĭ după dînsul. De bicisnicĭ li era scîrbă, iar pe apăsătorĭ nu-ĭ suferiaŭ. Aicĭ s'a ridicat steagul de răscoală al luĭ Durac și Hîncul asupra luĭ Duca-Vodă în 1671 și biruința a fost o bucată de vreme a răzvrătiților. «Vodă vrea, ci Hîncul ba», spunea țara strîngătorilor de birurĭ, și vorba aceasta, veche de peste două sute de anĭ, răsună și pînă astăzĭ între Moldovenĭ. De aicĭ în sfîrșit, s'a ridicat, trecînd prin Cîmpulungul bucovinean, acel neam de oamenĭ bunĭ și de cinste, Calmășiĭ, Calimahiĭ, cari aŭ dat patru Domnĭ Moldoveĭ: Ioan, Grigore, Alexandru, Scarlat —, dreptĭ Orheienĭ după strămoșĭ.

Portul nu maĭ este aicĭ cel de pe la Hotin, portul țerănesc, nicĭ cel împrumutat de la Ruși, ci portul tîrgoveților și «neamurilor» de odinioară, portul mazilesc de baștină. Căciula înnaltă, dreaptă, fără țuguiŭ, — căciulă de boier! —, surtuc strîmt și pantalonĭ largĭ, din acel postav supțire, cenușiŭ, cafeniŭ, în care li place a se îmbrăca și mazililor din Moldova. Cizme marĭ pînă peste genunchiŭ. N'aŭ plete, își lasă mustățile groase, dîrze, sfădalnic asupra gurĭĭ, care știe răspunde și cîrti, și adesea orĭ poartă barbă scurtă, rotundă. Femeile aŭ port de

tîrg, cu barez, polcuță și fustă, de lînă saŭ de cit; colorile ce aleg sînt cele întunecate, pe cînd Ruștele caută de obiceiŭ ceia ce este maĭ tărcat și maĭ înflorit de podoabe.

Volova în deosebĭ lasă întipărirea uneĭ văĭ de fericire, de patriarhală bogăție în roadele pămîntuluĭ. Aicĭ vremea a stat în loc. Schimbarea de stăpînire se simte doar în stilul bisericiĭ, în vre-o firmă rusească, două, în acel biet tînăr cu piciorul de lemn și șapcă, în care văd un rănit ce s'a întors acasă cu cît i-a maĭ rămas din trupul ciuntit. Nișteĭ femeĭ staŭ la umbră. Le întreb cît maĭ este pînă la Soroca. Îmĭ răspund frumos moldovenește:

— Eĭ, a maĭ ci păn'acolo.

— N'a plouat pe-aicĭ de mult? zic altora.

— De mult, de mult, încă din postul mare.

Și pare că se miră și ele, vorbind, de acești «domnĭ» cari n'aŭ șapcă de cinovnicĭ și întreabă în graiŭ românesc. Dar, vor fi zicînd ele în gîndul lor, vremile astea de azĭ sînt așa de ciudate...

Un băiețaș, cu șapcă acesta, și în straie de acelea fără coloare lămurită, straie de praf și de muncă, mînă o turmă de oĭ. Ce-o fi muscălașul acela?

— A'cuĭ sînt oile, băiețele?

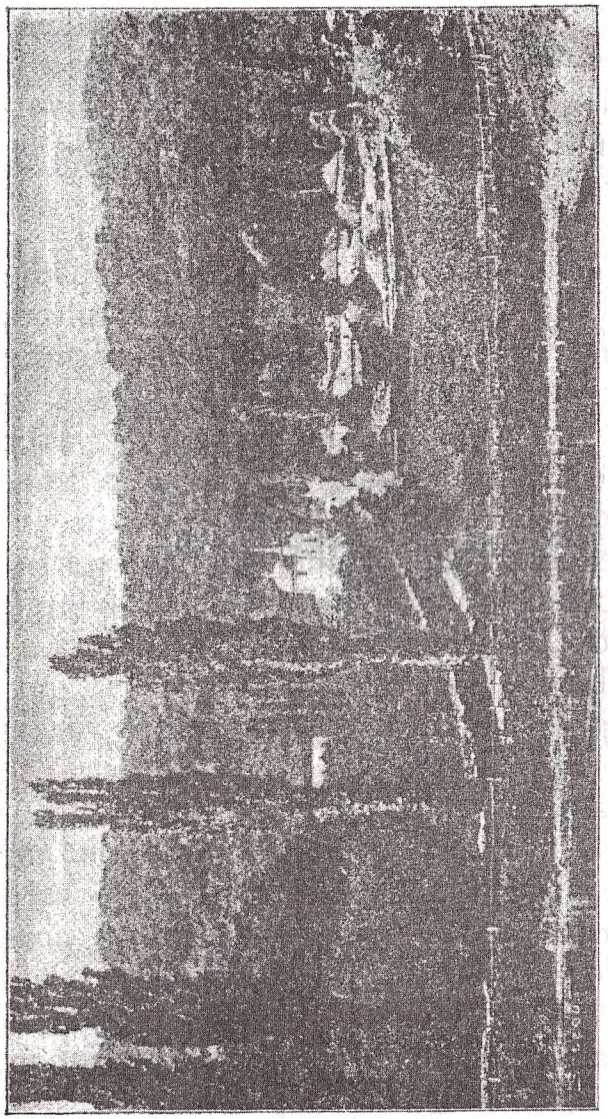

Mănăstire basarabeană (Hîrjauca, din ținutul Orheiuluĭ).

— A' cuĭ să cie? A' mele!?

...Maĭ încape vorbă? Dar ale cuĭ să fie oile pe care le mînă feciorul de mazil, urmașul boierilor celor marĭ aĭ Moldoveĭ răsăritene? Firește că ale luĭ! Să i le ție Dumnezeŭ!

Și este acum la capătul satuluĭ o pădurice destul de mare, care va fi a locuitorilor, pe cînd celelalte maĭ vechĭ, din urmă, aŭ trecut de la mănăstirĭ la Stat, care a secularisat și aice, și sînt «cazonĭ». Trecem printre înnaltiĭ copacĭ supțirĭ, și la capătul lor se maĭ ridică un deal, tras drept înnaintea drumuluĭ, ca un zid. Departe se năzăresc case în lumina de amiază, și se înțelege bine că pe acolo e o mare surpătură a pămîntuluĭ pietros.

Birjarul rus întinde spre Răsărit varga de care e legat biciul, și zice «Soroca», apoĭ o pleacă în jos și spune «Nistrul».

Sorocă, cuibul vultanilor neamuluĭ mieŭ, Nistru, apă sfințită cu atîta sînge care e întocmaĭ ca acel ce mă însuflețește acuma, —Sorocă și Nistru, am trăit să vă văd...

Pămîntul e aicĭ în două cu piatră: pare că ar fi el însuși un zid, o cetate. În față se scot lespezĭ albe, și stînca tăiată strălucește la razele soareluĭ, în fețe marĭ luminoase, prin care se sapă gropĭ, cîte o înfundătură ca de ușĭ și ferestĭ. De-asupra, însă, la dreapta, la stînga, pe alte costișe și culmĭ, e verdeața triumfătoare a luĭ Maiŭ. Pîlcurĭ-pîlcurĭ merg pădurile spre vîrfurĭ. Iar, de unde sîntem noĭ pînă la Soroca, vișinĭ, cireșĭ, zarzărĭ, sînt numaĭ un omăt de floare. Și cu atîta albastru de-asupra, cu atîta pajiște din toate părțile, pare că eștĭ în grădină, în grădina frumoasă și plină de primejdie, unde cresc merele de aur pentru Făt-Frumosul care va ști să le fure.

Se va naște cîndva în neamul nostru acel Făt-Frumos? Se vor înlătura vre-odată acele «șepte hotare» care ni spîrcuie carnea sîngerată? Vom fi vre-odată la olaltă, toțĭ noĭ aceștia, noĭ proștiĭ și bunii și blînziĭ și supușiĭ, de la Hustul Maramureșuluĭ pînă la această Sorocă a Nistruluĭ? Doamne, Doamne!

2. Soroca.

Soroca se înfățișează întăiŭ cu mult maĭ bine decît tot ce am văzut pănă acum din Basarabia. Cînd aĭ ajuns supt dealul care o sprijină, cînd ți-aĭ săturat ochiĭ de priveliștea văluluĭ de argint care se mișcă și tremură de bucuria soareluĭ, cînd aĭ răzbătut

cu vederea până la dealurile, tot așa de verzi, ale Podoliei din față, — ești pe o cale bine pietruită, între case destul de mari și foarte plăcute. Ajută de sigur dealul din față, unde se găsesc atîtea case de țară, făcînd un sat întins până departe, și apa măreață, care lunecă jos. Dar și fără aceasta e alb și curat.

Dar iată că sîntem acuma într'o piață unde e o mare încurcătură de căruțe, de oameni în portul răzășesc, de Evrei săraci și gălăgioși, de vite ce se frămîntă printre frînturile de pănuși. E zi de tîrg, și oamenii din împrejurimi au venit în Soroca Muscalilor de la 1905 întocmai ca în Soroca Moldovenilor de la 1405. Toată lumea vorbește «moldovenește», hotărît moldovenește, cu «cie» în loc de «fie», dar fără moleșitura răspingătoare care se observă în graiul celor de la orașe din Moldova de astăzi.

Ne-am coborît la alt otel Londra (aici mai este unul Paris, ceia ce eu tălmăcesc: «purit»...). Îl ține Wierzbowski, Evreu polon, cu șapcă și barbă, care vorbește foarte bine moldovenește, are mai degrabă înfățișarea și omenia, bunătatea îndatoritoare a mazililor noștri. E nu numai hangiu, ci și negustor de grîne, și unul din fruntașii tîrgului, căruia vin creștinii și-i întind mîna; are o

avere destul de mare pentru a se gîndi la cumpărături în preț de 100.000 de lei, dar trăiește, după datina strîngătoare a Evreului, în subsolul casei care găzduiește pe oaspeți. De otel se îngrijesc un Șimen al treilea, brun, iar nu roșcat ca ceilalți doi, decît cari e mult mai prost, și un băiețandru, care se declară cu mîndrie «Jidan» (așa-și zic toți), dar vorbește mai bucuros rusește, iar românește abia dacă poate să îndruge cîte ceva. Șimen al treilea se chiamă Strul, și botezăm Strul cel mic pe ajutorul său, băietanul cel gras cu mutră de Rus.

Iarăși odaie bunișoară, împodobită cu un *cromo* rusesc, care dă chipul unei copile cu capul cît jumătate din trup. O altă podoabă apare întîiu pe haina mea și apoi pe perina unde doarme d. Flondor: e specia lungăreață a ploșnițelor, o specie rară.

Un *isvocic* cu perciuni și calul răpănos pleacă cu noi spre cetate. Întîiu străbatem și aici Jidovimea, — nu se poate mai ticăloasă. Un vuiet, un plînset, un strigăt, o putoare ieșind din dărîmături ca niște peșteri de fiare. Cum se pot hrăni toți acești nenorociți din negoțul de lemne ce trece pe Nistru, din cîștigul sărac de la mazilii ce vin la tîrg Dumineca și în sărbători? Văd o

clădire mare, în care supt pajure se spune ceva rusește despre Evreĭ, dar școală pentru eĭ saŭ pentru alțiĭ n'am văzut, de și trebuie să fie undeva vre-o șură de acelea, umedă și înfundată în pămînt, în care se dă aicĭ, în Basarabia, lumina sufletuluĭ. Și oameniĭ sînt decĭ așa de înnapoiațĭ, așa de încîlcițĭ la minte, încît te sperie une orĭ.

Pe ulicioarele în care înnoțĭ în praf — noroc că este Nistrul care-l maĭ înghite, dar de sigur n'a fost lăsat să curgă pentru aceasta! — zac lîngă copiĭ în zdrențe, capre, dobitocul preferit al Evreilor, lăptos și ieftin, vacĭ slabe, cîte un porc ce grohăiește plictisit de lipsa lăturilor trebuitoare. Maidane marĭ se întind fără capăt. Marĭ bisericĭ bine ținute, două la număr, se încunjură de un zid jos. Vechĭ saŭ nouă, ele nu maĭ cuprind astăzĭ nimic deosebitor și nimic care să-țĭ trezească amintirĭ: cîrpeala, adăugeala, spoiala și vopseala muscălească aŭ trecut asupra lor. Evlavia gospodărească a stăpînilor celor noĭ n'a cruțat astfel nimic din aceste monumente de artă ale Moldovenilor. Și în această privință totul a trebuit să înceapă de la 1812.

Poate ar fi dat jos și cetățile românești cînd ele nu maĭ puteaŭ sluji în războaiele

cele nouă, dar ele apăsaŭ prea greŭ asupra pămîntuluĭ ca să fie spulberate ca urmele celelalte din trecu ul nostru. Cetatea Sorocei se vede de-odată în rătăcirile acestea colboase ale birjaruluĭ evreŭ. Uimitor de limpede, răsar ca din pămînt, drept pe malul apeĭ, zidurile negre, rotunde, străjuite la colțurĭ de patru turnurĭ.

Soroca e mult maĭ nouă decît Hotinul și nicĭ pe departe nu se poate asămui cu acesta, nicĭ în cuprins, nicĭ în meșteșugul zidiriĭ. Ea a fost numaĭ o strajă în calea Tatarilor, făcută pe vremea luĭ Ștefan-cel-Mare, puternic, dar în pripă, din bolovanĭ greoĭ, culeșĭ prin aceste rîpĭ înnalte. Lucrătoriĭ s'aŭ luat după Hotin, dar eĭ nu eraŭ chemațĭ să facă altceva decît un adăpost de pîndarĭ, pentru cîțiva arcașĭ și pentru pîrcălabiĭ cari maĭ tărziŭ, după 1500, supt Rareș, aŭ stat în fruntea lor. Se văd încă sus, unde n'a căzut creasta turnurilor, ferestile înguste, dese, din care se privia până departe, pe coasta din sus și pe cea din jos, pînă adînc în văile podolene, pe unde obișnuiaŭ să vie călărețiĭ stepelor pustiĭ. Încă de pe la 1550 însă, rostul Soroceĭ s'a încheiat. Turciĭ n'aŭ luat-o, fiindcă n'avea însemnătate militară, dar Tatariĭ și-aŭ cerut-o odată pentru locuință, după 1713, cînd s'a cotropit Hotinul.

Ruşiĭ aŭ luat-o totdeauna fără luptă. De aceia, cruţate de bătăile tunurilor, aŭ rămas întregĭ toate feţele cetăţiĭ şi ar fi rămas şi podoabele eĭ, dacă ar fi fost podoabe. Astăzĭ, dincolo de o nespusă murdărie de latrină publică pentru Jidanĭ, o poartă de lemn lăcătuită stă în locul vechilor porţĭ de stejar ferecate. Printre scînduri se văd încăperĭ de apărare, dărăpănate, şi tăpşane de iarbă sălbatecă de-asupra maldăruluĭ înnalt al pietrelor căzute. Cheia nu se ştie la cine este, de şi birjarul mieŭ e gata s'o caute, cu acea grabă de a întreba, de a cerceta, pe care o arată Evreul, cînd e vorba chiar de lucrul cel maĭ cu neputinţă.

Plecăm de lîngă zidurĭ urmăriţĭ de spurcata duhoare şi de nourĭ de praf murdar cari aleargă pe toate cărările. La un podeţ, care e făcut *de-asupra* drumuluĭ, ca să mergĭ prin rîpă dedesupt, un mazil trece şi-l întrebăm înnadins ca să-ĭ auzim graiul. Simţim parecă nevoia de a ni auzi limba în vecinătatea acestuĭ loc de lupte ale înnaintaşilor noştri.

— Sînt vechĭ bisericile, moşule?

Omul nu se miră, ci, cu acea cuviinţă sigură care deosebeşte orĭunde pe aĭ noştri, cu acea înţelepciune apăsată, care e la dînşiĭ datina, el spune aşa:

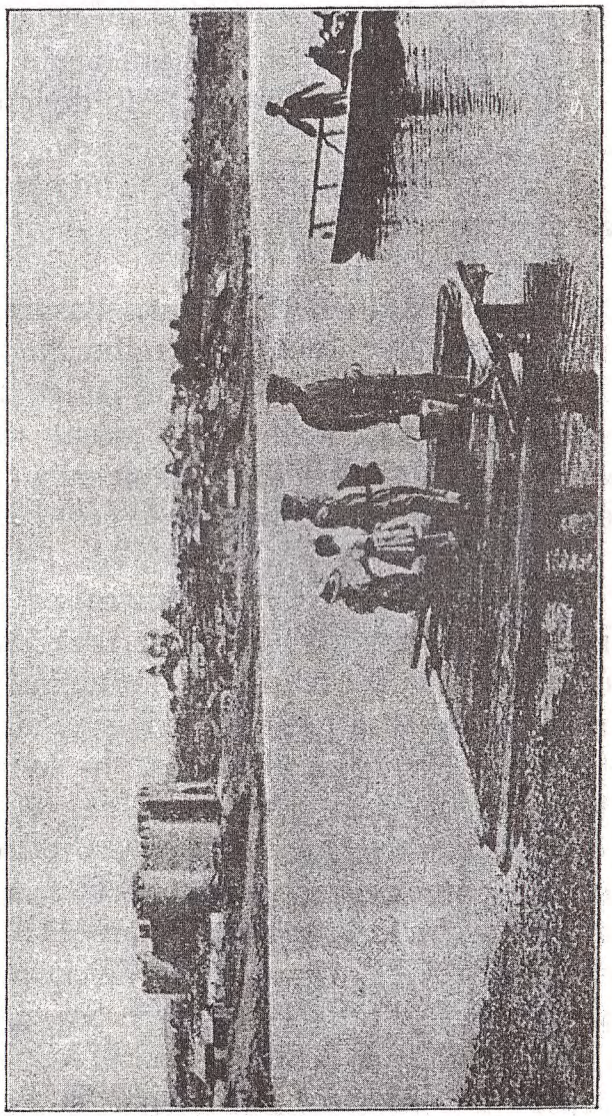

Cetatea Soroceĭ.

— E veche cea de colo. A făcut-o un ghinărar rus.

— Va să zică nu e de tot veche, de cînd . . . de cînd eraŭ Voevozii Moldovenilor pe aicĭ?

— Nu, nu, tot rusească, de cînd s'a așezat Basarabia.

Așa zice învățătura Statuluĭ: Basarabia, ca și Moldova cealaltă, eraŭ tulburate, neorînduite, supuse la tot felul de jafurĭ și năpăstuirĭ, pînă ce a venit stăpînirea «creștină» și toate s'aŭ «așezat», ca să nu se maĭ clintească și tulbure în vecĭ!

O veste bună pentru noĭ: Nistrul pe care gîndiam să ne coborîm în *lotcă* încă de la Hotin, e navigabil. Rușiĭ aŭ îndeplinit un vechiŭ plan al Domnilor noștri și i-aŭ îndreptat cursul larg pînă în jos, la limanul Mării, la Maiac și la alte ziduri negre, maĭ tarĭ decît chiar ale Hotinuluĭ, ziduri italiene, genovese de pe la 1300, ziduri moldovenești de la Alexandru-cel-Bun și Ștefan-cel-Mare, ziduri turcești de după anul de cucerire 1484, zidurile Cetății-Albe, care asigura și îmbogăția Moldova cea maĭ veche. Vapoare merg pînă la Bender; unul trece la 11 de noapte, altul a doua zi la 8. Ploșnițele, gîn-

Zidurile Cetății Albe.

dul de a vedea cît mai mult ne hotăresc să alegem pe cel d'intăiŭ pentru frumoasa călătorie.

Pînă atunci mergem la «librăria» Soroceĭ. E o dugheniță ținută de un creștin pletos și slăbănog, Rus care vorbește și ceva românește. Are în rafturile luĭ cărțĭ rusești de școală, nouă și vechĭ, și cărțĭ ilustrate, de cele maĭ porcoase. Între trupurile dezgolite pe care le cumpără tineriĭ *cinovnicĭ* cînd aŭ de scris cîte ceva la iubitele lor dolofane, culegem cîteva vederĭ de pe Nistru și chipurĭ de scriitorĭ ruși: Dostoievschi, Cehov, pe care le trimetem pe acasă împodobite cu frumoasa mărcuță roșie, de 4 copeicĭ.

Prînz bun cu borș neacru, în care buruiene de tot felul aŭ fiert în smîntînă, cu costițe de porc și bere bună, rusească. Ploșnițele, sfioase în cursul zileĭ, ni îngăduie cîteva ceasurĭ de odihnă, pe care le dormim în vederea priveliștilor ce ni păstrează noaptea.

E noapte,—frumoasă, destul de caldă. «Parohodul» — așa i se zice vaporuluĭ — n'a sosit la ceasul obișnuit. Așteptăm în stradă, căcĭ Agenție și stație nu se pomenește nicăirĭ în călătoria pe Nistru. Luminează numaĭ stelele, căcĭ abia icĭ și colo se vede cîte un felinar chior, în care zace o urmă de

gaz. O cofetărie, o bărbierie sînt deschise. Trec din cînd în cînd primblîndu-se pe «bulevard» lucrătorĭ cu șăpcĭ, ducîndu-șĭ iubitele saŭ nevestele, cocoane foșnind din mătăsurĭ, în această provincie rusească cu mult maĭ nebunește și prostește luxoasă și petrecătoare decît provincia noastră. Vorba e tot în rusește. Evreiĭ aŭ de lucru totdeauna; eĭ nu se primblă decît Sîmbăta; harhătul jargonuluĭ lor nemțesc, amestecat cu cuvinte rusești, tace. «Moldovenește» vorbește numaĭ Wierzbowski și un marinar bețiv care-mĭ povestește cum a fost la Galațĭ, care e «oraș mare, nu ca aicĭ calicie», cum îșĭ așteaptă rîndul să plece cu «dobrovolni flota» (flota voluntară) și cum . . . n'are parale, pe cînd eŭ se chiamă că am, și de aceia Rusul nu mă maĭ slăbește cu o dragoste miloagă, de care mă furișez și fug.

Pe la 10 se aude mugetul «parohoduluĭ», care a sosit. Printr'o ulicioară ajungem la mal. În apa neagră sînt împlîntate două corăbiĭ, un vaporaș «cazonĭ», care scînteie din toate ferestruiele luĭ, și «parohodul nostru» maĭ mare, care fumegă.

Coborîrea și intrarea se face printr'o scîndură zvîrlită pe mal în întunerec; singura piedecă ce se pune căderiĭ e o funie întinsă

alăturĭ. În acelaşĭ timp, unul vine în sus şi altul în jos, amîndoĭ cu bagaje. Femeile calcă fricoase, ba cîte una ţine şi copilul în braţe. E o mirare cum nu cade ni enĭ în apă.

Vaporul vine de la Mohilău şi e plin pentru orĭcine decît pentru stăpîniĭ săĭ, cari vor îndesa necontenit la «pasagerĭ» de «treti clas» (clasa a treia), cari se chiamă că n'aŭ voie să se suie nicĭ pe copertă, ci-şĭ duhlesc unul altuia pe băncile de lemn soios pe care se întind cu hainele lor pline de slin, cu cizmele lor încleiate de glod, nouă zecimĭ de Jidanĭ, cîţĭva muncitorĭ şi soldaţĭ în ferfenițe. În clasa a doua, abia dacă este cineva, iar în cea d'intăiŭ d. Flondor, eŭ şi un Muscal paşnic, care doarme ca acasă la dînsul.

Sînt patru-cincĭ oamenĭ de echipaj, supt comanda unuĭ căpitan sărăcăcios, cu barbişon lung, blond şi şapca veche foarte aurită. Este însă cineva şi maĭ mare decît dînsul, cineva care are dreptul să-l strige simplu pe nume: e «domnul Uşer», un tînăr palid, cu faţa prelungă, ochiĭ marĭ, pălăria moale, caftan lung şi cizme. Adecă «domnul Uşer» — personagiu cuşer, — e frate cu antreprenorul «parohoduluĭ», aşa încît acesta nu e proprietatea nicĭ-uneĭ companiĭ, ci a unuĭ «Jidan». Wierzbowski ar fi dat bucuros 30.000 de carboave ca să cumpere această mare vechitură răpănoasă, care e mînată înnainte de o maşină veche de treizecĭ şi cincĭ de anĭ şi în care pînă şi roatele sînt cîrpite cu lemn de frasin. Wierzbowski, care e şi mare negustor de grîne, are într'adevăr şi şlepurĭ pe Nistru. Dar fratele luĭ Uşer i-a luat înnainte. Decĭ el ne recomandă acestuia şi prin învoială cu dînsul plătim cîte 5—6 ruble pentru drumul pînă la capăt, la «Vadul-luĭ-Vodă» — ce veche ispravă domnească se pomeneşte în acest nume, din care Ruşiĭ aŭ făcut în hartă «Vadu-Livadi»? — şi pentru traiectul cu birja la Chişinău.

Aş fi vrut să văd şi Orheiul, — căruia i se spune de Ruşĭ şi de Evreĭ «Orgheiev» — măcar pentru biserica de la Vasile Lupu, cine ştie ce tărcată şi ea astăzĭ. Dar nu e de chip cu cîţĭ banĭ am, cu cît timp îmĭ rămîne şi cu puţinele înlesnirĭ ce sînt. Ar trebui să mă cobor pe la Vadul-luĭ-Jora, în locul căruia «domnul Uşer» îngînă nu ştiŭ ce nume rusesc şi atuncĭ în mijlocul noptiĭ să caut prin sat străin şi ca străin însumĭ o trăsură spre oraş. De acolo, ce e dreptul, m'aş putea coborî, pe o şosea bună, în vre-o patru-cincĭ ceasurĭ la Chişinău; dar începu-

tul e de sigur prea greŭ și nesigur. Asupra Orheiuluĭ decĭ n'am, pe lîngă cunoștințele mele despre pîrcălabiĭ din vremea luĭ Ștefan-cel-Mare și despre prădăciunile tătărești de pe la 1600, decît mărturisirea luĭ Wierzbowski că e un tîrg prost, maĭ urît decît Soroca și unde nu maĭ e nicĭ-o urmă de cetate moldovenească. Mașinistul care se căznește jos pe lîngă roata cîrpită, e, de alminterea, un Orheian, urmaș al celora cari slujiaŭ altuia decît unuĭ Ușer și cu alte unelte. El spune cu mîndrie că la Orheĭ sînt numaĭ și numaĭ Moldovenĭ.

Vaporul s'a încărcat în sfîrșit. Totuși pe mal rămîne o mare harmalaie de Evreĭ, numaĭ de Evreĭ. Sînt foarte bucuroși că din tîrgul *lor*, de lîngă cetatea unde-și fac murdăriile *lor* pleacă «parohodul» *lor*, ducînd maĭ ales de-aĭ *lor*. Se fac glume, se cîntă, femeile, curtenite prea de aproape, țipă. În sfîrșit, după un răcnet noŭ al bătrîneĭ mașine, plecăm prin învîrtiturĭ stîngace ale mareluĭ vapor dărăpănat și încărcat peste măsură. Tremură tot, ca pe valurile măriĭ.

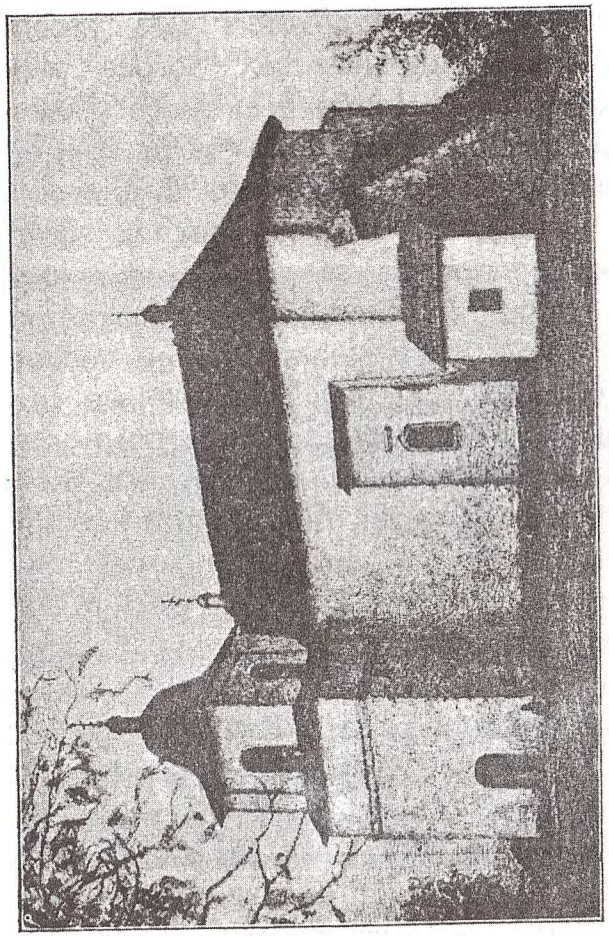

Biserica Sf. Dumitru din Orheĭ.

3. De la Soroca la Vadul-luĭ-Vodă.

Mergem acum. Apa e tot în cotiturĭ, şi întunerecul uneĭ încovoieriĭ taie necontenit luciul alb ca al unuĭ lac. Soroca piere odată'n urmă cu luminile eĭ multe şi rare presărate pe sus. În dreapta şi în stînga sînt tot înnălţimĭ, doĭ păreţĭ de întunerec catifelat. E, sus, un strălucit zbor de stele care clipocesc, tremură, se clintesc ca scînteĭ ce trec saŭ fulgeră ca un şiroiŭ de lumină, căzînd. Apa clatină icoana lor, într'un linciurit de aur. Sate nu sînt; numaĭ foarte rar cîte un punct roşu, foarte departe, care dă cine ştie ce veste de veghe şi durere nopţĭ prietene. Din pomiĭ în floare vîntul trimete adieriĭ care te înnebunesc, de dulcĭ. Şi din păduricea din dreapta, din păduricea din stînga, din livezile maluluĭ, din toată acea deasă umbră, izvor de miresme, vine cîntecul de slavă al pasărilor ce nu dorm, de iubire. Sînt şuiere de mierle, prelungite, încheiate, începute din noŭ, cu un avînt de moarte, şuiere care par că încunjură şi învăluiesc toate de la o zare pînă la cealaltă, ca şi cum o singură pasăre, aceiaşĭ în toate locurile, tot înnainte, de-alungul întregeĭ ape, ar cînta. Şi, încercărĭ, întrebărĭ sfioase, triluriĭ de dor şi bucurie ale privighetoarelor,

se desfac, se zbat în văzduhul dulce, luminos, rece.

Dacă aş fi singur cu cîrmaciul, m'aş întinde aicĭ pe proră şi aşĭ adormi; dacă aş fi singur pe lume, aş vrea să mor acum aicĭ, şi apele să mă ducă tot înnainte printre arboriĭ în floare, în acest prohod de cîntece, în jos spre liman, spre Marea cu apele multe, în care se poate pierde urma morţilor.

Stînca Soroceĭ.

La 4 ceasurĭ sînt iaraşĭ pe bord. Lumina vine din stînga, de la soarele ascuns încă după dealurile Podolieĭ; ea loveşte sus cul-

mile basarabene care se înroşesc ca de jăratec. O mare linişte pluteşte încă în aier; vaporul în care dorm toţi afară de ceĭ de la cîrmă, înaintează tăcut. Iar în copaciĭ cari acopăr înnălţimile, cîntările nopţiĭ n'aŭ încetat, ci urmează proslăvind răsăritul.

Pe alocurea dealurile sînt despoiate de podoaba lor şi apar gălbuĭ, golaşe, triste. In curînd vom ajunge la sate şi tîrguri mariĭ, la vestite vaduri.

Iată Raşcovul, răspîndit pe malul Podolieĭ. Şi aicĭ ca şi în tot drumul, acest mal ceva maĭ jos şi maĭ sărac decît acela pe care să-mĭ fie îngăduit să-l numesc: al nostru, e locuit după obiceiurile noastre şi arată să fi avut din capul loculuĭ sătenĭ romînĭ. Aceleaşĭ case buhoase, cu ochĭ micĭ de ferestĭ, aceiaşĭ şerpuire a cărărilor galbene, aceiaşĭ alegere a costişelor drepte, aceiaşĭ iubire pentru pometurĭ, pentru împrejmuirile de crengĭ. Nu poţĭ numi nicăirĭ această parte o parte străină. Străin e şi aicĭ numaĭ portul, cu şapcă şi haine de oraş, dar vezĭ une orĭ şi căciula, cămaşa albă, brîul roşu al ţeranuluĭ din părţile hotinene. Străine sînt bisericile clădite totdeauna ca un semn de stăpînire, ca un trofeŭ, mariĭ, greoaie, fără nicĭ-o formă lămurită.

Raşcovul e legat de noĭ însă şi prin amin-

Drumeţe

tirĭ. Prin veacul al XVII-lea, el a ajuns un tîrg de Cazacĭ, și de aicĭ a pornit urîtul și grosolanul fiŭ de Hatman Timuș, cu fața stricată de vărsat, pentru a se cunună în Iași cu fata ca o floare a luĭ Vasile-Vodă Moldoveanul. După ce Timuș i-a fost adus în raclă de la Suceava, pe care o apărase vitejește pentru socrul săŭ, Doamna Ruxanda, văduva luĭ, a stat aicĭ, între Moldovenĭ, avînd înnaintea eĭ, din cutare casă veche boierească, dărîmată acum de mult, priveliștea Moldoveĭ sale. Îĭ plăcea așa de bine în acest loc înnalt, între pădurĭ, de-asupra apeĭ minunate, curgînd necontenit zi și noapte, cu cîntecele, miresmele și poveștile eĭ, încît ea n'a vrut să maĭ vie în țară, nicĭ cînd a poftit-o cu stăruință fratele eĭ vitreg Ștefăniță, ajuns acum și el la Domnie. Atuncĭ și pentru aceasta, Moldovenĭĭ aŭ prădat Rașcovul. Dar Doamna fugise. Numaĭ la bătrînețe, după ce asupra Cazacilor nu maĭ domnià neamul bărbatuluĭ eĭ, s'a dus Ruxanda iarășĭ prin locurile unde-șĭ petrecuse anĭĭ tinereții. Cazacĭĭ leșeștĭ, năvălind în țară cu regele Sobieski, o găsiră la mănăstioara din Cetatea Neamțuluĭ, unde se adăpostise, și-ĭ tăiară capul pe pragul ușiĭ.

În mintea mea se deșteaptă această poveste de frumuseță, de nuntă fără iubire,

de văduvie pașnică, de strașnic sfîrșit. E ciudat cum toate lucrurile acestea s'aŭ dus pentru totdeauna, ca și cum nu ar fi fost nicĭ-odată, s'aŭ dus așa cu totul, cum cu totul până la praful oaselor noastre, până la ultimul fir de cenușă de unde a fost gîndul nostru, ne vom duce și noĭ; e ciudat cum de nu pot vedea nicăirĭ pe Cazacĭĭ luĭ Timuș adăpînd în Nistru caiĭ obosițĭ de raite prădalnice, cum nu pot să știŭ unde între aceste case învălmășite supt copereminte galbene și negre, unde șade acum Doamna Ruxanda, a luĭ Vasile-Vodă, Domnul și oblăduitorul nostru, privind din cerdacul eĭ pe stîlpĭ cum răsare soarele de-asupra apeĭ, ca să-ĭ maĭ privească odată frumusețea.

Un sat mare de partea basarabeană. Se încarcă lemne supt comanda luĭ Ușer. E o lungă oprire, și mulțĭ călătorĭ se daŭ jos de privesc la încărcare. Aceasta se maĭ face și în alte dățĭ, și muncitorĭĭ ce se întrebuințează sînt și Moldovenĭ, cari glumesc, aruncă vorbe la cîte o nevastă — odată aud: «Ileană, iubita mea» — și fac și eĭ haz de năcaz și sărăcie. Alte orĭ femeĭ strigă de pe malurĭ, se fac a chema pe drumețĭ din malul unde-șĭ spală rufele cu picioarele albe muiate în apa înghețată. Copiĭ, cîte treĭ-patru și maĭ mulțĭ,

pescuiesc cu undiți din crenguțe tinere, și frații mai mărunței, surorile stau de se uită la isprava lor. Cîte odată e o grămadă de sătenĭ veniți să privească «parohodul» rusesc al Jidanilor. Unele fete, îmbrăcate în stofe de tîrg, vorbesc pe rînd românește și rusește.

Pe Nistru.

Mai pretutindeni însă, e o îngrămădire de Evreĭ. Ei stau pe țerm, strigînd și făcînd semne, se suie și se coboară, duc mărfurĭ, aleargă încoace și încolo, cu căruțele și luntrile. Ei sînt viața ce se vede și se aude mai mult în aceste părți; prin ei se face orișice. În

această țară de ură pentru lege, de prigonire și uciderĭ, ei sînt totuși stăpînii, de și ascund aceasta supt căinărĭ și umilință.

Ceĭ din vapor vin unul cîte unul pe coperta unde s'a făcut cald. Nu-ĭ interesează de loc drumul cu minunile luĭ schimbătoare, cu petele de soare ce tremură în ape. Ei vreau să se înțeleagă, să-și dezbată afacerile, să doarmă la soare somnul lor de Orientalĭ, leneși în fond, cu tot neastîmpărul lor zgomotos. Sînt multe tipurĭ: negricioși cu bărbĭ lungĭ, cari par că vin de-a dreptul din Asia înfocată, roșcați cu pistruie, uniĭ finĭ ca niște Arabĭ, alțiĭ grămădiți la față, micĭ, strîmbĭ, galbenĭ, cu părul negru foarte tare și rar, cari par Mongolĭ și arată o înrîurire cazarică în alcătuirea lor. Și haina-ĭ deosebește: de la caftanul lung, negru, ochiĭ îți merg la surtucul de orĭce stofă, pătat de unsoare, rupt icĭ și colo și cu gulerul totdeauna ridicat peste gîtul gol. Femeile sînt legate la cap cu barizurĭ, aŭ rochiĭ bătătoare la ochĭ, cam trecute și ghete scîlceiate. Dar într'un colț s'aŭ așezat și fac *flirt* o Jidăncuță foarte vioaie, elegantă, cu părul în *filet* și ochiĭ provocătorĭ, și doĭ băieți de școală, unul roșu, altul negru și foarte fudulĭ amîndoĭ de uniformele lor negre cu lampasurĭ albastre și podoabe argintiĭ. Pe fetiță o chiamă

Șapsa, e rudă cu d. Ușer și e vorba s'o luăm cu noĭ, dar la Vadul-luĭ-Vodă ea nu vrea să se despartă de tovarășiĭ eĭ, dintre cari cel roșcat, foarte obraznic la paĭsprezece-cinsprezece anĭ, maĭ că n'ar vrea să se coboare din trăsura noastră. Astfel lăsarăm pe Șapsa în tovărășia administratorilor eĭ. . .

Sînt și soldațiĭ evreĭ saŭ, cum se zice aicĭ, «Muscalĭ» evreĭ, uniĭ în uniformă întreagă, dar fără arme, alțiĭ numaĭ cu șăpcĭ, mănțălĭ și cizme «cazone», pe care le și schimbă în cursul drumuluĭ. Unul maĭ ales, foarte mic și urît, pierdut în haine largĭ și lungĭ, cu centironul strîmb și șapca pe-o ureche, e foarte caraghios. Povestește mult și lăudăros cîrmaciuluĭ, firește despre războiŭ.

— Dar d-ta aĭ fost acolo? îl întreabă d. Flondor.

— Cum nu! Am fost odată și acuma mă duc iarășĭ. Dar nu e hrană destulă. . .

— Unde, la războiŭ?

— Ba nu. . . La Chișinăŭ.

Încep a zugrăvi pe acest eroŭ care ațipește de somn. Trezîndu-se în rîsete, el se cam supără, nu vrea să se recunoască și fuge de pe copertă. Cînd ieaŭ din noŭ creionul în mînă, așa fac și ceĭlalțĭ.

Rezina are un doc în care acum se repară

două vapoarașe: «Tovariș» și «Dniestreț». Un pod de fier leagă amîndouă malurile; de-asupra trece trenul ce vine de la Bălțĭ, de desupt, e loc pentru trăsurĭ și călătorĭ pe jos. Malurile sînt așa de înnalte aicĭ, încît «Benderiul» nostru — adecă al luĭ Ușer, pe care tovarășul mieŭ îl numește «amiralul» — trece fără să-șĭ plece catargurile.

Une orĭ vezĭ pe înnălțimĭ foarte frumoase case de boierĭ aĭ acestor locurĭ, — odată chiar un adevărat palat, cu foarte multe ferești în cele două rînduri ale sale. Proprietarul de acolo e un Evreŭ, și cîrmaciul cuprinde toată zarea arătînd cu mîna că ale luĭ sînt și Rezina și Rașcovul și tot ce este aicĭ, pe malul drept al Nistruluĭ.

O apariție maĭ neașteptată e o mănăstire în stîncă, pe țermul basarabean. Între copacĭ de pădure se descopere o fațadă albă. Dar nu e o clădire, ci numaĭ închipuirea prin stîlpĭ, saŭ ferești și ușĭ a unor clădirĭ. Cele două rînduri sînt săpate în stîncă, și tot așa o căsuță alăturĭ. În cuprinsul de piatră staŭ decĭ călugărĭ ruși saŭ romînĭ — ale căror haine se văd fîlfîind în cerdace la bătaia vîntuluĭ și cari lunecă încoace și încolo ca niște umbre.

De la o vreme, malurile nu maĭ sînt așa

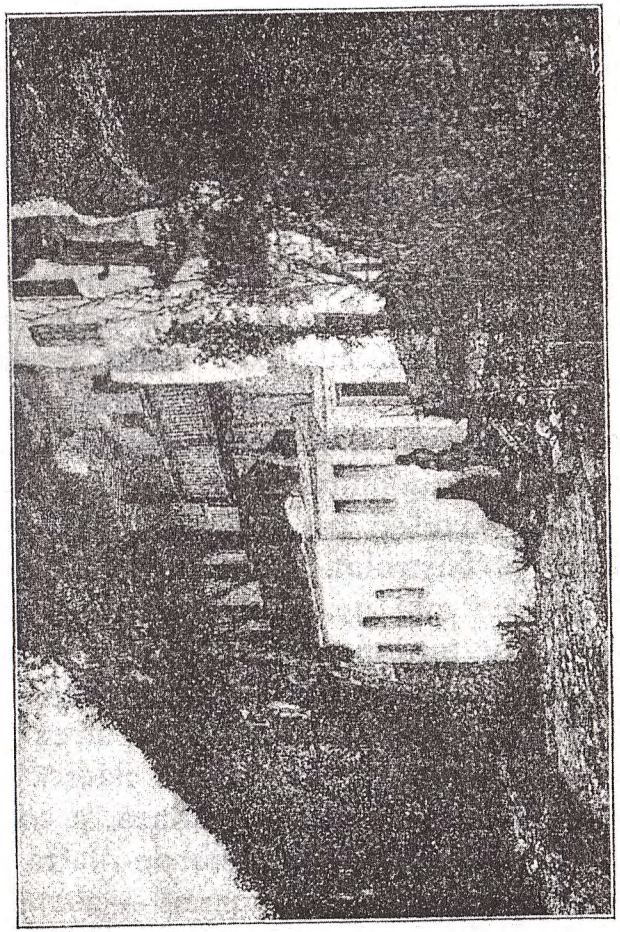

Mănăstirea Grădiștea sau Peștera.

de prăpăstuite: vederea poate pătrunde până la alte șirurĭ de înnălțimĭ în fund. Se întind ca niște scoarțe lanurile de grîŭ și de săcară, arăturile proaspete.

În niște scorburĭ se varsă Răutul, la Dubăsarĭ. În față, maĭ sus, e tîrgul, așezat decĭ în Podolia. Numele-ĭ e însă românesc și vine de la «dubăsarĭ», ceĭ ce țineaŭ la acest vad podul pe «dubase» saŭ pe luntri. Și, începutul tîrgușoruluĭ e în legătură cu desiășurarea și întinderea vechiĭ Moldove. Până la 1812 aŭ fost Romînĭ acolo, și încă și astăzĭ găseștĭ un număr destul de însemnat de aĭ noștri. Altfel tîrgul e foarte păcătos și malul îl ascunde maĭ tot. Dar că e mare, se vede după mulțimea Evreilor ce se grămă desc să se suie pe corabie.

De aicĭ Nistrul se înfundă în pămîntul basarabean, făcînd o mulțime de coturĭ marĭ, care taie necontenit vederea. Cea d'intîiŭ oprire, care e și cea din urmă a călătorieĭ «Benderiuluĭ», e la Vadul-luĭ-Vodă. Cîteva căruțe în margenea rîuluĭ și birje păcătoase, asupra cărora se aruncă toțĭ aceĭ cari nu așteaptă vaporul spre Bender, ci merg la Chișinăŭ. Noĭ doĭ, după tocmeala ce am avut cu d. Ușer, luăm singurĭ o trăsură, iar ceĭlalțĭ se îngrămădesc jidovește cîte șese-șepte, în biete briștĭ, cărucioare și ha-

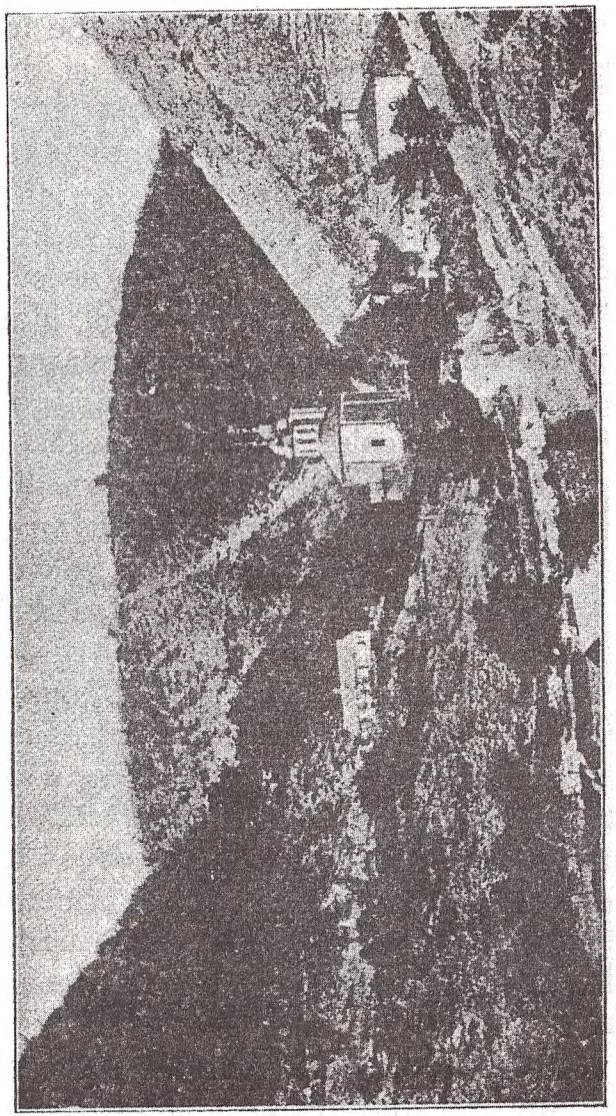

Mănăstirea Saharneni.

rabale pe care trebuie să le urce la deal exemplarele cele maĭ nenorocite din speța cailor.

Adio Uşer, adio amiralule! Poate în vecĭ nu voiŭ maĭ călători în «parohodul» tăŭ de treizecĭ şi cincĭ de anĭ! Adio Ivanuşca cu cămaşa roşie, care mĭ-aĭ adus aşa de bun borş şi aşa de bune pîrjoale! Adio, tu ostaş împărătesc, credincios şi viteaz, care te-aĭ luptat cu «Iapanțiĭ» la Chişinăŭ! Să nu-țĭ dea Dumnezeul părinților tăĭ să-ĭ vezĭ aiurea! Creştinul cel maĭ răŭ, *goiul* cel maĭ hapsin, purățul cel maĭ aplecat spre caricaturĭ tot e maĭ bun decît micul drac galben...

CAP. IV.

ȚINUTUL CHIȘINĂULUĬ

I. Spre Chişinăŭ.

Drumul spre Chişinăŭ ţine vre-o două ceasurĭ. E un urcuş necontenit, o rătăcire îndelungă printr'o ţară de lut scormonit. Lucrul cîmpuluĭ e mult mai răŭ aicĭ decît în părţile fericite ale Soroceĭ. Locuitoriĭ sunt maĭ rarĭ; pădurile lipsesc. Am trecut printr'un singur sat, Budeştiĭ. Îl împodobeşte o strălucită reşedinţă a «boieruluĭ», care a isprăvit-o ruinîndu-se şi o ţine pustie şi pînă astăzĭ, — o casă de piatră, largă şi împodobită ca la Chişinăŭ. Acest om luxos se chiamă Costiţa. Poate să fie un Romîn. S'ar şi înţelege maĭ uşor un gust ca acesta.

Numele satuluĭ mi-l spune un băieţaş, Moldovean după graiŭ, faţă şi îmbrăcăminte (poartă căciulă). Dincolo de casa luĭ Costiţa, pe un tăpşan de iarbă verde stă o nevastă cu fata eĭ şi doĭ băiaţĭ — toţĭ frumoşĭ, oacheşĭ, cu privirile limpezĭ şi bune.

— E departe Chişinăul?

— Nu aşa de departe, după dealul ceala.

Romîn din satele Basarabieĭ.

— V'ițĭ fi ducînd pe jos acolo?

— Cum nu! Da d-voastră de pe unde, Moldovenĭ?

— Da, Moldovenĭ din Bucovina și din Moldova.

— Așa, înțeleg. Da pe la d-voastră a plouat? Că, vezĭ, aicĭ n'a maĭ căzut ploaie din postul mare.

Și aicĭ sînt Moldovenĭ, așa cum aŭ fost din vechile timpurĭ. Par mulțămițĭ. Aŭ pămînt. Nu-ĭ supără nimenĭ. Cîrmuirea cere puțin ca să nu facă nimic. Doar cîte un războiŭ care seceră feciorii.

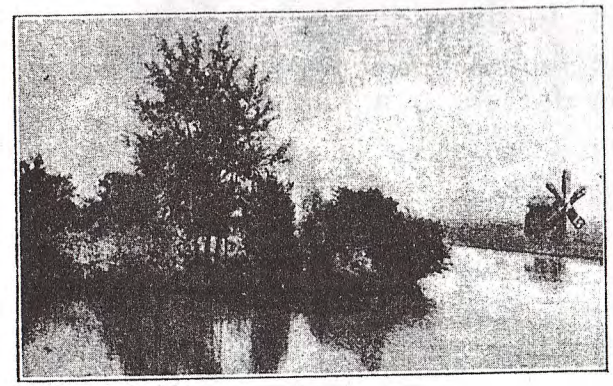

Ostrovul.

Și mă gîndesc la cellalt pămînt moldovenesc smuls, la Bucovina, la satele eĭ românești, în grîul cărora s'aŭ amestecat Nemții, s'a sămănat neghina pierzătoare a Rute-

nilor. Aud plîngerea pentru birurile țeriĭ, pentru birurile comunelor, pentru vînzărĭ, pentru trecerea drumurilor, pentru orĭșice. Văd norul de lăcuste evreieștĭ aruncate asupra oamenilor cu mintea nepregătită pentru răfuelĭ și socotelĭ prea multe. Îmĭ amintesc de vornicul evreŭ, de consiliul comunal evreŭ, de medicul, de moașa, de avocatul, de funcționarul, evreĭ; pe cînd aicĭ un pristav romîn stă în satul fără nicĭ-un amestec evreiesc. Îmĭ daŭ samă că aicĭ camăta nu strivește ca dincolo și că, orĭcît de greŭ ar apăsa proprietarul grec, armean, rus, polon, «moldovean», el nu întrece pe marele moșier evreŭ de dincolo.

De unde ar ieși că o administrație scandalos de rea, o administrație nulă poate fi în unele împrejurărĭ maĭ prielnică decît o administrație prea bună. Aceasta ajută «civilisația», impune formele și aparențele, dar nu e oare ceva maĭ înnalt decît dînsele desvoltarea firească a unuĭ popor, care nu se poate pripi fără a-l ucide, cum nu se poate deschide mugurul fără să piară frunza și nu se poate răsfira bobocul fără a ofili floarea ?

Birjarul luĭ Ușer nu poate fi decît Evreŭ, și un Ovreiaș mic, slab, nervos, înfășurat

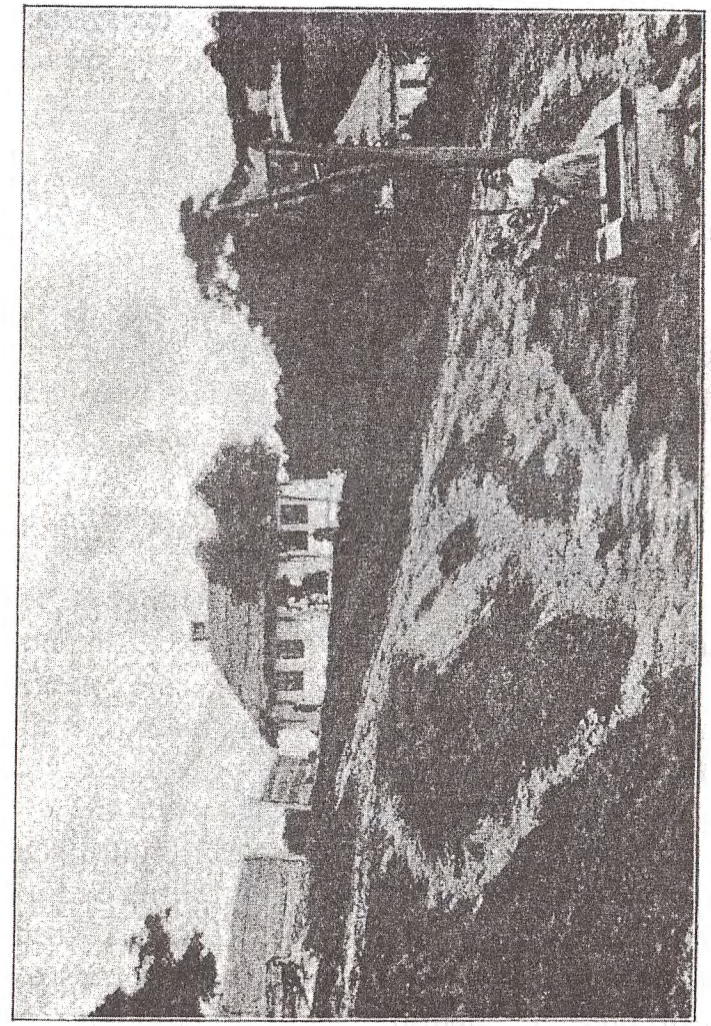

Căsuța din deal.

în haine ce par luate din gunoiŭ ; perciunĭ rarĭ îĭ tremură supt șapca soioasă. Abia poate să mîne bietele două drîgle slabe, care, dacă ar avea glas de plîngere ca alte dobitoace, ar geme supt loviturile de harapnic, care le mișcă din loc în loc.

Din gura luĭ iese însă, pe jidovește, spuse care te fac să-l tot întrebĭ.

Se întoarce de-odată spre noĭ și zice:

— La Ungheni aŭ omorît un purăț, purățul care avea moșia. Țeraniĭ aŭ voit s'o împartă. El a ieșit cu slugile. Și l-aŭ ucis.

Flișchĭ, flișchĭ cu biciușca. Evreul îșĭ pleacă apoĭ capul și întoarce iarășĭ spre noĭ fața luĭ stoarsă, hămesită, cu părul rar, atîrnîndu-ĭ în neregulă.

— Asta este sfîrșitul lumiĭ. Atuncĭ se vor omorî oameniĭ unul pe altul. Zice la noĭ, la cartea Sefer, că vor fi zile rele pentru Evreĭ, îĭ vor omorî și va curge sînge mult. Atuncĭ va fi sfîrșitul lumiĭ. Și tot ce zice în cartea luĭ Sefer e adevărat. Oĭ, oĭ!

Perciuniĭ slăbănogĭ tremură în vîntul rece al seriĭ. Iarășĭ cîteva bice cumplite cad pe spinările ascuțite ale cailor. Trăsura trece huruind pe un podeț, supt care broaștele cîntă laudele Bîculuĭ, care e Dîmbovița Chișinăuluĭ. În față, urcîndu-se la deal se zăresc

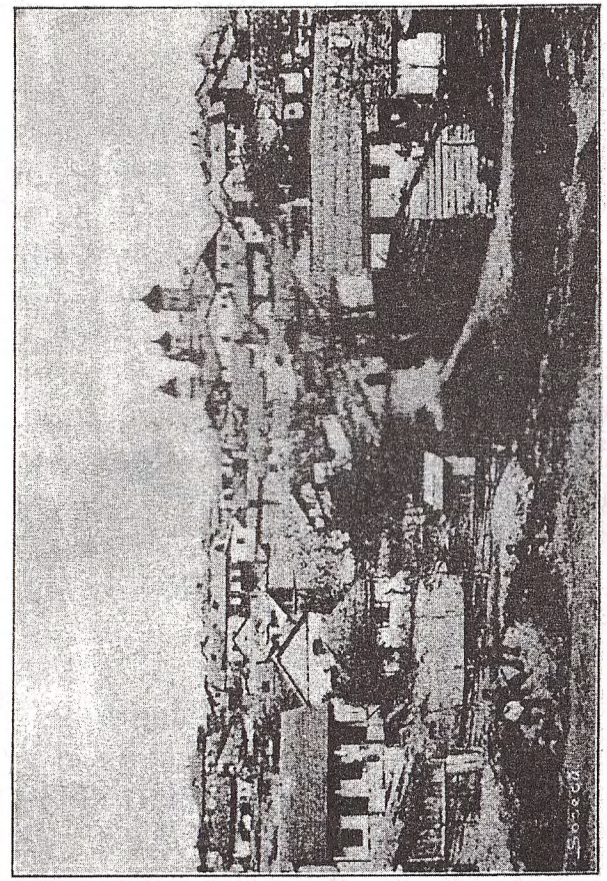

Chișinăul, văzut din mahalale.

reşte un amestec sur, cu turnurĭ albe, care e capitala Basarabieĭ. Am ajuns.

2. Chişinăul.

Deocamdată-mĭ daŭ samă că o stradă largă, lungă de nu-ĭ vezĭ capătul, se desfăşură drept înnainte, printre căsuţe urîte. Strada nu e pavată cum trebuie şi brişca Evreuluĭ tremură pe caldarîmul neregulat. Felinarele de gaz nu sînt aprinse fiindcă sus Craiŭ-Noŭ străluceşte,—între multe altele şi pentru a lumina Chişinăul.

Cotim în dreapta aşa de bine, încît nemerim asupra uneĭ căruţe care vine din sus. Strada cea nouă e cea d'intăiŭ între stradele Chişinăuluĭ, marea Alexandrovscaia însăşĭ, strada Împăratuluĭ Alexandru. E despărţită în două printr'o aleie şi are o lărgime neobişnuită.

Aceasta face multă vreme singura eĭ frumuseţă. Casele ce se văd, de şi aŭ în parte două rînduri şi sînt destul de marĭ unele din ele, n'aŭ nimic deosebit saŭ măcar plăcut în ele. Dar de la casele risipite şi joase ale unuĭ sat s'a ajuns la un tîrg bunişor. Aicĭ felinarele luminează. E cel d'intăiŭ pas spre maĭ bine.

Deodată lumina electrică scoate la iveală

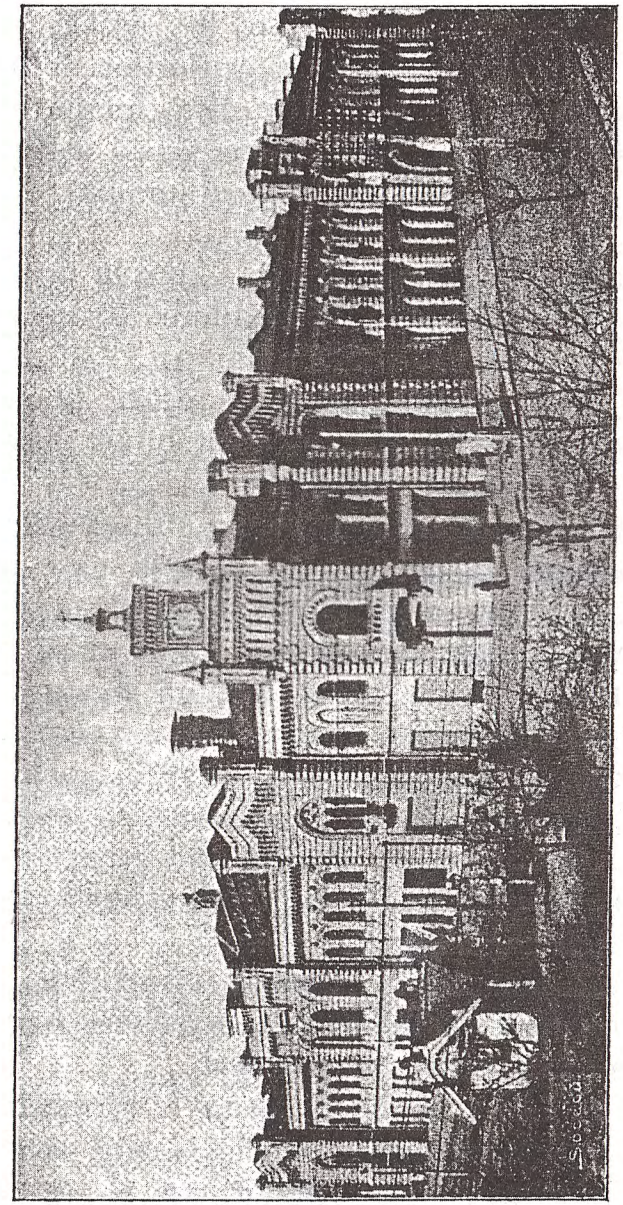

Pasagiul din Chişinău.

cu limpeziciune un cartier de palate albe, de mari clădiri ale negustorilor. Vitrine scînteie de o parte și de alta. Înnainte e o mare grădină, o biserică spațioasă în fundul ei și un turn cu ceasornicul luminat. Aici e centrul, un centru frumos.

Iarăși felinare cu gaz, și cotim la dreapta, într'un bulevard întunecos. Bietul birjar evreu, zăpăcit de strălucitele echipage ce au trecut strigînd pe lîngă dînsul, se oprește la otelul ce ni fusese recomandat: Otelul de Svițera, sau «sviterscaia gostinița».

Înnainte de a merge prin oraș intrăm în restaurant. E așa de bine ținut în acest mare otel, încît ne rușinăm de biata noastră îmbrăcăminte de pe drum. La o masă ieau prînzul un domn blond și două domnișoare, care par Armence. Și numele proprietarului, Muracov, sună armenește. Armenii moldoveni și alții, veniți pe urmă, au jucat și joacă un mare rol în viața economică basarabeană. Moșii mari sînt ale lor, și ei au milioane în mînă.

Cer «ham and eggs», pronunțînd cum se scrie, ca să fiu înțeles mai bine. Aceasta pune pe gînduri pe chelneri.

— Haman, hamîn, aceasta e evreiește.

E ca vechia vorbă «șibolet», care se cerea de către Evrei Cananeilor, ca să se vadă

dacă sînt străini și trebuie uciși. Bănuiala că am fi Evrei a trecut o clipă pe lîngă noi. Mai știi? poate că ar fi de ajuns ca să ni se arăte ușa. Asemenea lucruri se pot critică, dar se pot și înțelege. Liberalii Americani, oameni țără prejudecăți — nu-i așa? — nu primesc pe negri în unele restaurante mai supțiri.

Ca să ne dovedim creștini buni, cerem și cotlete de porc.

Dăm o raită chiar atunci seara prin centru, unde prăvăliile cele mari nu s'au închis încă. Argintăriile sînt foarte bogate: un Evreu din Otac, pe Nistru, care poartă numele, rusesc, de Atațchi, vinde frumoase colane de plăci de argint, lucrate mai mult sau mai puțin în Caucas, dar care poartă hangere și litere care amintesc această țară. Caucasiane mai vreau să fie mînere de umbrelă, condeie și cîte altele. Dacă arată cineva îndoieli asupra adevărului și a prețului, Atațchi se jură în tot felul și se arată gata să plătească sute și mii de ruble dacă a mințit. Vinde și în România, la Iași, altor Evrei, schimbă bani austriaci foarte bucuros și se pricepe a-și scoate la sfîrșit tot prețul lui. Vorbește binișor românește, și e un tip interesant.

Intrăm apoi într'o papetărie ca să cumpărăm frumoasele vederi din Basarabia pe

Soborul.

Și

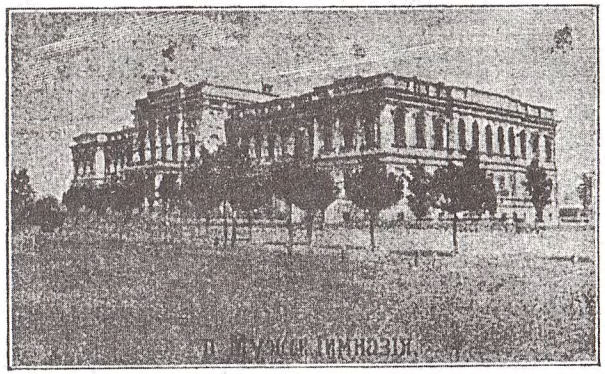

Gimnasiul de băieți din Chișinău.

care le-a editat firma Wolkenberg, un alt papetier evreŭ, așezat chiar lîngă otelul nostru. Vînzătorul e un Ovreiaș strîns în umerĭ. Și el rupe moldovenește și, aflînd de unde sîntem, pune o sumă de întrebărĭ ca acestea:

— La voĭ sînt Jidanĭ?

— Nu la voĭ, ci la dumneavoastră.

— La voĭ, la dumneavoastră sînt Jidanĭ?

— Dar unde nu sînt? Crezĭ că în raiŭ nu sînt!

— Și ce fac eĭ acolo? Ce drepturĭ aŭ?

— Multe.

— Măcar dreptul de a trăi, pe care nu-l aveți aicĭ, întregește d. Flondor.

— Așa? Eŭ vreaŭ să merg undeva, orĭunde, în America. Aicĭ nu-ĭ cîștig.

Apoĭ, maĭ gîndindu-se...

— Și voĭ din Moldova ce ziceți de ce este pe aicĭ?

— Nu voĭ, dumneavoastră.

— Dumneavoastră, etc.

— Noĭ nu zicem nimica.

— Se poate? Eŭ am auzit că vine Moldova aicĭ cu oaste moldovenească.

— D-ta-ĭ fi auzit; noĭ nu.

E neașteptat să-țĭ auzĭ cele maĭ nebune și nesocotite visurĭ spuse, de frica măcelurilor ca acel de dăunăzĭ, prin gura acestuĭ biet băietan cu mintea slabă și neluminată!

Pe stradă se mișcă multă lume, cuprinzînd tot trotuarul din dreapta, înnaintea dugheninilor scînteietoare. Mulți sînt Evreĭ și Evreice, foarte gătiți. Cîțiva funcționarĭ cu familiile. Studenți în uniforme. Tineri intelectualĭ cu plete lungĭ, gulere ridicate, căutăturĭ întunecate. Ofițerĭ staŭ răzimați de părete, foarte cochețĭ în uniformele lor perfect ținute.

Se aud adesea, cu toată frica de prigoniri și ura de care sînt încurajați Evreiĭ, accentele cîntătoare, jalnice ale jargonuluĭ evreogerman: «vuăs», «nișt u» (was, nicht) îți sună din cînd în cînd la ureche. Cei maĭ mulți însă, toți creștiniĭ și uniĭ Evreĭ cărturarĭ, emancipați, trecuți prin Universitățile Rusieĭ, vorbesc rușește. Nicĭ-un cuvînt românesc, precum maĭ nicĭ-odată n'auzĭ, chiar din partea Romînilor, un cuvînt românesc pe stradele Cernăuțuluĭ.

Lipsa de cultură a păstrat așa de românești satele. Ceĭ ce fac școala rușește încep însă a vorbi ca băiatul de la Dinăuți, un fel de graiŭ ruso-românesc, precum graiul Evreilor de aicĭ e germano-rusesc. Cine trece la «gimnasiul întîiŭ» saŭ la «gimnasiul al doilea» din Chișinăŭ, la seminariul din acelașĭ oraș, la institute și orfelinate, acela pierde pe încetul tot simțul pentru limbă. La Universitate, care nicĭ nu se află în Basarabia, ci la Odesa, chiar la Moscova, la Petersburg, înstrăinarea merge maĭ departe. «Inteligentul» e Rus ca limbă, cu toate ă de un timp începe a se recunoaște naționalicește ca Romîn. Cînd alțĭ studenți *ne*ruși, Finlandesiĭ de pildă, îĭ cer să spuie ceva despre limba, datinile, trecutul poporuluĭ săŭ, bietul băiat se simte foarte încurcat, căcĭ, de fapt, nu știe nimic din ce-a știut și nicĭ ceva noŭ cu privire la aĭ săĭ, ceĭ ce i-aŭ dat trupul în care se sălășluiește acum sufletul străin.

Maĭ știĭ? poate că tînărul oacheș care cetia în librărie cărțĭ rusești, cu căciula de astrahan pe cap (în April) și cu palton blănit cu astrahan în spate, era un Romîn de aceștia. Dar poate și un Armean, un Grec, un Rus, un Polon, un Bulgar, un Evreŭ, toate neamurĭ foarte bine represintate în această Basarabie cu orașele și tîrgurile de mosaic.

Aveam o cunoștință aicĭ, pe avocatul G..., care a fost și prin Bucureștĭ pentru a-și găsi spița neamuluĭ. De la el așteptam îndreptărĭ și sfaturĭ. Se întîmplă însă că e plecat fără soroc. Mă gîndisem iarăși la archivarul Halipa, care a tipărit două volume groase de acte, unele românești, cu privire la trecutul Basarabieĭ; dar nimenĭ nu-ĭ

poate da de capăt. Orice gînd de a pătrunde în Archiva Senatorilor, unde se păstrează toate hîrtiile administrației ruseștĭ la noĭ, în anĭ 1806—12, trebuie părăsit. De alminterea nicĭ nu maĭ am vreme, și tovarășul mieŭ, din parte-ĭ, se gătește de plecare pentru mîne, Lunĭ. Ne vom mulțămi decĭ să cutreierăm orașul cu un *isvocic*.

În otel sînt și Romînĭ; una din scrisorile ce așteaptă în cutie e din România și are adresa unuĭ Dragomir, din familia actoruluĭ de la Iașĭ, poate. A doua zi am auzit vorbindu-se românește, așa și așa, de doĭ domnĭ în vrîstă, pe terasa otelului. Încolo însă, par a fi numaĭ străinĭ. Toțĭ umblă foarte măreț, chiar și un moșneag pleșuv, care are un cucuiŭ mare, ca un nasture, drept în vîrful goliciuniĭ capuluĭ săŭ. Femeile, toate pudrate, foșnesc din rochiĭ de mătasă. Mă gîndesc la echipajele de o înnaltă și scumpă eleganță, trase de caĭ focoșĭ, care aŭ fulgerat pe lîngă birja nenorocituluĭ ce ne-a adus aicĭ. Am văzut și rochiĭ de dantele tîrîte prin praful stradelor. Aicĭ ne-aŭ întrecut.

E interesant și personalul otelului svițerian, stăpînit de un Armean. Portarul cu favorite lungĭ negre e un Polon din Camenița Podolieĭ, și e foarte bucuros că d. Flondor îĭ poate vorbi în limba luĭ. Femeia de la odăĭ e Moldoveancă, nu din Chișinăŭ, ci «de afară», de la un sat. Cutare chelner știe bine moldovenește, altul maĭ puțin; mulțĭ, de loc. Dumnezeŭ îĭ știe ce-or fi fiind aceștia: par Rușĭ, dar de aiurea decît din Basarabia.

Despre otel trebuie să spun că doresc Iașuluĭ, cu spurcatele-ĭ tainițe jidovești, unul așa de bun, de bine orînduit și servit, de ieften și de elegant ca acesta. Și nu e singurul otel de «întîiul rang» în Chișinăŭ. Cu maĭ puțin de cincĭ leĭ pe zi are cineva o odaie care nu lasă nimic de dorit.

De mult n'am avut o noapte așa de liniștită ca aceasta...

Mă trezesc în cîntecele sălbatece, de războiŭ, durere și moarte, ale soldaților, «Muscalilor» ce trec pe bulevard. Corul lor răsună, prevestitor de tulburărĭ și vărsărĭ de sînge, pare că, în acest oraș unde 80.000 de Jidanĭ staŭ în calea a 40.000 de creștinĭ cari nu se vor putea împăca nicĭodată cu ființa și cîștigul acestor «necredincioșĭ».

Isvocicul din Chișinăŭ are pălărie naltă cenușie, mantà de aceiașĭ coloare cu două rînduriĭ de nasturĭ argintiĭ la spate și o cin-

gătoare de piele cu alămurĭ. Trăsura luĭ e joasă, foarte ușoară, dar destul de largă ca să poată cuprinde comod doĭ oamenĭ. De cele maĭ multe orĭ un singur cal. La Evreĭ, el e destul de păcătos, pe cînd caiĭ creștinilor, Rușĭ saŭ Moldovenĭ, marĭ, grașĭ, plinĭ de foc și de avînt, sînt neîntrecuțĭ ca frumusețĕ și iuțeală. «Isvocicul», de alminterea, nu-ĭ lasă nicĭ-odată să meargă în voia lor și nicĭ nu-ĭ croiește jidovește cu biciul. Abia dacă-ĭ atinge cu stîrcul; încolo, el îĭ îndeamnă printr'o hățuire dibace la fiece clipă. Nicĭ-unul nu vrea să se lase întrecut de altul, și un drum la gară e o adevărată întrecere, în care și caiĭ par a simți că e o datorie de cinste să nu rămîie în urmă, cît se maĭ poate,

Drumul acesta la gară e foarte puțin plătit cu o jumătate de rublă (vre un leŭ și 25 de banĭ). Oara în oraș e numaĭ 60 de copeicĭ. Tarifele se văd pe toate trăsurile, și pe spatele birjaruluĭ atîrnă un pătrat de metal cu numărul luĭ. Ceia ce nu împiedecă pe *isvocic* de a-șĭ cerca norocul în sama mușteriuluĭ. Maĭ ales dacă acesta i-a dat încă de la început prea mult.

Într'o astfel de birjă vedem dimineața cartierele funcționărești și militare, care alcătuiesc decĭ un al patrulea oraș, — cel

maĭ frumos din toate. Unele case sînt micĭ, acoperite cu olane roșiĭ, umflate, după moda anilor 1830—40, cînd aŭ fost zidite, pe vremea cînd poetul Pușchin, care și-a aflat sfîrșitul într'un duel aice, făcea farmecul caselor primitoare din Chișinăŭ și Costachi Negruzzi al nostru se întîlnia poate cu dînsul. Felul de clădire nu samănă cu acela obișnuit la noĭ. Fațada caseĭ privește totdeauna strada și de-asupra ușeĭ de intrare se boltește adesea un pridvor pe stîlpĭ. Coloarea nu e nicĭ-odată alta decît cea albă. Aproape nu maĭ întîlnești locuințe care să-țĭ amintească vechiul tip de casă boierească, ce a trebuit să existe totușĭ, pînă pe la jumătatea veaculuĭ trecut și aicĭ ca în toată această țară.

Stradele sînt desăvîrșit drepte, tăiate geometric. Basarabeanul s'a deprins așa de mult cu aceste orașe făcute, iar nu născute, încît orĭce însușire a Bucureștilor dispare pentru ei înnaintea cusuruluĭ hotărîtor al ulițelor înguste și strîmbe. La capăt, se văd copacĭ aliniațĭ și un petec de albastru pe care-l pătează însă colbul năvalnic cu care necontenit se joacă vîntul, ridicîndu-l de pe acele strade unde e gros de un deget. Într'o mică parte din oraș sînt trotoare pe margine și lespezĭ la mijloc. De cele maĭ multe orĭ, aĭ șosea, care e strașnică, saŭ macadam bunișor.

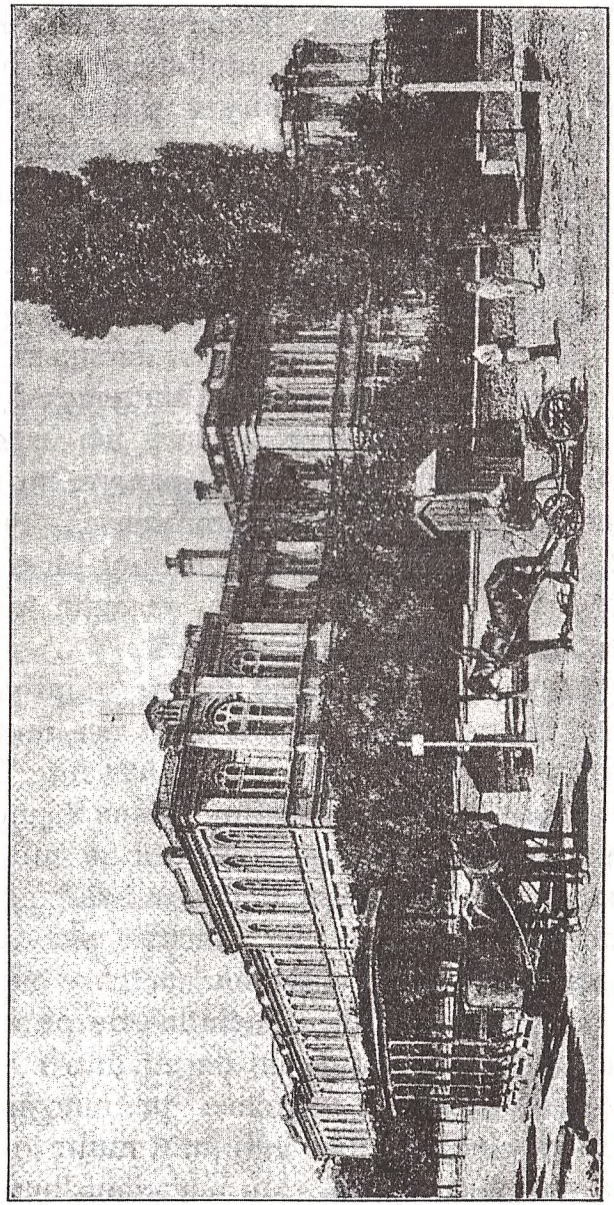

Stradă Centrală.

Pentru un oraș așa de mare, capitala uneĭ gubernĭĭ de 2.000.000 de locuitorĭ, maĭ cît o treime din România, se poate crede că e prea puțin.

Unele maidane neîngrădi e aŭ plantațiĭ răŭ ținute. Multe grădinĭ însă pot sluji drept model, și în toate părțile daĭ numaĭ de grădinĭ. Ba am văzut un petec din stradă îngrădit pentru ca să se samene în el iarbă și să se sădească pomĭ. Pretutindene se încearcă bulevarde.

Chișinăul e un oraș bisericos. Prin toate părțile, pe jos și în trăsurĭ, vezĭ preoțiĭ chemațĭ pentru deosebite pricinĭ la Mitropolitul-exarh al țărĭĭ, care e astăzĭ un Rus. Eĭ se înfățișează neobișnuit pentru noĭ: pălărie neagră, tare saŭ moale, fără margenĭ marĭ, un lung anteriŭ de coloare cenușie, pantalonĭ cari se văd dedesupt. Poartă părul împletit în coadă saŭ răsfirat în vițe neunse, care fîlfîie sălbatec. Pe piept li atîrnă o cruce argintie prinsă cu un lanț de grumaz. Merg răŭ, răpede și nu fac nicĭ-o impresie de demnitate cucernică, în alergăturile acestea ale lor.

Bisericile sînt multe, din toate stilurile. Una pare a-șĭ aduce aminte de clădirile moldovenești, dar, cînd te uiți bine, vezĭ că are,

în litere de aur, o inscripție polonă. Altele aŭ tot felul de umflăturĭ, turnulețe, coperemințe verzĭ. Am văzut chiar un paraclis, la școala de fete, care era săpat în piatră, cu

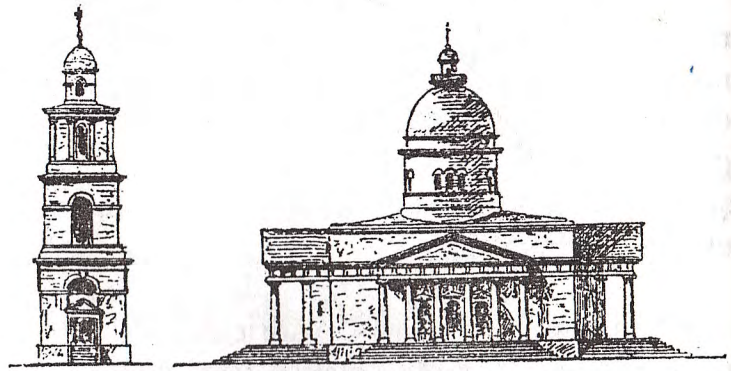

Biserica Soboruluĭ din Chișinăŭ (după Romstorfer).

o deosebită îngrijire. Cuĭ îĭ place stilul muscălesc poate să le admire: orĭcum, sînt marĭ, curate și bine încunjurate.

Multe clădirĭ publice mărețe. Tribunal, palat al guvernuluĭ, două gimnasiĭ de băieți, gimnasiu de fete, școală eparchială de fete, urcată sus, cu o cupolă de biserică, în drumul spre gară, orfelinat al nobililor, club al nobilimiĭ, fundația bătrînuluĭ Balș, mort acum vre-o cincĭsprezece anĭ, museŭ, care se clădește în stil maur cu brîul de smalț. Se vede că Împărăția aceasta nemărgenită a vrut să-șĭ vădească prin aceste enorme mase de

piatră puterea și trăinicia eĭ, pe care nimic nu le poate zgudui, și prin gospodăria cu care sînt ținute, disciplina eĭ ostășească, introdusă în toate. Pare că răsufli greŭ cînd

Biserica Zufliscaia din Chișinăŭ.

vezĭ aceste uriașe fațade de piatră albă care apasă și pămîntul și sufletele. Gîcești o temniță după acele împrejmuiri totdeauna închise, după acele ușĭ lăcătuite, după acele ferestĭ moarte. Pare că acea pajure de sus stă să-șĭ înfigă ghiarele și în inima ta. Ceia ce s'ar potrivi aiurea, în orașe marĭ, de o potrivă de monumentale și de curate, uimește și înspăimîntă aicĭ, maĭ mult decît cîștigă.

Nicĭ vorbă de o potrivire cu obiceiurile saŭ gusturile noastre. Totul e ca la Petersburg și Moscova. Cine nu și-a deprins ochiĭ trebuie să simtă o mirare desplăcută văzînd unele turnurĭ de pază, unele bisericĭ așa de urît împleticite și înzorzonate.

O strălucire, o bogăție sălbatecă se desface din ele.

Nu prea văd case marĭ ale particularilor, de și boierimea stă destulă vreme în Chișinăŭ, iarna, pentru petrecerĭ maĭ ales. Numaĭ într'o mare casă cu două rînduri, deasupra căreia flutură steagul alb-roș-albastru, mi se spune că ar locui un mare bogătaș. Unĭĭ proprietarĭ staŭ pe la moșiĭ, căutîndu-le singurĭ, saŭ păstrîndu-șĭ măcar casa, grădina, via. Alțiĭ băciuiesc prin Petersburg. Sînt și puținĭ, căcĭ Armenĭĭ și Evreiĭ îmbogățițĭ, ba chiar cutare Rus saŭ Polon, om modern de afacerĭ, nu pot intra în socoteală.

Și e grozav acest lucru că aicĭ nu poate fi vorba în nicĭ-un alt strat decît țeranii de o viață românească, orĭcît de slabă. Negustoriĭ, cîțĭ sînt, «inteligheția», destul de multă la număr, boierimea aproape toată, sînt rusificațĭ. Aicĭ să te ferești de a cerceta pe cineva acasă, nu numaĭ pentru că prin aceasta poțĭ să-l puĭ răŭ cu poliția rusească, dar și

pentru că n'aĭ ce vorbi cu el. Graiul luĭ va fi împestrițat sălbatec cu vorbe rusești, franțuzești, nemțești. El nu te va înțelege și tu nu-l veĭ înțelege. Idealele tale nu sînt ale luĭ; precum nu e nicĭ-o carte românească la Biblioteca publică, nicĭ în librăriĭ, așa nu o veĭ afla nicĭ la purtătoriĭ celor maĭ bune nume românești. Eĭ se simt bine; în școală aŭ învățat că sînt Slavĭ, că limba «moldovenească» e o limbă slavă, că Moldova a fost o umilă provincie turcească, foarte barbară, că România de astăzĭ e o nimica toată și că în ea nicĭ nu se vorbește «moldovenește», ci o limbă amestecată cu franțuzisme, pe care Basarabeanul n'o poate înțelege. Măreția roluluĭ și chemărĭĭ Rusieĭ le strivește sufletele. Apoĭ fiecare se găsește bine. Preotul e foarte bine privit și are venitурĭ frumoase; de ce n'ar cinta și ceti numaĭ slovenește în biserică? Funcționarul poate ajunge și ministru plenipotențiar, ca Onu de la Atena; unde-ĭ pot da Romînĭĭ așa ceva? Boierul are privilegiĭ de clasă, și în România ele aŭ fost de mult înlăturate. «Tînărul generos» din Universități se gîndește maĭ mult la chestia socială în toată lumea, la nedreptatea ce sufăr ceĭ săracĭ, ceĭ micĭ fără deosebire de neam. Alțiĭ, ca bietul Sîrcu, ca Buzescul, autorul uneĭ cărțĭ frumoase despre anticitatea greacă, în-

țeleg bine că o situație la Petersburg e lucru frumos, și eĭ scriŭ rusește, numaĭ rusește, ba poate nicĭ n'ar putea scrie românește. Nu vorbi nimic acestor oamenĭ; eĭ aŭ ajuns prea străinĭ de tine.

Totuși sînt legăturĭ de familie și legăturĭ de interese cu Moldova, chiar cu Bucureștiĭ. Se fac călătoriĭ, dar nu se vede de la noĭ decît răul. Firește că Bucureștiĭ nu se pot compara cu strălucita Odesă, dar cît de mult te doare cînd ți-o spune un Romîn, care nu maĭ are nici fața, nicĭ de multe orĭ graiul Romînuluĭ! Și în aceleașĭ cercurĭ cu eĭ se învîrte și Germanul din coloniĭ, al căruĭ tată chiar a stat în Rusia de prin 1812, dar care e născut din mamă germană, și-a luat o Germană de soție, vorbește perfect nemțește, fiindcă, zice el, ca funcționar rus, e «limba sa» și are de sigur acasă la locul de cinste clasiciĭ Germanieĭ, din cari se soarbe frumusețĭ și înțelepciune.

De fapt, Basarabenĭ naționaliștĭ sînt numaĭ aceia cari aŭ trecut la noĭ din deosebite pricinĭ. Astfel, d. B. P. Hasdeŭ, născut în părțile Hotinuluĭ, dintr'o veche și vestită familie românească, în care s'a amestecat însă prin căsătoriĭ un covîrșitor sînge străin, e un mare dușman al Rusieĭ și lumea vede în d-sa de mult timp un represintant al

«romînismuluĭ». Dacă aceștĭ Romînĭ din Basarabia ar face, cu toată prudența care poate să împiedece o nenorocire, acasă la eĭ a suta parte din ce zic la noĭ, lucrurile ar avea pentru neam o altă față dincolo de Prut.

Aceasta fără să am de gînd a supăra anumite persoane, ci numaĭ ca o mărturisire de adevăr.

Dar Evreiĭ va zice cineva? Aceia pe cari i aŭ ucis acum cîteva lunĭ, aceia pe cari-ĭ amenință un noŭ măcel?

Puținĭ vor crede că în Chișinăŭ Evreiĭ se simt maĭ puțin decît aiurea. Va fi fiind undeva și aicĭ o mahala evreiască, cu crîșme eftene («vino» și «pivo», însă nu rachiŭ!), cu prăvăliĭ de nimica toată, cu sărăcie, murdărie și sălbătăcie. Dar aceste părțĭ nu se văd. Și nu se prea văd nicĭ locuitoriĭ lor pe stradele maĭ mult umblate. Doar dacă vor fi fiind mulțĭ în piața murdară, cu bărătcĭ de lemn urîte.

Eĭ nu se ascund, dar se pare că aicĭ privigherea administrațieĭ și asprul regim milităresc al Capitaleĭ i-aŭ maĭ cioplit. Pe Alexandrovscaia, în care e strîns tot negoțul — se poate zice cu adevărat: tot, — dacă veĭ urmări firmele de «magazine de stofe și haine»

(sucnoiu), de papetărie, librărie, argintărie, de băcănie, de pitărie, ș. a., vei găsi al de «Groĭsman» (Grossman, pronunțat evreiește), «Veĭsman» (Weissmann, așijderea), Grobdrucŭ» (Grobdruck) și cîte multe de acest fel. Însă aceștia sînt Evreĭ cari, de și între eĭ vorbesc dialectul, aŭ luat haina vremilor noastre, știŭ rusește bine, ba chiar franțuzește — ca la Wolkendorf, unde și mușteriiĭ aristocraticĭ întrebuințează această limbă «aleasă» — și nu chiamă asupra lor despretul și ura prin înfățișarea lor chiar.

Dar, bogațĭ și săracĭ, la un loc, eĭ fac, mi se spune, vre-o 80.000 din 120.000 de locuitorĭ aĭ Chișinăuluĭ. Cam proporția de la Iașĭ, unde Jidovimea se vede însă cu mult maĭ mult și unde pe departe nu este viața vioaie de aicĭ, strînsă în cîteva strade largĭ, pe cînd dincolo ea se risipește prin multele străditе singuratece ale părților creștine. 80.000 de Evreĭ, dintre cari doar 3.000 să facă vre-un meșteșug saŭ vre-un negoț cu rostul luĭ, pe cînd ceĭlalțĭ umblă cu șoalda pentru a stoarce copeica prin care, fără muncă, să-șĭ poată tîrî zilele orĭcît de păcătos. Așa zice Crușevan.

Cine e Crușevan, știe să-țĭ spuie orĭce om din Basarabia. «E cunoscut și... în Anglia», mi-a spus proprietarul din trenul spre

Bălțĭ; «cum de nu-l știĭ d-ta?» «Domnul Crușevan», cum i se spune, merită să fie cunoscut, căcĭ el e redactorul vestiteĭ foĭ «Besarabeț», care a întețit pentru vărsările de sînge din Chișinăŭ. Tot poporul cetia «Besarabețul»,

Muscalĭ la câmp.

adecă poporul de lucrătorĭ din tîrgurĭ, care știe rusește fiindcă a trecut prin școlĭ; l-am văzut și în mîna unuĭ marinar din vaporul rusesc pe Dunăre, care n'a vrut cu nicĭ-un preț să-mĭ vîndă foaia. Crușevan e «Moldovean», și el a și scris un articol «Doina» în care plînge asupra morțiĭ poporuluĭ nostru. Dar, altfel, el e Rus, gazetar rus. Menirea luĭ e să predice lupte împotriva Evreimiĭ, —

aceasta însă în așa fel, încît să fie împăcată și censura. «Dacă-l întrebĭ», mi se spune, «el răspunde că n'are nimic cu Evreiĭ, că el iubește pe Evreĭ». Și acelașĭ adaugă: «El e cam nebun; știĭ».

Cum am ajuns la Chișinăŭ, m'am gîndit să ieaŭ «Besarabețul». Tocmaĭ se vînd pe Alexandrovscaia gazetele, de niște hamalĭ greoĭ cu șăpcĭ, Rușĭ cari știŭ și ceva moldovenește. Aŭ ziare din Chiev, din Odesa, din această «Iujno-Rossiia», din această Rusie de-jos, în care intră și gubernia Basarabieĭ. «Besarabețul» pare că-l văd la unul, dar, cînd îl cer, mi se oferă altă foaie, «Drugŭ». N'o primesc, între altele și pentru că mi s'a spus că a cere alt ceva decît «Besarabețul», și maĭ ales a refusa «Besarabețul» face pe cineva bănuit că ar fi Evreŭ. «Eŭ, cum vezĭ, am tip evreiesc», îmĭ spunea un domn, de neam polon, și odată, trecînd prin Chișinăŭ, un vînzător îmĭ întinde «Besarabețul», pe care n'am vrut să-l cumpăr. Eĭ bine, o doamnă la spatele mele a strigat vînzătoruluĭ: Cum îțĭ vine să vinzĭ «Besarabețul» la Jidanĭ; e doar o foaie pentru creștinĭ». Decĭ, pentru aceste motive, eŭ nu vreaŭ altă gazetă decît «Besarabețul». Dar vînzătorul se ține după mine și îmĭ spune stăruitor că «Besarabețul» nu maĭ este acum

al luĭ Crușevan, ci a rămas în mînile altuia, că «Drugŭ» e acum «foaia cea bună». Mă încredințez decĭ, și o cumpăr.

E o gazetă mare, tipărită pe o hîrtie lucioasă și moale. Începe cu anunciurĭ și are foaia din urmă plină de anunciurĭ. Foarte multe telegrame, poate de înprumut. Știrĭ despre «hotare», despre războiŭ. Pe pagina a doua, un lung articol tipărit cu slove marĭ: acela va fi cuprinzînd propaganda antisemită. Pe pagina a treia, știrĭ mărunte, serbarea aniversării Împărăteseĭ la Chișinăŭ și altele. Noutățĭ basarabene, după scrisorĭ: la Hotin, de pildă, un teatru de amatorĭ a dat două piese rusești, pentru funcționarĭ și ofițerĭ, cu succesul cel maĭ mare.

Crușevan a fost silit, se pare, a-șĭ schimba titlul gazeteĭ după tulburările pe care ea le-a stîrnit. I s'a îngăduit să scoată altă foaie cu acelașĭ scop. Ura împotriva Evreilor e așa de răspîndită, în adevăr, încît ucigașĭ saŭ schingiuitorĭ chiar aŭ scăpat la judecată cu maĭ nimic. Mulțĭ eraŭ Moldovenĭ, de aceĭ cari abia știŭ rușește. Unul din apărătorĭ lor *ex officio*, îmĭ spunea că președintele li-a cerut să vorbească rușește.

— Dar nu știm.

— Orĭcum știțĭ!

Și eĭ aŭ vorbit în așa chip rușește, încît

președintele și-a astupat urechile și i-a rugat călduros să urmeze înnainte tot moldovenește.

În propaganda aceasta antisemită este însă și ceva positiv. Ici și colo veĭ vedea, în Chișinăŭ și în tîrgurile basarabene, prăvălioare pe care se cetește numele «Besarabețuluĭ». Sînt magazine de consum ale săracilor, cari eĭ înșiĭ aduc și vînd ce li trebuie. Ce se va izbuti pe această cale, nu se poate ști. Mi s'a spus că Evreiĭ sînt gata să distrugă asemenea dughene, lăsînd mărfurile lor pe prețurĭ neauzite de ieftine.

Chișinăul e un mare centru militar. Trăsura se întoarce iute înnapoĭ dintr'o stradă unde intrase: în fund se văd soldațiĭ venind. Merg în front desfășurat larg, cîntînd; puștile marĭ fac cu adevărat un «gard înnalt de suliți». Toată zarea e prinsă de mulțimea mișcătoare, străbătută de fiorul baionetelor. Și această oaste, acești «Muscalĭ», cum li se zice, și de Ruși, prin înnaintarea lor puternică și greoaie apasă sufletul în același fel ca și marile clădirĭ de piatră pecetluite cu vulturul rășchirat și, ca și la dînsele, se amestecă o întipărire de sălbătăcie ciudată, venită din locurĭ foarte depărtate.

Barbarĭ năvălitorĭ, mulțĭ, foarte mulțĭ, avînd încă maĭ mulțĭ, miĭ de miĭ, miriade în urmă, par că trec printre zidurĭ ciclopice și monumente de Faraonĭ, făcute cu munca robilor și legate cu sîngele lor.

Căsărmĭ în toate părțile, musicĭ care încearcă imnurĭ războinice, ofițerĭ în grupe strălucitoare, saŭ singuratecĭ, pe jos, în trăsurĭ, pe velocipede. Această Basarabie răŭ cîștigată e o țară bine păzită.

De la Bălțĭ am telegrafiat la Bucureștĭ cerînd să mi se împrospăteze banĭĭ, pe cari-ĭ plătițĭ d-voastră, ceĭ cari cetițĭ această carte. Sînt treĭ zile de atuncĭ și mă duc să întreb la *poste-restante*. Poșta e o clădire neîncăpătoare și proastă. În zădar aĭ căuta o împărțire potrivită și toate acele forme care se obișnuiesc în alte părțĭ. Funcționarĭĭ în uniforme și jumătățĭ de uniforme staŭ, ca la eĭ acasă, lîngă mașinile de socotit, care se întrebuințează — și nu fără motiv — foarte mult aicĭ. În fața lor e numaĭ o masă lungă, goală. Trebuie să aibă o mare dibăcie ca să îndeplinească bine, cu asemenea datinĭ patriarhale, sarcina corespondențiĭ întinse a unuĭ oraș mare. Bătrînul de la *poste-restante* nu prea poate ceti cu litere latine, și-l ajutăm să transcrie

cu cirilice adresa unei cărți postale venite din Iași. Altfel, toți sînt oameni de omenie și nu se supără dacă li vorbești «moldovenește».

Tovarășul meŭ pleacă spre casă, luînd linia care duce spre Apus, în două ceasuri și jumătate, la bariera tricoloră de de-asupra Prutului, la Unghenĭ. El duce cu sine o convorbire variată și plină de interes, o mare bucurie de a îndatori și cunoștințile de rușește și de jidovește care ni-aŭ slujit așa de mult. În Nicu Flondor am cunoscut un adevărat boier romîn de rasă, care a luat de la cultura austriacă numaĭ elementele care pot folosi neamuluĭ nostru.

E rîndul meŭ să plec. Plătesc odaia, care e foarte ieftenă, și un comisionar rus, care nu maĭ poate de mirare că nu pot vorbi rușește. În tren aflu cu desperare că... am luat cheia odăiĭ mele cu mine. Conductorul, care are aicĭ și atribuțiĭ polițienești, e gata însă să o ducă înnapoĭ, și pecetluiesc cu jumătate de carboavă făgăduiala luĭ.

Am sosit la gară într'o alergare nebună. Trăsura mea a fost întrecută de un calab, mare, dar toate silințile altuĭ isvocic de a întrece aŭ rămas zadarnice. Zburam ca vîntul. Am ajuns înnainte cu un cap de cal.

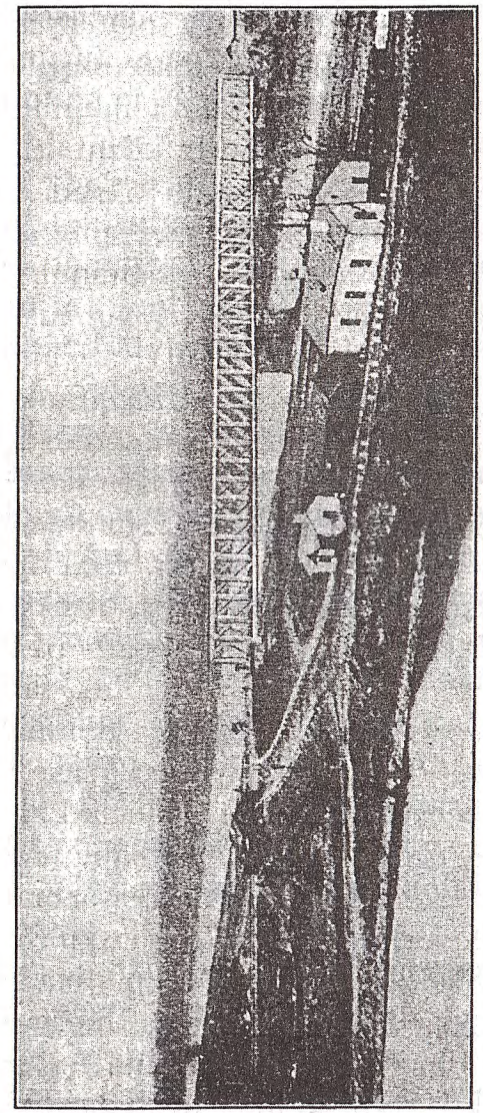

Podul de peste Prut la Unghenĭ.

E o mare învălmășire în stație, unde poate să intre oricine, fără să-și plătească biletul de peron. Evreĭ furnică în toate părțile, ațintîndu-se după gheșefturĭ. Elevĭ în uniformă. În fiecare colț aĭ cîte ceva de văzut. O familie armenească se desparte de o rudă care venise din Armenia însăși, judecînd după căciula înnaltă de astrahan și caftanul cel lung, negru ce poartă; sărută lung niște copiĭ, cari par să fie aĭ luĭ, lăsațĭ la Chișinăŭ, ca să umble la școală. Un *cinovnic* cu drept de clasa întîia la tren iea cu dînsul un copilaș blond, pe care nu-l poate scoate destul de răpede pe fereastră cînd sună de plecare; și mama care nu știe ce să facă de frică... Aceștia sînt Ruși adevărațĭ. Rusoaică e și fata aceia bătrînă cu fața galbenă și părul gros, sămănat cu fire tarĭ, albe, tăiat scurt, și pe care o întovărășesc, ca domnișoare de companie, două tipurĭ albe, grase, blonde. Soldațĭ încarcă bagaje, plecînd la luptă. Sînt bine gătițĭ; unĭĭ aŭ șăpcĭ roșĭ, alțiĭ albe, pantalonĭ negri în cizme, sabia li atîrnă de cingătoarea prinsă de gît, peste tunica de *kaki* verziŭ, lucios. Nu par să aibă nicĭ-o teamă și nicĭ-o durere; merg mîndru, zvîrlind din cale pe oricine și sfiindu-se foarte puțin de ofițeriĭ lor chiar. Unĭĭ dintre aceștia aŭ legăturĭ negre la mînecă; de

brațul unuia se ține o doamnă bătrînă, în rochie cernită. Mîne va pleca poate și fiul cel mic spre locul unde se ucide.

Trenul pleacă în urale. Și de aicĭ la fiecare stație pănă la Bender, vagoanele de a treia clasă, înțesate de soldațĭ, răsună de cîntece, cîntate altfel de fiecare, cîntece răcnite maĭ mult, — imnurĭ sălbatece către moarte. Le auzim cu toțiĭ și tăcem, pe gîndurĭ.

Din vagonul de clasa întîiŭ se coboară un domn și o doamnă cari vorbesc românește. N'am vreme să fac cunoștința lor, care miar fi folositoare. El poartă căciulă de catifea înnaltă și un lung pardesiŭ negru, care par să înfățișeze aicĭ eleganța; e slab, vioiŭ, mîndru. În vagon găsesc o garafă goală.

Vagonul nu cuprinde acum decît un funcționar și un ofițer. Acesta pare să meargă acolo unde se duc soldațiĭ cari se închină morțiĭ. Un om urît, fălcos, negru, cu ochelariĭ pe nasul gros, strivit. Înnaintea luĭ merge prin coridoare, fredonînd cîntece parisiene, o domnișoară cu apucăturĭ destrăbălate. E dintre acelea care pregătesc, pentru mulțĭ dintre ofițeriĭ bogațĭ și nobilĭ, cari sînt chemațĭ la războiŭ, drumul jertfeĭ celeĭ marĭ.

CAP. V.

ȚINUTUL BENDERULUĬ SAŬ TIGHINEĬ.

1. Spre Bender.

Drum printre căsuțe gospodărești. Apoĭ foarte frumoase dealurĭ verzĭ. Bîcul se ivește în fășiĭ late de argint, în mlaștinĭ zdrențuite și prinse pe alocurea de buruienile nouă. Maĭ tîrziŭ numaĭ, ele se adună într'un singur curs, frumos, liniștit, care înnaintează către Nistru. Aicĭ i se zice Gura Bîculuĭ.

Cu carele.

Stațiĭ sînt numaĭ două, Mirenĭ, sat de răzășĭ înstăriți, și Bulboaca. În amîndouă, staŭ Moldovenĭ curați.

Proprietarul din Bulboaca se suie în tren. Şi el merge la Bender. D. M. . . e rudă cu un magistrat şi un avocat din Romînia. A făcut studiĭ de drept, cultivă via şi vinde vinurĭ pe o scară largă, încercînd să concureze pe cele, foarte răspîndite în Basarabia, ale principeluĭ Trubeţcoĭ. E preşedinte al *zemstveĭ*, al «comitetuluĭ permanent», am zice, din Bender, şi se duce acolo pentru a doua oară în această zi. Faţă blondă, cu barbă lungă: samănă foarte bine a Rus, de şi familia e neapărat grecească.

Gura Bîculuĭ pare că se pierde într'o adîncitură. Acolo curge, dar nu se vede printre malurile verzĭ, Nistrul. Ce se înnalţă în faţă, e Podolia. Dar icĭ şi acolo se amestecă iarăşĭ Basarabia, căcĭ cursul mareluĭ rîŭ e şi aicĭ foarte bogat în şerpuirile acelea largĭ care-l deosebesc în maĭ toată lungimea sa. Departe, unde se văd două turnurĭ de biserică, e mănăstirea Chiţcanilor, despre care se zice că ar fi veche.

Un şir de case face un sat colburiŭ, fără copacĭ, pe marginea apeĭ chiar.

— Asta e Varniţa.

Varniţa? Muşiroiul acesta de stuh şi lut stă decĭ pe locul unde s'a petrecut acum două sute de anĭ una din cele maĭ marĭ

nenorocirĭ pe care le pomeneşte istoria, una din coborîrile cele maĭ prăpăstioase. Venind de pe un cîmp de bătaie unde cununa luĭ de laurĭ zăcea tăvălită în sîngele ostaşilor morţĭ, Carol al XII-lea, tînărul rege al Suedieĭ, sosise fugar la vadul Nistruluĭ. Paşa din Bender se închină înnaintea unuĭ astfel de învins. Cu învoirea Împăratuluĭ săŭ, care ştia să preţuiască şi vitejia fără noroc, el îl adăposti în umbra vechilor zidurĭ negre pecetluite cu semiluna. I se făcu loc pe acest pămînt al Varniţeĭ.

Din căsuţa de modă moldovenească ce i se clădi aicĭ, îndărătnicul craiŭ neînfrînt va fi privit dese orĭ în amurgurile roşiĭ, cînd din minaretele Benderuluĭ se desţăcea în picurĭ clare rugăciunea muezzinuluĭ, la întinderile podoliene, dincolo de care, departe, se ascundea Pultava, înnălţată sus printre alte locurĭ prin surparea puteriĭ luĭ.

De aicĭ unelti el un războiŭ între Ruşĭ şi Turcĭ, care se mîntui prin încunjurarea celor d'intîiŭ de ceĭ din urmă în tabăra de secetă şi foamete de la Stănileştĭ. Vizirul se învoi însă la o pace prielnică pentru Împăratul primejduit în fiinţa sa însăşĭ. Carol simţi şi durerea de a vedea pe duşmanul săŭ ieşind din mreaja îndelung ţesută în jurul luĭ. Atuncĭ rupse el cu pintenul rochia de

mătasă a Vizirului celuĭ Mare şi plecă din cortul luĭ fără să-şĭ iea rămas bun. Se întoarse iarăşĭ la Varnița, aşteptînd alt războiŭ, alt mijloc de răzbunare. Acesta nu se întîmplă, şi într'o zi el fu poftit să plece, să se ducă de aicĭ, cu suita sa, cu ostaşiĭ săĭ, cu chéltuielile sale, spre Suedia. Nu primi, şi se ajunse aşa de departe, între îndărătnicia unuia şi îndărătnicia, tot aşa de mare, a celorlanți, încît Ienicerimea din Bender năvăli cu foc şi sabie asupra caseĭ oaspeteluĭ, *mosafiruluĭ* stăpînuluĭ lor. «Şvedul», de care eĭ se apropiară numaĭ cu sfială, ca de un maĭ mare între toțĭ vitejiĭ, trecu cu sabia în mînă dintr'o casă aprinsă în alta. Împleticindu-se în luptă, el căzu, şi mînĭ se întinseră din toate părțile, nu pentru a-l lovi, ci pentru a-l prinde, a-l cuprinde, ca pe un copil iubit care se zbuciumă în neastîmpăr. Aşa-l duseră în lagăr, şi a doua zi pleca, în mijlocul unuĭ mare şi zgomotos alaiŭ, carăta în care stătea, înfăşurat în cîrpe ca un mort, acela care străbătuse ținuturile Țaruluĭ ca un biruitor. În stepa arsă de soare se înfundară călărețiĭ, iar în urma lor Varnița rămase cu dărîmăturile eĭ pîrlite de foc, cu acoperemintele dărîmate ale locuințiĭ crăieştĭ. Unul şi altul a luat din ele ceia ce-ĭ trebuia pentru bordeiaşul luĭ, şi peste cițĭva anĭ nu s'a maĭ ştiut nicĭ

locul unde a cugetat îndrăzneț acel mare om foarte străin, unde s'aŭ cetit scrisorĭ ale Împăraților şi regilor lumiĭ, unde s'a zbătut în ultimele eĭ spazme o mărire căzută, o viață stricată.

Astăzĭ Varnița e un biet locuşor de țară, unde fumegă în cerul de sară ogeagurile căsuțelor, pe cînd Nistrul îşĭ mînă în jos valurile multe.

Acum vine Benderul, «stația I», maĭ mică şi veche. Apoĭ «stația II», cea nouă, foarte mare şi frumoasă, pe care şi Wolkendorf o pomeneşte în cărțile luĭ ilustrate basarabene.

De aicĭ trenul merge peste Nistru, spre Odesa, strălucitul port al Rusieĭ Sudice şi poate cel maĭ impunător oraş din toate aceste părțĭ răsăritene.

Din partea luĭ, Nistrul îşĭ urmează, depărtîndu-se tot maĭ mult spre Răsărit, mersul săŭ sîrguitor către Mare. De la un timp, el se pierde în limanul pe care acesta i-l trimete înnainte, şi pe malul stîng stă Cetatea-Albă.

Pînă acolo nu se coboară «parohodurile» evreieştĭ. Nicĭ-un tren nu pătrunde aşa de departe. Lipseşte pînă şi o şosea maĭ bună.

Călătorii ce vin de la Bender trebuie să meargă pînă la Odesa, să se întoarcă de acolo spre Nistru cu trenul, să iea la Ovidiopol vaporaşul peste liman şi să intre în sfîrşit în vechea cetate pe care o încunjoară astăzi un tîrguşor ca Benderul, plin de tot felul de oameni şi, firește, mai mult de Evrei, pe cînd Germani staŭ în satele de prin prejur.

Deocamdată nu mă pot duce să văd aceastălaltă verigă din lanțul apărării răsăritene a vechii Moldove. Poate altă dată voiŭ fi mai norocit. Acum voiŭ spune cîte ceva cetitoruluĭ din cele ce ştiŭ din cărți asupra cetății celeĭ mai vechi din toată țara Romînilor.

Duşi de dorința cutezătoare a cîştiguluĭ, Genovesiĭ aŭ nemerit aicĭ, unde ruinele cetății greceşti, romane, Tyras se spulberaseră de mult şi unde nu vor mai fi fost multe urme nicĭ din întăritura bizantină care fusese zidită pe urmă. La mijlocul de drum spre Crimeia, negustoriĭ italieni ridicară aicĭ frumoase ziduri, în care stătură ostaşi plătiți de dînşiĭ, mai mult dintre Romînii de prin aceste părți.

După dărîmăturile ce se mai păstraseră icĭ şi colo, Bizantiniĭ aŭ fost numit locul

Cetatea-Neagră, Maurokastron, şi de aici Genovesiĭ aŭ făcut Mauocastro, Maocastro şi, în stîrşit, Moncastro, ceia ce se potrivia mai bine cu limba italiană. În Moncastro decĭ, aŭ stat eĭ pînă după 1400.

Atuncĭ Domniĭ Moldoveĭ îşĭ ziceaŭ «stăpînĭ pănă la Marea cea Mare», dar eĭ n'aveaŭ şi cheia acesteia. De aceia Alexandru-cel-Bun a strămutat de aicĭ vechea episcopie şi oasele Sfîntuluĭ Ioan cel Noŭ, pentru paza cărora ea fusese întemeiată. Ioan fusese ucis în chinurĭ de Tatarĭ, cari domniseră o clipă în cuprinsul cetății, şi se mai arată şi astăzi locul unde el a pătimit.

Nu trecu însă multă vreme, şi Cetatea-Albă — căcĭ aşa-ĭ ziceaŭ Moldovenii — trecu în stăpînirea Domnilor din Suceava aşa de depărtată. Pentru dînşiĭ păziră acum străjeriĭ romînĭ cu ochiĭ asupra limanuluĭ. Alexandru-cel-Bun, fiiĭ luĭ, Ştefan-cel-Mare, aŭ adaus ziduri nouă, moldoveneştĭ la cele din alte vremurĭ. Turciĭ o cercară de cîteva orĭ în zadar.

Apoĭ în anul 1484, Sultanul Baiazid cel de al doilea căzu năprasnic asupra oraşuluĭ, şi pîrcălabiĭ, lăsați fără ajutor, nu se putură ținea mult. Aicĭ stăpîniră decĭ mai întăiŭ păginiĭ, cu cincizecĭ de anĭ înnainte de a face din Tighinea noastră Benderul lor.

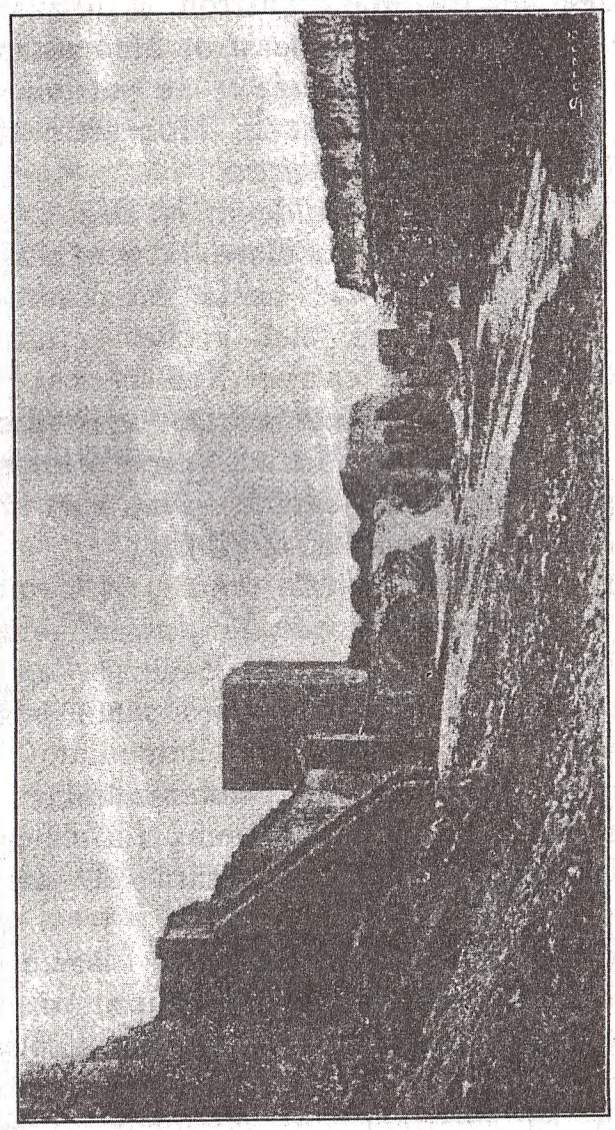

Din zidurile Cetății-Albe.

De acum Ieniceriĭ îșĭ avură paza în Cetatea-Albă. Rușiĭ îĭ goniră de cîteva orĭ, pănă ce în 1806 eĭ îĭ scoaseră pentru totdeauna. Noiĭ stăpînĭ nu maĭ avură însă nevoie de cetate, care se dărîmă în parte și se tot dărîmă. O gravură de prin 1850 o întățișează încă mîndră și întreagă. Astăzĭ aŭ rămas dintr'însa, cum văd din fotografiĭ, numaĭ muchĭ, colțurĭ, turnurĭ sparte și revărsărĭ negre de pietre rostogolite asupra maluluĭ. Ele vestesc însă de departe ce a fost aicĭ.

2. Benderul.

Dorința de a îndatori a tovarășuluĭ mieŭ de drum mă face să asist la o ședință a comitetului permanent din Ținutul Benderuluĭ. E o asă joasă, întinsă, cum sînt maĭ toate casele zidite în Basarabia îndată după așezare. Încăperĭ marĭ, spoite cu var. Mese lungĭ, scaune, dar și canapele ; înfățișarea nu e de loc a uneĭ «autorităț». Funcționarĭ nu se văd: odaia de dezbaterĭ are însă o ferestuică de lemn, prin care se cer și se capătă lămurirĭ. Odată numaĭ intră unul, cu botforĭ, nasturĭ argintiĭ și epolete de fir. Vin pe rînd Evreĭ ce staŭ în picioare — aŭ maĭ mult un tip armenesc — și alțĭ oamenĭ cu afacerĭ, cari sînt poftiț pe scaun.

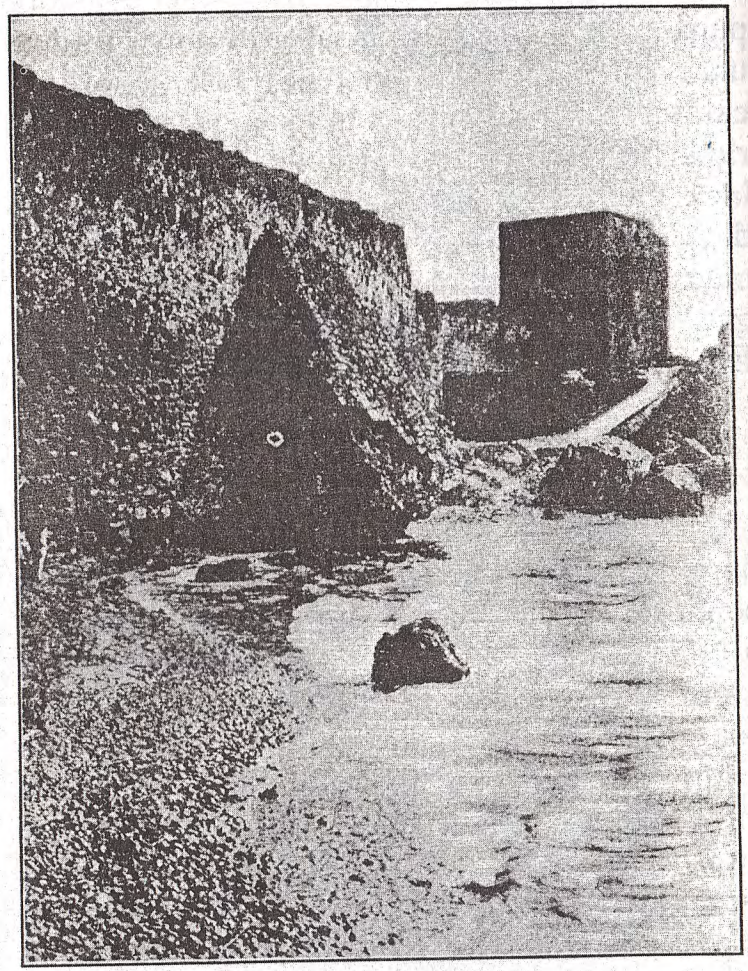

Turn al Cetăţii-Albe.

Pe mese sînt probe de porumb. Consiliul are în adevăr între chemările sale. — «Ce chemărĭ n'avem noĭ?», se răspunde la o întrebare a mea — şi aceia de-a ajuta cu porumb poporaţia, care iese abia dintr'o secetă îngrozitoare, ce i-a ucis o mare parte din bogăţia de căpetenie a vitelor. Porumbul se aduce din Caucas saŭ iese din magaziile unor proprietarĭ cari-l ţineaŭ de cîte doĭ anĭ. Pe o fereastă, o colecţie de fluturĭ şi gîndacĭ. O bibliotecă şi un repertoriŭ alfabetic. Cîteva portrete. Ţarul în cromolitografie, Alexandru al II-lea, odată deosebit, altă dată împreună cu ajutătoriĭ săĭ în marea operă de dezrobire a ţeranilor.

— Aceasta e o instituţie liberală. Ispravnicul n'are a face cu noĭ. De el se ţine administraţia. Noĭ nu vrem să-l ştim.

Consiliul permanent, de treĭ membri, unul fiind preşedinte (dreptul de numire e al guvernuluĭ), e ales din consiliul judeţean şi acesta, la rîndul luĭ, vine din voturile unuĭ corp de alegătorĭ împărţiţĭ în treĭ colegiĭ, după venitul socotit în galbenĭ. E chiar şi un al patrulea colegiu, din ceĭ maĭ săracĭ, dar aşezaţĭ şi neatinşĭ de vre-o pedeapsă, cari votează prin delegaţĭ.

Atribuţiile Consiliuluĭ cuprind grija drumurilor — cele maĭ rele din lume —, a aju-

toarelor ce se daŭ sărăcimiĭ şi cîte altele. Acum s'a adaus aceia de a se ţinea familiile ostaşilor ce pleacă în războiŭ ; fiecare cap de femeie sau de copil rămîne să fie plătit de ţară, pentru războiul Împăratuluĭ, cu 5 ruble pe lună.

Ceasurĭ de şedinţă sînt şi noaptea; clopoţel, deschidere de şedinţă, discursurĭ nu-s. Ceĭ treĭ membri fumează şi beaŭ ceaiurĭ, pe care le găteşte un aprod în uniformă, gros, roşu, beţiv şi lingăŭ, care maĭ că s'ar tîrî pe burtă. Hotărîrile se scriŭ pe cîte o fiţuică şi se trec pe fereastra de lemn. Dezbaterile — care nu sînt de loc dezbaterĭ — ţin pănă la nouă ceasurĭ, cînd sînt lăsat în sama aproduluĭ ca să-mĭ caute un otel.

Dacă nu mi-am priceput rostul în Senatul benderliŭ, am cules cel puţin icĭ încă un tabloŭ din viaţa basarabeană.

Afară de d. M..., aŭ lucrat acolo un proprietar romîn, C..., om brun, gros, de o cultură maĭ mică, avînd firea bună şi cam greoaie a boieruluĭ moldovean. Poate se coboară din cutare alcătuitor de condică de legĭ, care prin 1770 purta acest nume. Apoĭ un German, născut dintr'un Şvab, soldat napoleonian, rămas în Rusia la 1812, şi dintr'o Bavaresă, căsătorit el însuşĭ cu o Germană şi bucuros să vorbească nemţeşte. Aceştialalţĭ doĭ consilierĭ staŭ în Odesa şi vin la Bender pentru afacerĭ, precum vine preşedintele de la moşia luĭ arendată, de la via luĭ, pe care o caută singur.

Un *isvocic* romîn mă suie prin strade largĭ, întunecoase, cu case micĭ, moarte. Se opreşte la «goştiniţa Sanct-Petersburg» (maĭ este una : Paris, de care mă fereşte Dumnezeŭ). Mă primeşte un proprietar, Evreŭ, îmbrăcat ruseşte, un chelner mare, care vorbeşte şi nemţeşte fiindcă a fost peste Nistru, la Tiraspole, şi altul mic, care mîrîie numaĭ în jargon. Odaia e mare, bună, închisă cu obloane, tapetată din noŭ cu hîrtie. Dorm liniştit într'o mare tăcere. Lîngă odaia mea sforăie o familie de actorĭ. Căcĭ Benderul, oraş de garnisonă mare, îşĭ îngăduie luxul musicilor militare ce cîntă vara în piaţă şi al teatrelor de «gostiniţă».

Am făcut învoială să merg a doua zi la Căuşanĭ cu caĭ de poştă. Vasile, aprodul, a adus «Măriei Sale» călătoruluĭ care se cunoaşte cu preşedintele, pe antreprenorul poşteĭ, şi ne învoim răpede cu 3 ruble pănă la reşedinţa de odinioară a Hanilor Crîmuluĭ în ţara Bugeaculuĭ.

Căcĭ dincolo de Bîc e vechiul Bugeac. După luarea de către Turcĭ, în 1484, a Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe, s'a făcut raià o mare parte din pămîntul de lîngă dînsele. Tatarĭ nu eraŭ încă decît peste Nistru, unde se revărsaŭ în cîmpiĭ, în vestitele cîmpiĭ goale, nelucrate ale Cetăţiĭ-Albe, venind din Crîm. Dar Mihaĭ Viteazul şi vecinĭ săĭ din Moldova, Aron, Răzvan, se ridicară împotriva Împărăţieĭ turceştĭ. Atuncĭ, pe la 1600, Nogaiĭ sînt aduşĭ aicĭ pentru a păzi graniţa şi a privighia în fiecare clipă pe Domniĭ Moldoveĭ şi Ţerĭĭ-Româneştĭ. Eĭ vin tot maĭ mulţĭ, fac sate în care stăpînirea o are boierul tatar, *mîrzacul*, munca, robiĭ creştinĭ, iar grija războiuluĭ, a prăziĭ Nogaiul însuşĭ. Din *ciamur*, lut amestecat cu paie, se ridică multe case risipite pe malurile lutoase. Din moscheie păcătoase, Allah îşĭ primeşte rugăciunile. Tătărimea se urcă pe încetul, cu plugurile eĭ de lemn, cu oile sale pănă la Bîc, călcînd în picioare toate hotarele. Domnuluĭ, eĭ ar trebui să-ĭ dea două dăjdiĭ, *alîmul* şi *uşurul*, dar cine-ĭ poate sili? Aşa stătură lucrurile pănă ce războaiele cu Ruşiĭ îĭ turburară, iar acela din 1768-74 îĭ scoase chiar din aşezările lor. Abia ici şi colo maĭ rămase cîte un sătucean sărac. Încolo, oamenĭ se întoarseră în Crîm saŭ trecură în

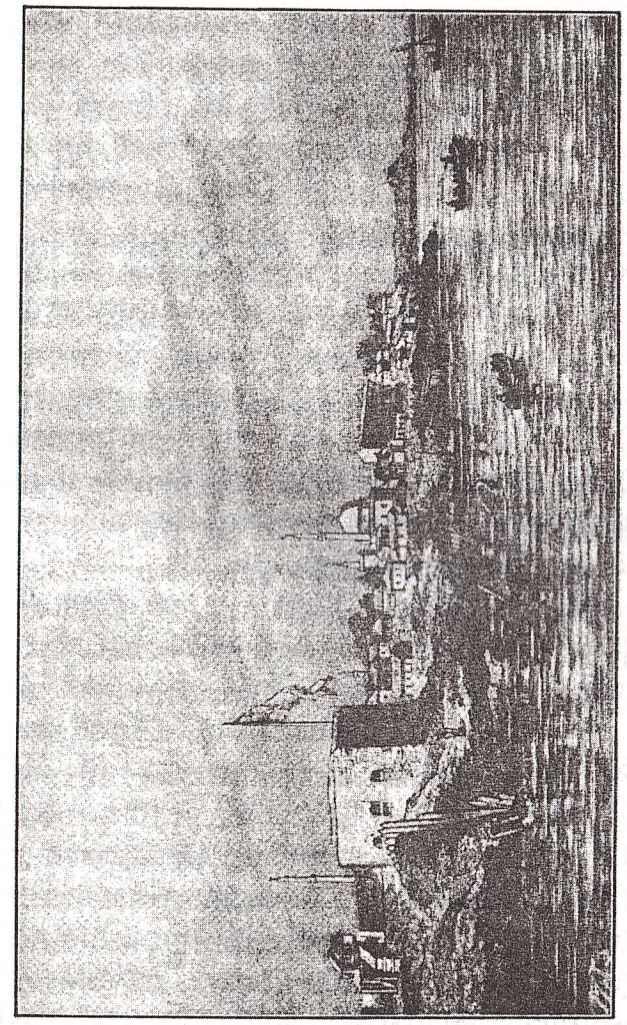

Ismailul.

Dobrogea, unde se văd și pănă astăzĭ fețele galbene, cu ochiĭ cîrpițĭ, mustățile plecate în jos și barbișonul de capră. Iar în locul caselor tătărești creștiniĭ își făcură — dar tot din *ciamur*, tot cu îngrăditurĭ din acest lut saŭ din pietre, a la Turcĭ, — satele cele nouă, moldovenești.

La 7 ceasurĭ trăsura mă așteaptă. Birtașul îmĭ face o socoteală de 2 ruble și băiețandrul care mi-o aduce are încă nerușinarea de a cere un bacșiș. Pe capră stă, în cămașă înfoiată, de cit cu florĭ, în pantalonĭ largĭ de floarea colbuluĭ, cu șapcă și cizme un Moldovean spîn și oacheș, care slujește la poștă pentru zece ruble pe lună, fără mîncare. E decĭ foarte sărac, și ca dînsul sînt mulțĭ prin aceste părțĭ unde răzășiĭ sînt rarĭ și puținĭ chiar țeraniĭ fără spiță de neam cari aŭ pănă la 10 deseatine. Anul trecut, a fost așa o lipsă, încît femeile aŭ vîndut pănă și cusăturile lor de zestre, altițele cusute pe umăr, scoarțele frumoase, «la Jidanĭ, pe nimica» (în adevăr, și la otel eraŭ scoarțe foarte bune, pe lîngă covoarele nouă). Desertoriĭ din Romănia, cari năvălesc aicĭ cu sutele, necinstind uniforma pe care o aruncă între străinĭ, își mușcă mînile de năcaz pentru ce aŭ făcut. Eĭ se plîng la început că «oastea e grea acuma și că-ĭ bate», dar pe urmă văd ce aŭ găsit, în schimb pentru scutirea de oaste a lor și a copiilor lor.

— Aĭ să vezĭ la Căușanĭ pe badea Neculaĭ, spunea birjarul; el a venit de acolo cînd era mic, de 13 anĭ, și sînt peste 20 de anĭ de atuncea. Dar tot îĭ pare răŭ.

Fără pămînt, fără banĭ, fără sprijin, fără știința limbiĭ străine, în care vorbește și popa și cel din urmă funcționar, desertoriĭ se tocmesc slugĭ pe la hanurĭ. «Li dă cîte 3 ruble pe lună și mîncare; vaĭ de capul lor!» De capul lor *cel nebun!* Și ar trebui să fie vaĭ de toțĭ aceia cari prin purtărĭ proaste, de ciocoĭ sălbatecĭ, gonesc pe pămînturile Țaruluĭ flăcăiĭ împodobiți cu uniforma țerĭĭ și cifra Regeluĭ! Nu e nicĭ-o pedeapsă prea aspră pentru asemenea nemernicĭ, cari întățișează ofițerul romîn ca pe un călăŭ.

Aș vrea să merg la cetatea Benderuluĭ. Am văzut-o din tren, dar ea servește astăzĭ, dacă nu apărăriĭ basarabene, cel puțin pazeĭ vaduluĭ de căpetenie al Nistruluĭ atuncĭ cînd s'ar îndeplini gîndul Jidănașuluĭ de la Chișinăŭ și Moldoveniĭ ar fi în arme dincoace de Prut. Nu se văd de acolo decît movilele acoperite cu iarbă care deosebesc întăriturile de astăzĭ, și o biserică, din cele treĭ ale tîrguluĭ. Și aicĭ ca și la Hotin și Soroca, nu

se descopere de pe uscat, de pe malul înalt cetatea, care izbucneşte drept de pe margenea apeĭ şi înfrunta astfel pe duşmanul ce venia de peste Nistru. Astăzĭ acest duşman a cucerit Benderul, s'a aşezat în el cu multe oştĭ, cu tunurĭ, cu ofiţerĭ marĭ, cu biserica şi prăvăliile luĭ, şi marea cetate rotundă, cu turnurĭ la capete, făcută din piatră neagră, împodobită pe alocurea, nu maĭ slujeşte la nimic, pe cînd împotriva altuĭ năvălitor, de spre Apus, unde aşteaptă vechiul stăpîn al ţerĭĭ, se îndreaptă lucrările de tăinuită inginerie ale militărieĭ moderne. Spre Bender aleargă din două părţĭ, şi din sus de la Chişinău şi din jos de la Renĭ, trenurile; orĭcînd, pot să vie în patru-cincĭ ceasurĭ trupele din Odesa.

Din vechĭ timpurĭ, era aicĭ Tighinea noastră, pe care însă şi noĭ o primiserăm de la alţiĭ. Prin vama eĭ se mergea peste Nistru, pe drumul tătăresc, spre Crimeia, cu strălucita eĭ cetate Caffa. Negustoriĭ armenĭ şi nemţĭ din Galiţia aŭ luat dese orĭ această cale, pănă ce în 1538, Soliman cel Mare, răpuind pe Petru Rareş, ajunse la Tighinea, în care văzu răpede însemnătatea uneĭ trecătorĭ ca aceasta şi făcu decĭ din ea o cetate nouă, turcească. Îĭ puse numele Bender, adecă

«poartă». Aĭ noştri aŭ uitat răpede numele cel vechiŭ şi aŭ zis şi eĭ tot pe turceşte întăriturilor Împăratuluĭ turcesc. Însă din Benderul curat eĭ aŭ făcut *Binderiŭ*, căcĭ acesta, şi nu altul e numele ce se dă astăzĭ oraşuluĭ.

Cetatea n'am putut-o vedea sara. D. M... a fost aşa de îndatoritor pentru mine, ceaiurile curgeaŭ aşa de răpede unul după altul, şedinţa comitetuluĭ permanent din Bender, lungile dezbaterĭ ruseştĭ în care aş fi înţeles tot aşa de puţin dacă ar fi fost vorba să mi să taie capul, — toate m'aŭ împiedecat de a vedea şi această veche strajă a neamuluĭ mieŭ, în care staŭ astăzĭ de ceĭ cu şapca rotundă şi sabia spînzurată de gît.

Parcă e un fapt. Nicĭ acum dimineaţa, în drumul spre Căuşanĭ, nu pot să daŭ ochiĭ cu dînsa. Birjarul zice — de la dînsul saŭ de la alţiĭ — că e prea departe, cu totul pe aiurea. Maĭ tîrziŭ însă, el adaugă că e o cetate prea frumoasă, bine ţinută, în care s'a dres tot ce se stricase, şi că necontenit trec pe acolo carele oamenilor ce merg la Varniţa. Păcat! Acuma e prea tîrziŭ ca să mă maĭ întorc îndărăt.

Am văzut însă Benderul. E mult maĭ bun decît tot ce am întîlnit în Basarabia, afară

de capitală, firește. Prăvăliile sînt mult mai bune, și este oarecare grijă de a ținea curat. Nu sînt nici aici vremile nouă, dar, în trecut, e ceva mai înnaintat, mai curat.

— Rusia, vezi d-ta, mi-a zis în tren un tînăr foarte simpatic, bun și inteligent, docent de Universitate rusească, ce mergea pentru studii în străinătate, — Rusia are un popor din secolul al VIII-lea și un guvern din secolul al XIV-lea.

CAP. VI.

BUGEACUL.

I. Spre Căuşanĭ.

Cînd ieşĭ din Bender, trebuie să suĭ dealul pe o şosea, care începe ca să se mîntuie îndată şi este numaĭ pentru acest urcuş, raritate între marile albiĭ de praf. Încetul cu încetul se desfăşoară în urmă oraşul, şi tocmaĭ î margine, acolo de unde pleacă Nistrul, care pătează icĭ şi colo zarea în plăcĭ argintiĭ, acolo e rotunjirea uriaşă a cetăţiĭ, pe care un smoc de raze o fulgeră, poleind-o ca platoşa unuĭ viteaz. De pe culme se vede încă maĭ bine, împreună cu viile verzĭ în care lucrează săteniĭ, — rămăşiţă a datiniĭ turceştĭ de cultură a vieĭ, pentru strugurĭ, şi nu pentru vin —, împreună cu lanurile de catifea, cu arăturile vioriĭ în lumina dimineţiĭ şi multele drumuleţe galbene, ce fug în toate părţile ca şuviţele uneĭ ape revărsate. Departe de tot, se simte o scufundare a pămîntuluĭ, şi birjarul zice:

— Nestrul!

— Nistrul, nu Nestrul.

— Rușiĭ zic Nistru, Dnistru, noĭ știm de Nestru.

Ca ostroave de florĭ albe în verde, cad sate în fund de văĭ. Omul mieŭ le înseamnă și pe dînsele unul cîte unul, cu varga biciuluĭ.

Rusoaice la lucru.

— Chișcăreniĭ, turnurile de la mănăstirea Chițcanilor, Hagiuma, Sfîrlădaniĭ, Lipcaniĭ.

— Moldoveniĭ?

— Da, Moldoveniĭ și Rușĭ. Dar maĭ mult Moldoveniĭ.

— Și se amestecă în căsătorie cu Rușiĭ?

— Cum să nu!

— Și copiiĭ ce sînt?

— Dacă tata e Rus, Rușĭ. Dacă tata e Moldovean, eĭ știŭ și rusește și românește.

— Dar ce se țin că sînt, atuncea?

— Moldoveniĭ!

— Și aveți voĭ datinele voastre?

— Toate.

— Cum jucați? Știți hora?

— Noĭ jucăm hora. O joacă și Rușiĭ, cari maĭ aŭ însă și jocurile lor.

— Și ce cîntați?

— Cîntecele sînt ruseștĭ. Dar avem și de-ale noastre. Ruseștĭ sînt maĭ mult ale Muscalilor.

«Muscaliĭ» sînt ostașĭ rușĭ. Și aud acum că lor, Moldovenilor, cînd sînt «Muscalĭ», nu li se îngăduie a vorbi altă limbă decît rusește; și, la început, cînd bieții oameni nu știŭ, li vine așa de greŭ să se uite la rudele lor, la prieteniĭ și veciniĭ lor din oaste, cu cari nu pot schimba o vorbă. Pe urmă, se deprind.

— Dar cînd mîntuie oastea?

— Atuncĭ parcă nicĭ n'aŭ maĭ fost pe acolo; tot Moldoveniĭ rămîn.

Băiatul n'a fost la oaste, și e cu desăvîrșire analfabet.

Acum e vorba de războiŭ. Omul nu se plînge și nici nu se arată că s'ar plînge alțiĭ. I se pare firesc ca noaptea, ca frigul, ca moartea.

— Merg mulțĭ la războiŭ?

— Merg.

— Și nu se tem?

Băiatul stă de se uită lung la mine, ca la un om ciudat, care nu știe ce spune, apoĭ, scurt:

— Nici ca cum!

— Și ce spun ceĭ ce se întorc acasă?

— Ce să spuie? Doar nu e maĭ mult de cît că staŭ unul către altul. Și vuiește tare. Și numaĭ uite că a picat jos.

— Răĭ Iapanțiĭ (Iaponesiĭ)... Strașnicĭ oameni!

— Nu-s răĭ; tocmaĭ ca noĭ. Dar — *iuți!*

În față, se vede acum un deal pe care sînt țintuite căsuțe. Ele nu par albe, cum nicĭ în alte părțĭ basarabene. Coperișurile numaĭ, de stuf vechiŭ, părețiĭ de ciamur pămîntiŭ, împrejurimile coperite tot cu lut le fac să se piardă cu totul în coloarea gălbuie a încunjurimiĭ. E, dacă vreaŭ să vorbesc pentru oameniĭ învățațĭ, o adaptare la mediu,

aceiașĭ care face șopîrla verde ca iarba, care îmbracă pe țeran în haine brune-surĭĭ, ca lanurile.

— Iaca și Căușeniĭ.

— E mare?

— Nu. Ce-are a face? E așa un sat numaĭ.

Însă, ca farte multe sate basarabene, el trece, nu ca *selo* sau *mĭasto* (loc), ci ca *gorod*, tîrg.

— Cică a fost de de mult Tatariĭ.

Și-ĭ spun flăcăuluĭ cum stătea Hanul sus pe culme, în case de cărămidă cu stîlpĭ și cămărĭ multe și sorbia căldura bună a soareluĭ în aceste locurĭ frumoase din preajma cetățiĭ puternice, și cîte altele din această viață păgînă de odinioară.

El n'a auzit nicĭ-odată despre aceste lucrurĭ, vechĭ numaĭ de 150 de anĭ, și zîmbește gîndindu-se că aŭ putut fi și astfel de oameni pe aicĭ.

Trecem pe lîngă linia ferată, unde birjarul vorbește rușește cu un acar, apoĭ pe lîngă o mare movilă rotundă, care trebuie să cuprindă ceva în măruntaiele eĭ, și intrăm în tîrg.

O stradă largă de sat. O piață calică. Oameni cu căciulĭ nalte și hainele în floarea prafuluĭ. Eĭ vorbesc moldovenește. O biserică înfoiată și înfumurată.

Calea moșuluï.

— Bade cutare, unde e biserica cea veche? zice birjarul.

— Uite colo chiar.

D. M... mi-a vorbit despre această veche clădire, căreia poporul, în dărnicia luï, i-ar fi dînd două miï de anï —; dăunăzï a fost acolo și guvernatorul. Întrebuințez aceste cunoștinți pentru ca să cîștig încrederea oamenilor și să pot vedea. Ca să-mï deschidă biserica, aŭ venit un țeran bătrîn, care e *deseatnicul* din Căușanï (un fel de vătăjel), un altul, și maï bătrîn, și doï băieți. Întăiŭ, eï încep vorba într'o românească stricată prin amestecul cu rusește, apoï, văzînd cum li vorbesc eŭ, se daŭ la brazdă și zic ca și mine.

Deocamdată, biserica mi s'a părut să fie o veche moscheie prefăcută, căcï e încunjurată cu un zid jos de bolovanï, e cufundată în pămînt, are în părețï tot numaï bolovanï de aceia din împrejurimï, e foarte joasă, cu acoperemîntul lat și acoperită, cred, cu olane. Cîteva zgîrieturï pe poartă nu mă ajută mult. Ele nu sînt în slavonește, ci în rusește, și, cu toată vechimea lor aparentă, găsesc într'un colț data de 1884.

De-asupra ușiï de intrare sînt treï inscripțiï. Din cea mare de la mijloc nu se maï poate înțelege nimic, căcï piatra albă,

foarte proastă, s'a cojit ; se vede însă că a fost scris ceva slavonește, în rînduri lungi. Cea din dreapta, grecească, e și ea pierdută. Dar în stînga se cetește încă șters că biserica a fost făcută de episcopul Daniil, al Brăilei și al tuturor locurilor supuse puterii turcești, așa încît el era păstorul cel mare și la Căușani.

Pe laturi sînt cîte două ferestuici înguste și proaste. Biserica e despărțită în două prin stîlpi de piatră cu arcade. Catapiteazma e și ea de piatră, cu cîteva săpături ciudate.

Zugrăveala, naivă, acopere încă pereții, de și sabia turcească a orbit fața sfinților. Numele lor chiar sînt scrise pe românește, foarte simplu: «Cînd aŭ botezat Ieliseĭ pre fiiul Samaritenceĭ», «Ioan cel Noŭ, carele s'aŭ sfințit în Cetatea-Albă». Chipul luĭ Daniil se vede și el, cu o inscripție grecească în care i se dă titlul de Mitropolit. Mai mulți boieri cu ghigilicuri și anterie țin biserica pe mîni ; cei doi mai aproape de dînsa aŭ bărbi lungi albe. Cînd mă întorc spre ieșire, unul din țerani arată sus, de-asupra ușiĭ:

— Domnule, și aicĭ e scris ceva.

În adevăr, zugravul a însemnat acolo, în altă formă, tot ceia ce săpase meșterul de

piatră pe din afară. Ochiĭ mi se opresc lung, înduioșați, asupra scriselor românești, cele d'intăiŭ pe care le văd în această Basarabie unde totul a fost ras, dres, curățit pe urma noastră, ca pe urma ciumiĭ. Și, cînd prind a ceti, cu glas tare, ca să mă audă oamenii, mi se pare așa de ciudat că răsună în această biserică slavonită, încă odată graiul nostru. Visez saŭ văd, aud aievea? Pare că sfinții cu nume românești mă privesc cu ochiĭ lor cari nu mai sînt scoși de ascuțișul săbiilor, pare că mă privesc și mă înțeleg, căcĭ doar sînt sfinți de aĭ mieĭ, sfinți buni și omenoși, de-aĭ neamuluĭ mieŭ, și, dacă e vre-unul din ceĭ cari țin biserica pe mînĭ care să fie îngropat aicĭ, și el va fi stînd acum în mormîntul săŭ, ascultînd. Căcĭ de ce n'ar fi înviat el, mortul, dacă învie în această biserică a odihneĭ limba morților?

Cetitorule, pe multe ți se opresc ochiĭ. Iartă decĭ pe un om care ți-a mai fi furat timpul cu lucruri nefolositoare, să-ți spuie și ție ce se cetește pe o lespede cojită într'o biserică din ticălosul sat Căușani în stăpînirile moldovenești ale Măriei, — ale Imensității Sale Țaruluĭ.

«Această sfîntă și dumnezeiască biserică ce se prăznuiește hramul Sfintiĭ Adormiri Precistiĭ, fiind mai înnainte de lemn, veche,

și sfărîmîndu-se de tot, încă fiind Mitropolit Sfinția Sa chir Daniil, n'aŭ lăsat acest lucru dumnezeiesc ca să rămîie jos, ci din rîvnă dumnezeiască și cu agiutorul Maicii Sale și făcînd milostivire la toți creștinii în [de obște, s'aŭ] milostivit și Măriia Sa de aŭ dat agiutor [de s'aŭ făcut toate] celea pe din lă[untru, întru anul al] . . .le [al] Dom[nieĭ Sale, iar de la Hristos 177 —].»

— Acuș vor fi două sute de anĭ de cînd s'a făcut și acest lăcaș de liturghie și slujbă românească, zic, întorcîndu-mă către ceĭ cîțiva țeranĭ.

— Și o să maĭ ție, adauge unul, căcĭ e tare.

— E! tare . . . Că bine a zis Mitropolitul Antonie, spune cel maĭ bătrîn, uite-așa: Nu vom trăi noĭ cît va trăi biserica aceasta.

A zis *aceasta*, nu «asta», «aiasta», decĭ o vorbă veche, literară, un cuvînt din Scriptură. De sigur că *așa* a zis Mitropolitul.

— Antonie, fac eŭ, era Moldovean orĭ Rus?

— De, știŭ eŭ, zice unul, că știa și moldovenește și rusește.

— E! nu, mîntuie bătrînul, era Moldovean, că prea frumos vorbia moldovenește.

Plec cu aceasta, împărțind banĭ austriacĭ, singurele mărunțele ce aveam la mine — ce

emoție trebuie să fi stîrnit pe urmă acești gologanĭ necunoscuțĭ cari steclesc ca argintul și lunecă în mînă! Fac un mare haz în gînd cînd văd un jandarm murdar care cască de departe gura la trăsura ce trece ca fulgerul prin colbul de mărirĭ tătărești al Căușanilor.

La han.

Birjarul mă lasă la gară, foarte bucuros că a fost cu cineva din România desertorilor. Așa pălărie, așa barbă, așa pardesiŭ albastru, atîta nerușinare în a vorbi moldovenește, atîta necunoștință a luĭ «paruschi» nu s'aŭ maĭ pomenit prin partea loculuĭ. Totușĭ la bilete unul, nepricepînd franțuzește, încearcă românește, — ceia ce un Ungur,

poate chiar un Austriac din Bucovina, n'ar fi făcut nicĭ-odată.

2. Spre Renĭ.

De acum spre Renĭ — aicĭ se zice *Reni* întreg, şi parcă auzĭ *Renì*, — pe linia ce taie de la Bender spre Sud-Vest jumătatea odinioară tătărească a Basarabieĭ.

Nemeresc într'un vagon de clasa a II-a, plin. De-o parte e un popă rus, bărbos, cu părul fluturînd în cîrlionţĭ, cu un dolman lung de pînză albă, cu cizme marĭ, de mult nevăcsuite, şi cu pălăria rotundă tare, un adevărat *chapeau melon* adecă. Cu el e preoteasa: grasă, puhabă, foarte trecută pe lîngă tinereţa părinteluĭ; cu haine oarecare şi cu părul lins, uns. Doĭ copiĭ urîţĭ, bălanĭ, dorm. Un altul ţipă, un ceas, două, treĭ. La al patrulea, după un program necunoscut, preoteasa-ĭ dă să sugă. Din partea luĭ, popa s'a întins pe canapea, cu dolmanul în lăturĭ, cu picioarele răşchirate şi se uită în tavan, pe cînd cîrlionţiĭ îĭ spînzură pînă pe muşamaua de jos.

Dincolo, un frumos ofiţer, cu înfăţişarea bărbătească în uniformă de drum. Samănă a fi Romîn, ca şi soţia sa. Maĭ departe, o doamnă ruscă. În faţă, un bătrîn cu barbă

înfoiată şi un călător tînăr cu bărbuţă şi ochelarĭ în care recunoştĭ îndată pe învăţat.

Ne facem în cîteva momente o bună tovărăşie de drum pentru cele cîteva ceasurĭ ce sînt pînă la Vadul-luĭ-Troian şi în cursul cărora nu vezĭ decît stepa verde cu valurĭ moĭ, stepa pustie — căcĭ aşezările maĭ bune, Comrat, Tarutino, cu gospodăriile şi fabricile lor, — sînt lăsate la o parte. «Fiindcă n'aŭ ştiut să dea ceva ingineruluĭ care a făcut linia», zice cineva care cunoaşte rostul lucrurilor de aicĭ.

Ofiţerul, care poartă treĭ stele pe banda lată a epoleteĭ, e locotenent-colonel doctor. El merge acasă pentru a se găti de Manciuria, unde se va duce în Maiŭ. Aşteptîndu-se la aşa ceva încă din toamnă, el şi aĭ săĭ s'aŭ împăcat cu acest gînd.

E Basarabean. Aceasta nu înseamnă numaĭ că e născut în Basarabia şi că stă acolo, ci maĭ mult. El e Basarabean, cum atîţia sînt Bucovinenĭ. De şi nu e tipul perfect al Basarabeanuluĭ, căcĭ şi tatăl său şi mama sa sînt Bulgarĭ din Bolgrad, negustorĭ de acolo, — el, născut din Bulgarĭ, a fost întăiŭ cetăţean romîn pînă la anul pierderiĭ celeĭ de-a doua, în 1878, a urmat la gimnasiul din Bolgrad cînd era românesc, l-a mîntuit după programul nostru, limba de propunere

singură fiind schimbată după «reanexare». S'a căsătorit cu o Bulgarcă, aĭ căreĭ părinți aŭ locuit în România. E, prin zestre, proprietarul unuĭ otel din Brăila. Știe acum bine românește, călătorește pe la noĭ, are aplecare către Moldovenĭ, dar nu-ĭ place în țară, și Împărăția-ĭ impune foarte mult: a servit-o ca președinte de *zemstvo* și acum e gata a-șĭ da viața pentru dînsa.

Domnul bătrîn a avut în Romînia rude în demnități înnalte, de și familia sa e de origină grecească. Stă la Odesa, dar privește țara noastră și ca țara luĭ. Însă nu-ĭ place să vorbeștĭ răŭ de Rusia. În lucrurile politice se ferește mult; dar fiul a fost crescut maĭ numaĭ în Paris, dorește să se așeze între noĭ și poate să aibă mînĭ situațiĭ tot așa de înnalte ca și alțiĭ din familia luĭ.

În sfîrșit, tînărul învățat e cel maĭ îndatoritor și prietenos, cel maĭ modest și maĭ solid dintre cercetătorĭ. Face studiĭ de antropologie, și merge în Apus pentru ele. Profesează ideĭ liberale și le mărturisește cu cea maĭ mare plăcere. A străbătut, nu numaĭ Apusul, ci Răsăritul asiatic pănă la Pamir, Benares și Lahora. Înfățișează pe Rus în ce are maĭ simpatic. Va trece prin România, și e bucuros de ajutorul mieŭ. Vom rămînea prietenĭ din această întîlnire.

Era vorba să mă opresc la Vadul-luĭ-Troian. De acolo, unde se zice că așteaptă de obiceiŭ și trăsurĭ de la Ismail, — marea cetate turcească de odinioară, *Smilul* nostru dunărean — aș fi mers prin acest tîrg la Chilia, așezată pe malul dunărean, soră maĭ mică, de lupte si nenorocirĭ, a Cetățiĭ-Albe. Dar trăsurĭ pentru drumurile marĭ se întîmplă să nu găsesc. De la Renĭ poate să aflu însă vaporul rusesc spre acelașĭ Ismail și spre Chilia.

Acum sînt singur cu docentul rus, colegul mieŭ, și în liniștea vagonuluĭ pustiŭ punem lumea la cale, lumea cu toate minunile, tainele și durerile eĭ. Privim în acelașĭ timp la stepa care se îngălbenește din ce în ce, întinzînd pajiștĭ răpănoase peste care calcă în mers cumpănit, tremurînd din cap și clănțănind din plisc, cocostîrciĭ albĭ.

Încep acum lacurile. După ce am trecut rîul Ialpuh, iată lacul cu acelașĭ nume, care-l primește. Un unghiŭ de argint lin se înfige în malurile verzĭ, și pe încetul întinderĭ largĭ sînt cuprinse în depărtare de ape. Apoĭ, și maĭ mare, lacul Cahululuĭ, care vine de la tîrgul cu acest nume, ce a fost pănă la 1878 al nostru, capitală de județ românesc. O pînză nemărgenită de apă, căreia

norĭ groşĭ, dintre aceĭ cari nu daŭ ploaie, îĭ fac un luciŭ de plumb. Malurile sînt rupturĭ lutoase, *canĭoane*, ca acelea din America-de-Sud. Sate nu-s, nicĭ oamenĭ, nicĭ luntri, numaĭ spre căderea serĭĭ două puncte de lumină se aprind, privind drept ca nişte ochĭ.

4. Hotarul nedrept.

Acuma şi sîntem la Renĭ. După cum se vesteşte de la Dunăre, îl socotiam un tîrg frumos şi destul de mare, vrednic de acea gară, de acea cupolă de biserică, de acele zidirĭ acoperite cu tablă roşie. Mă maĭ gîndiam la cele cîteva amintirĭ istorice care sînt legate de Renĭ, căruia i se zicea şi Tomarova şi care a văzut trecînd pe la 1560 corabia luĭ Despot-Vodă, cel maĭ ciudat dintre Domniĭ străinĭ aĭ Moldoveĭ.

Şi ce sătoiŭ urît, Doamne! Bun, de sigur, pentru un sat, dar maĭ mult, nu. Între case ţerăneştĭ, icĭ şi colo, prăvăliĭ. Cîte un crîmpeiŭ de drum pietruit, rămas din vremea noastră.

Poposim într'o «gostiniţă» curată, a unuĭ Rus saŭ Bulgar, cu doĭ chelnerĭ, unul Bulgar, altul Rus, cari ştiŭ fiecare şi cîte puţin «moldoveneşte». Totuşĭ Reniĭ aŭ foarte puţinĭ Bulgarĭ, iar cam tot pe atîţia Romînĭ

şi Ruşĭ. Ceĭ d'intîiŭ sînt oamenĭ puternicĭ, dar greoĭ, fălcoşĭ şi negri. Cutare fată cu florĭ în păr venind răpede spre gară mi se părea o Bulgarcă. «Aş, Bulgarcă», răspunse rîzînd vizitiul, «asta e Ilenuţa. Eştĭ Moldoveancă, Ilenuţo, nu?» «Da.»

Sara se face o mică adunare de funcţionarĭ la otel. Un fonograf enorm prinde a zbiera din cornet bucăţĭ de operă, drîngăniturĭ de piane, glasurĭ de bărbaţi răguşite, glasurĭ de femeĭ înnăsprite, şi un cor puternic şi trist — cum puternice şi triste sînt înnălţimile din Oceanul de oamenĭ care e această imensă Împărăţie a Nedreptăţiĭ —, cîntecul luĭ Maxim Gorki.

*

«Parohodul» nu pleacă astăzĭ la Chilia. Să-l aştept la Renĭ, nu se maĭ poate. Voiŭ veni altă dată. Şi astfel cu două-treĭ zile înnainte mă găsesc îndreptat către hotarul României.

Un *isvocic* duce acolo în zilele cînd nu se poate întrebuinţa vaporul. Adus pentru tîrguială, *isvocicul* din Renĭ se dovedeşte, nicĭ Evreŭ,—căci pe aicĭ nu maĭ sînt cuiburile de Evreĭ ca pînă la Chişinăŭ—,nicĭ Bulgar, nicĭ Rus, nicĭ măcar Romîn din Basarabia, ci Romîn dela noĭ, şi încă.... Bucureştean.

Un Bucureştean-tip, care ne-a ţinut de

vorbă tot drumul de a doua zi. Bun, vorbăreț, lăudăros, harnic, om de ispravă și de îndrăzneală. Pe cine n'a dus el la Bucureștĭ? Și de fiecare întreabă ce e cu dînsul, a murit saŭ mai trăiește. Știe după gazete toată istoria contemporană a Romăniei de vre-o douăzecĭ de anĭ încoace, și la Galațĭ nu uită să meargă la cafenea ca să vadă ce zice «presa».

— Dar cînd mă întorc aicĭ și mă întreabă ce e cu războiul, eŭ tac, nu li răspund nimic. Că, vezĭ, aicĭ lucrurile merg bine, dar să nu facĭ politică.

De cîte orĭ a dus pe cineva cu trăsura, n'a uitat să-l întrebe de una și de alta; de la Alexandru Beldiman zice că a aflat cum l-aŭ «detronat din tron» pe Cuza. E liberal, bătăios și chiar anti-dinastic.

La Renĭ a venit singur, despărțit de nevastă și a introdus trăsura și caii «ca la Bucureștĭ». Localniciĭ aŭ rămas uimițĭ, și i-aŭ zis «Bucureșteanul».

— Numaĭ să întrebĭ d'innainte, «Bucureșteanul»; toată lumea mă știe....

A cumpărat treĭ case, a luat loc din părțile acestea ieftene cu falcea 10 leĭ, iar nu 50, și face și plugărie. Cine nu-l cunoaște —vorba luĭ—, cine n'are o îndatorire să-ĭ ceară pe drum, cine poate să nu-ĭ facă o îndatorire? E doar «Bucureșteanul»!

Cu el am plecat decĭ pe la 9, pe un drum pietruit de Romînĭ, de Romănia, și răŭ ținut de Rușĭ. Catarge printre pomĭ arată cursul Dunărĭĭ. Rîul apare de odată, puternic, adînc, dar poate nu maĭ lat decît Nistrul în unele părțĭ. Mlaștini marĭ, trecătoare, mărginesc drumul, pe care atîta umezeală îl acopere de verdeață fragedă. De-a lungul malului, Rușiĭ aŭ ieșit la iveală cu clădirĭ bune, dintre care cea maĭ mare a fost pe vremea noastră o închisoare de min rĭ.

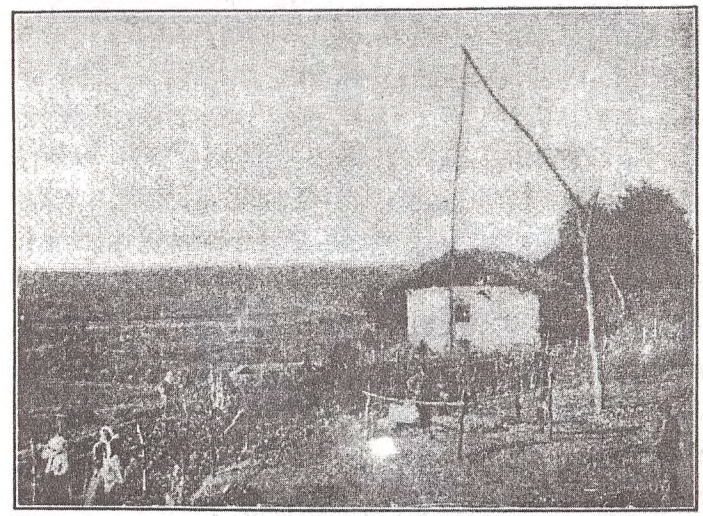

Căsuța din stepă.

Într'un loc, un post de grăniceri. Calul așteaptă la ușă cu șeaua pe dînsul. Îl schimbă din șese în șese ceasurĭ și, la semnal, treĭ

focurĭ de puşcă, grănicerul se răpède călare pe urma contrabandistuluĭ saŭ a uneltitoruluĭ politic. Aicĭ se varsă Prutul în Dunăre.

Iată acum şi staţia de vamă «Gura Prutuluĭ», d'innaintea căreia se joacă cu un mare cotoiŭ şiret o fetiţă vioaie, care vorbeşte românește, fiindcă e din România. Revisiunea paşapoartelor se face fără nicĭ-o greutate.

Între malul rusesc, nalt, gol, galben, şi între copacĭ noştri primăvăratecĭ trece Prutul încet spre Dunăre, sărutînd un mal ca şi cellalt, cum gîndul mieŭ le sărută pe amîndouă, ca două mînĭ de mamă, – cea slobodă care mîngîie şi cea prinsă cu lanţurĭ, amorţită. La stînga, Brateşul începe, mestecat cu buruiene, lat peste măsură acum, cuprinzînd în el *odăĭ* de oĭ părăsite şi lanurĭ întregĭ de rapiţă înflorită, de un galben dulce.

Prutul trece trist, tăcut, ca un sol de nenorocire, pe cînd lacul nemărginit e numaĭ un freamăt de orăcăiturĭ, de ţipete, de cîntece, de chemărĭ. În rîŭ zace podul pe dubase, pe luntri vechĭ, pod negru ca nişte năsălĭĭ, care se mişcă încet şi scrîşnind, ca de mînie oprită, cînd ne duce dincolo. Iar lacul trăieşte o mare viaţă de bucurie, cu milioane de ţînţarĭ cari stropesc tot aierul cald, cu zborul stîngaciŭ, greoiŭ al bîtlanilor marĭ,

cu înghiţiturile din fugă ale *pescarilor* albĭ, cu cetele de raţe sălbatece ce se zbat în

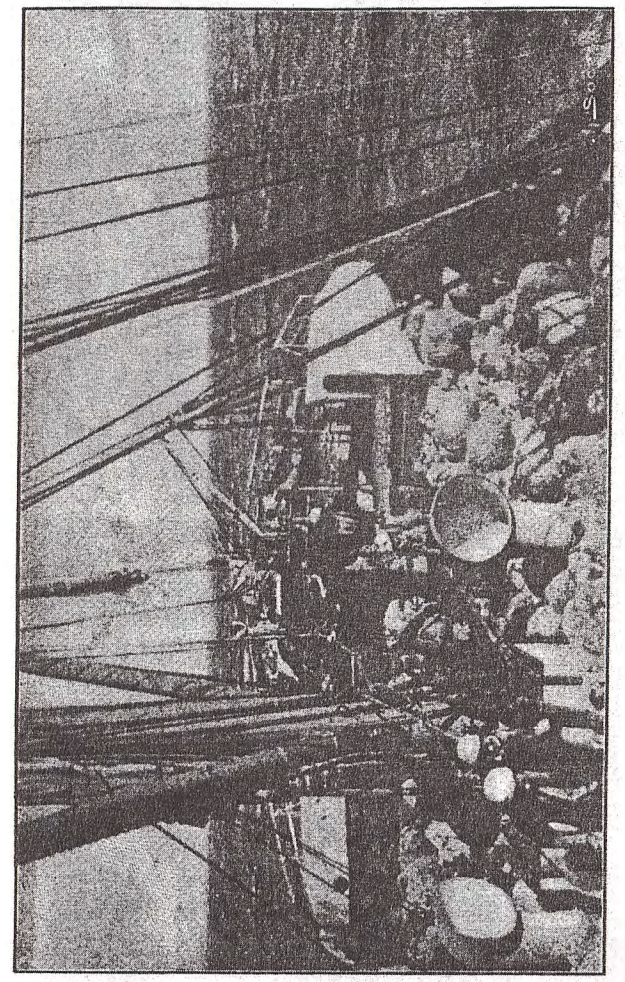

Corabie pe Dunăre.

crînguri şi marile gîşte de azurĭi, ce călătoresc în linişte sus.

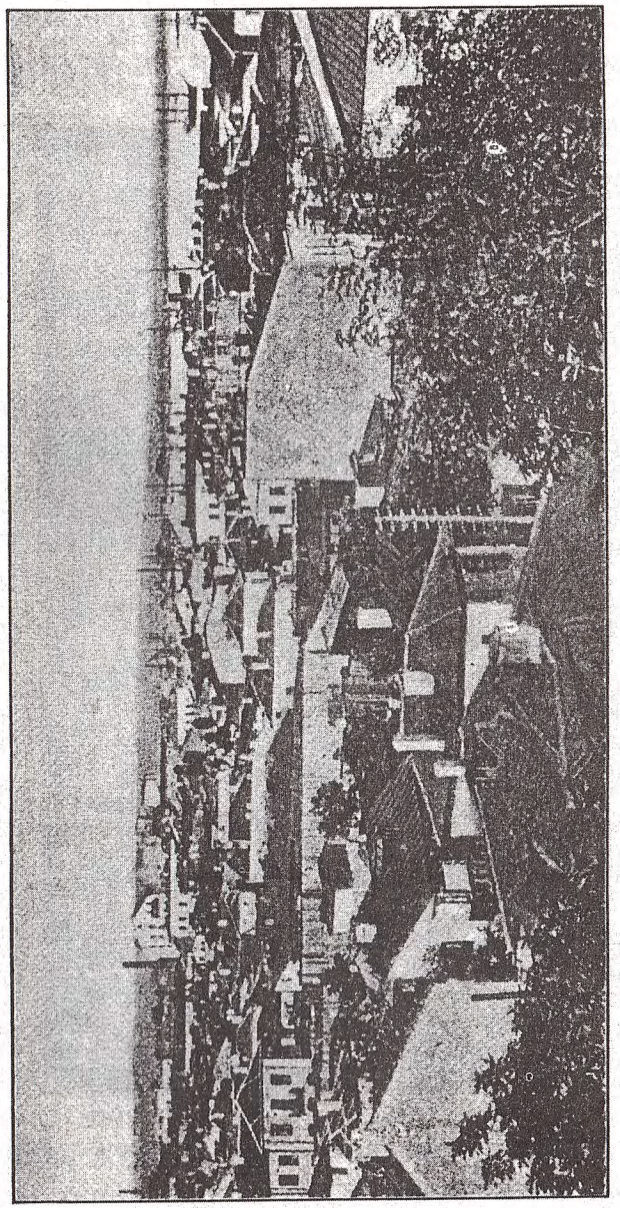

Vederea Galaților.

S'a mîntuit trecerea. Funcționarĭ prietenoșĭ ne încunjură. Soldațĭ voinicĭ și veselĭ, cari-mĭ par frumoșĭ și vitejĭ ca zeiĭ, staŭ răzimațĭ în puște lîngă niște căsuțe curate. Drept înnainte, între mlaștinile dunărene și Brateș, fuge vechiul drum al trenurilor de «Muscalĭ» din războiul de la 1877, și, lîngă dînsul, șoseaua cam mîncată de ape. Cine are ochĭ bunĭ, poate vedea scînteind casele Galaților.

De un stîlp înnalt flutură tricolorul, ca un zîmbet.

«E curat aicĭ și e intim», zice, privind, călătorul rus de lîngă mine.

Și mie nicĭodată România nu mi s'a părut maĭ frumoasă decît în ziua aceia din April.

CAP. VII.

TREĬ CĂRȚĬ DESPRE BASARABIA.

1. D-rul Zucker.

Între cărţile de la Paşcanĭ, în jud. Ilfov, ale bibliotecĭĭ luĭ Alexandru Dimitrie Ghica, Domn şi apoĭ, la 1856, Caimacam al Ţerĭĭ-Româneştĭ, se păstrează şi o broşurică de care până la visita mea acolo n'aveam nicĭ-o cunoştinţă, precum nu pare s'o fi cunoscut nimenĭ dintre istoricĭĭ noştri saŭ dintre ceĭ ce s'aŭ ocupat de Basarabia. Ea se chiamă «Bessarabien, Bemerkungen und Gedanken, bei Gelegenheit eines mehrjährigen Aufenthaltes in diesem Lande» («Basarabia. Observaţiĭ şi cugetărĭ, cu prilejul uneĭ şederĭ de maĭ mulţĭ anĭ în această ţară»). Autorul e dr. I. H. Zucker. Lucrarea, de 86 de paginĭ in 8», s'a tipărit la Frankfurt-pe-Main, în 1834, şi prefaţa autoruluĭ e din 1-iŭ Maiŭ 1834. La această dată el se afla în Bucureştĭ, dar, după mărturisirea luĭ chiar, cărticica a fost scrisă în Basarabia, în 1831. Pe o foaie de legătură, autorul a scris o dedicaţie francesă către Ghica, atuncĭ Domn muntean.

E o ciudată amestecătură de capitole, dintre care unul expune pe scurt drumul prin Bucovina, pe care l-a făcut Zucker, cu douăzecĭ de anĭ în urmă, altul se chiamă «poșta», adecă poșta în Basarabia, cu care de la început a trebuit să facă cunoștință drumețul, al treilea poartă titlul «Chișinău» (Kyschneff) și e destul de bogat; după notițe intitulate «împărțirea politică a Basarabieĭ» și «deosebitele națiĭ ce locuiesc în Basarabia» — abia cîteva rîndurĭ pentru fiecare chestie, — vin nouă pagine despre «Moldovenĭ», despre băștinașiĭ țerĭ decĭ. Deosebit, se vorbește de «legăturile proprietaruluĭ cu țeranul»; «răzășiĭ» sînt descrișĭ pe urmă. Vin la rînd apoĭ «agricultura» și «limba moldovenească și valahă». Ciuma de la 1829 și holera de la 1830 ocupă apoĭ pe scriitor, și subiectele acestea îl stăpînesc așa de mult ca medic, încît el li dă maĭ mult de jumătate din carte, începînd cu fapte, amintirĭ, constatărĭ, și mîntuind cu o lungă discuție fantastică asupra pricinilor acestor strașnice bolĭ, în care se expune teoria luĭ Brown asupra astmeĭ și iritabilității, cu tabele de cifre și considerațiĭ asupra mișcărĭ planetelor.

Aceasta arată că Zucker era doctor în medicină, om maĭ în vrîstă, cu multă aplecare spre metafisică și teoriile năprasnice,— un bătrîn original. Cînd îl maĭ vezĭ că zice sistematic Iașilor: «Chassy» și transcrie vorbele românești cam așa: «aeo» (aer), «wint», «win», «domne», «femaya», «niègro», «verdié», «bowe» (boŭ), «kynyc» (cîne), îțĭ închipuĭ că veĭ găsi asupra Basarabieĭ dintre 1812 și 1834 lucrurĭ ușuratece și fără socoteală, care nu pot avea interes, nicĭ aduce folos.

Dar nu e așa. Zucker era un bun observator, cu spiritul cumpănit și drept, un străin nepărtenitor și fără trufie față de noĭ, un medic milos, o inteligență în stare să găsească totdeauna legăturile și să tragă conclusiile. Fusese și în măsură să cunoască bine pe Romînĭ din Basarabia, și chiar pe ceĭ din alte părțĭ, pînă și pe Ardelenĭ (el pare să fi fost Austriac). Stătuse un timp într'un tîrgușor «departe 5 mile de Chișinău», și se afla acolo pe vremea holereĭ din 1830; cu un an înnainte, lucrase la carantina de la Sculenĭ, împotriva ciumiĭ. Fusese prin Bucureștĭ și maĭ înnainte, și într'un loc vorbește de doctorul Bogos Sebastiani, un Armean din Capitala munteană, care i-a spus cum al treilea doctor, Rafaelli din Constantinopol, a văzut cu microscopul sumedenie de lighioane care foiaŭ pe tulpanul

unei țigance moarte de ciumă și în care lighioane ar fi recunoscut ceia ce am numi noi astăzi bacilii acestei bolĭ.

Iată, cu oarecare rînduială, ce e mai folositor în spusele lui Zucker.

În Bucovina, el crede că înnainte de anexare (1775), fusese numai «o pustietate, care era în cea mai mare parte stăpînită de mai multe mănăstiri». Austria însă a făcut minuni. «Acum vezi cîmpii înflorite cu sate prietenoase, avînd case de lemn mai mult nouă, clădite din grinzi, și, care bucură ochiul drumețului.» În părțile muntoase, el pomenește cele d'intăiu exploatații miniere: («mine de fier și de aramă» (!)). Cernăuții, pe cari Neale, călător engles — și el doctor în medicină[1] — îi găsise în 1805 cu vre-o 600 de case numai, trei biserici și abia 3.000, adecă trei mii, de locuitori, dar cu strade largi, curate și bine pietruite — ca într'o țară de administrație îngrijită —, cu case de piatră, — mai rari la noi pe atuncea —, și cu un han chiar, pe care Englesul îl află bunișor, Cernăuții, cari nu speriară, prin acești ani 1830 tocmai, pe studenții romîni ce mergeau în Apus, Mihail Kogălniceanu și Nicolae Crețulescu, e descris de Zucker ca «un oraș plăcut, clădit din nou, regulat și care înflorește mai mult prin negoțul său cu Moldova și Basarabia». Nu se mai vorbește de nimic pănă la granița rusească: de spre partea Austriei, nu era atunci decît casa de vamă, și Noua-Suliță a Rușilor nu stătea deci lîngă o altă Nouă-Suliță, cu Evrei mai supțiri, a Austriacilor. Noaptea, călătorul aude răsunînd cîntecele Cazacilor de strajă, dincolo de șanțul graniței, și se înfioară gîndind pănă la ce depărtări răsună lîngă șanțuri ca acesta alte cîntece de Cazaci supt arme.

[1] «Voyage en Allemagne, en Pologne, en Moldavie et en Turquie», trad. Def., II, Paris, 1818, p. 3.

La Noua-Suliță rusească el are sentimentul ce se trezește în sufletul oricui cînd trece: anume, că se coboară cu mulți ani în urmă, că intră într'o lume nouă, sălbatecă. «Sărăcăcioase case de Moldoveni» îl lovesc și pe dînsul.

Fiindcă merge cu poșta prin Otac și tîrgul — astăzi numai de Evrei — al Orheiului spre Chișinău, el vorbește de bine poșta rusească, — ceia ce dovedește că pe atunci nici Bucovina n'avea șosele, cum nu le are nici pănă astăzi Basarabia. Și atunci particularii cari căpătau un bilet de voie de la

guvern, o *podorojnă*, puteaŭ să întrebuinţeze caiĭ de poştă, dar eĭ trebuiaŭ, ca şi astăzĭ aproape, să-şĭ aibă trăsura lor saŭ să-şĭ găsească una în altă parte. Cu 7—9 copeicĭ de verstă se putea face o poştă de 20 de verste în «ceva maĭ mult decît un ceas»; al treilea saŭ al patrulea cal se dădea fără plată, dacă prin unele locurĭ saŭ în unele timpurĭ grele era nevoie de dînşiĭ.

Venim acum la înfăţişarea şi condiţiile de viaţă ale ţerii. Zucker nu descrie maĭ pe larg decît pe Moldovenĭ. Încolo, el spune maĭ întăiŭ că «în Ţinutul Hotinuluĭ se află şi Rusnecĭ» (Rutenĭ). Eĭ se văd şi acuma, într'un număr de sate din aceste părţĭ, şi ceia ce se spune în cărticica nemţească asupra vechimiĭ lor, se potriveşte şi cu ceia ce se ştie de aiurea. În adevăr, Neculce scrie astfel despre urmările păciĭ încheiate între Polonĭ şi Turcĭ la 1678, după luarea din partea celor din urmă a puterniceĭ cetăţĭ Camenița, de peste Nistru: «Şi aŭ ieşit mulţime de Ruşĭ din lăuntru, din Ţara Leşească, şi s'aŭ aşezat în olatul Cameniţeĭ, de s'aŭ făcut sate şi raià; şi, aŭ pus Turciĭ prin sate subaşĭ... *Atuncĭ şi în Moldova s'aŭ aşezat slujitorĭ pre la meziluri (de poştă) şi pre la marginĭ, şi aŭ început a se face şi sloboziĭ pre la Cernăuţĭ şi pre la Hotin*» (p. 214).

Alţĭ locuitorĭ străinĭ îĭ arată scriitorul numaĭ prin oraşe. Astfel, în Chişinăŭ, unde lîngă căsuţele vechĭ din strade «strîmbe, nepietruite, înguste», încep a se ridica solidele clădirĭ ruseştĭ de pe deal, acoperite cu ţigle, el deosebeşte pe «murdarul Evreŭ polon», «elegantul rusesc», «negustorul armean, Grecul şi Cazacul», «o ceată de ţeranĭ bulgarĭ» — cari, maĭ sus, întemeiară satele Ţarigrad, Tîrnova, Sofia, — «sălaşe rătăcitoare de Ţiganĭ», «funcţionarĭ polonĭ», — veniţĭ de peste Nistrul hotinean, din părţile Cameniţeĭ —, şi «ruşĭ-micĭ, din Podolia», «meştesugarul neamţ», — harnic, curat, ieftin şi beţiv —, «bărbosul birjar rus». Societatea înnaltă rusească se înmulţeşte din an în an, şi, ajutată de noul regim politic, începe a învinge în «port şi limbă», în paguba vechiĭ boierimĭ moldoveneştĭ. Ceĭ maĭ însemnaţĭ din proprietariĭ de moşiĭ din alte timpurĭ, siliţĭ să treacă în Basarabia cu totul, saŭ să-şĭ vîndă în optsprezece lunĭ pămînturĭ despre a căror întindere şi valoare nicĭ nu-şĭ puteaŭ da samă, căcĭ nu le văzuseră poate nicĭ-odată, de frica Tatarilor şi de sila pustiuluĭ, le-aŭ aruncat, pe preţurĭ de nimic, la tot felul de «boierinaşĭ, negustorĭ, arendaşĭ saŭ vechilĭ aĭ

lor de pînă atunci». Noua clasă de moşieri îşi cumpără un caftan moldovenesc oarecare şi se îmbogăţi foarte răpede în marea mişcare economică ce cuprinse Basarabia. Între ei firește că Grecii şi Armenii luară locurile cele d'intăiu. Lîngă proprietarii de ieri, se aşezară în Chişinău negustorii de ieri: cei mai mulţi, o sărăcime, avînd un capital de vre-o 50 de taleri de fiecare, şi bucuroasă să cîştige ceva «mămăligă cu ceapă» pentru vre-o 2-3 copeice. «Cu mult cea mai mare parte a mulţimii acesteia de *negustori*, sînt Evrei polonі, cari fac de sigur a treia parte din poporaţia întregului oraş.» Este şi un meşteşugar evreu: «tîmplar, croitor, cizmar, sticlar, argintar, tinichigiu», care, «pentru o plată mai mică, dă de obiceiu lucru de pospăială *(Pfuscherarbeit)*. Astfel, poate luptà cu izbîndă împotriva Neamţului, care lucrează în aceleaşi ramuri, a Rusului, «tîmplar şi zidar», a *Moldoveanului*, «cojocar, şelar şi tăbăcar» (bresle ce se păstrează mai mult de către ai noştri). De concurenţa lui scapă numai zarzavagiul bulgar şi Ţiganul, «fierar şi lăutar».

Zucker recunoaşte, neapărat, că în cea mai mare parte sătenii Basarabiei sînt Romîni. «Cu ei sînt împoporate toate satele care cuprind mijlocul şi partea cea cu mult

mai mare a ţerii.» Afară de Ruteni Hotinului, mai sînt numai în Sud, pe unde fusese stepa tătărească, colonişti plugari: Nemţi, Bulgari — mii de familii — şi Ruşi din părţile mai adînci ale Împărăţiei, mai ales şerbi fugari. Iată cum descrie el pe *Moldoveni*:

«Mulţi călători, cel puţin cei mai vechi» — se gîndeşte la obraznicul Ungur franţuzit, de Tott, care a vorbit despre Basarabia în *Memoriile* sale *despre Turci şi Tatari* («Mémoires sur les Turcs et les Tartares») — «atribuie Moldoveanului şi Valahului prostie, răutate, lene, nepricepere, aplecare spre minciună, hoţie, îndărătnicie şi altele ca acestea. Dacă-mi aduc bine aminte, ei pretind că un călător trebuie să fie întovărăşit de vre-un funcţionar şi că, la sosirea într'un sat, acesta trebuie să puie în mişcare pe vornic cu cîteva bice, pentru ca să dea locuinţă, hrană şi cai de poştă. Că această metodă a fost întrebuinţată, din nenorocire dese ori, de dregătorii din timpuri ai Moldovei şi Munteniei, e, de sigur, adevărat, şi că ea poate folosi tot aşa de bine în Germania ca şi în Moldova, au dovedit războaiele din urmă», cînd Francesii s'au purtat aşa cu sătenii germani. «Dar e cu totul neadevărat, că în alt fel nu s'ar putea căpăta nimic de la Mol

dovenĭ. Dimpotrivă, bucuria de oaspeţĭ e o deosebită însuşire a Moldoveanuluĭ de orĭce stare, dar e firesc ca acel ce vine la el cu biciul în mînă să nu-l afle tocmaĭ bucuros să-l primească pe spinare şi de aceia să şi creadă că a găsit la el atîtea păcate cu care-l acopere pe urmă. De oare ce aceasta o spun nu numaĭ călătorĭ de aceştia, cari străbat ţara fără cunoştinţa datinelor şi a limbiĭ, ci chiar mulţĭ străinĭ aşezaţĭ în Basarabia, s'ar părea îndrăzneţ a combate o părere ce s'a spus aşa de des şi a recunoaşte caracterul Moldovenilor cel adevărat. Apoĭ e vădit că în Basarabia ca şi în Moldova şi Ţara-Românească, străinul, numaĭ pentru că e străin, fără a-şĭ putea sprijini pe ceva pretenţiile ca individ, se crede maĭ sus prin inteligenţă, socoate pe Moldovean, maĭ ales pe sătean, ca pe un om ce stă pe o treaptă maĭ de jos, se poartă cu el după această socotinţă şi crede că descopere în el greşelile pe care i le-a dat prejudecata luĭ însuşĭ. «Tu, Moldovene», a ajuns în gura Rusuluĭ de rînd aproape un fel de batjocură. Neapărat că şi Moldoveanul răsplăteşte străinuluĭ după cuviinţă. Săteanul nu vrea să aibă nimic a face cu dînsul şi boierul, de şi se poartă politicos cu străinul şi-l primeşte bucuros în casă, dacă acel străin are numaĭ ceva ştiinţă

de carte, arată totuşĭ, pe urma experienţiĭ sale întinse, măcar la început, neîncredere faţă de el şi crede că mulţĭ dintre aceştĭ străinĭ, nefiind în stare să se facă folositorĭ în ţara lor chiar, caută un traiŭ de aventurier pe spinarea Moldoveanuluĭ.»

«Precum, de alminterea, se poate vorbi numaĭ cu greŭ despre caracterul popoarelor, aşa e şi cu Moldoveanul.» Boierul e grecit, franţuzit şi, în Basarabia, şi rusificat, — decĭ el şi-a făurit o fire deosebită de a ţeranuluĭ (adevărat, — răposate d-le doctor Zucker, şi pînă în ziua de astăzĭ!). Are şi ţeranul păcatele stăpînuluĭ săŭ? «Oare nu vi se pare ciudat că învinuirea de lene nu se potriveşte Romînilor de orĭşiunde şi că acela care locuieşte în Ardeal supt cîrmuirea austriacă, se apropie de vecinul săŭ, harnicul Sas ardelean? Ţeranul din Basarabia, maĭ puţin muncitor decît cel din Ardeal, e totuşĭ maĭ muncitor decît cel din Principate. Temeiul acesteĭ lipse de aplecare, netăgăduită, pentru muncă şi cîştig mi se pare că stă, în parte, în afară de caracterul naţional.» Ea ar fi o urmare a sistemuluĭ de stoarcere ce domnià în Moldova şi Ţara-Românească de multă vreme şi care dădea oamenilor încredinţarea că, orĭcît ar lucra, tot pentru alţiĭ o fac. E foarte bună observaţia că, într'o gospo-

dărie fără bani, ca a țerilor noastre, țeranul bogat n'are cum să-și ascundă agonisita, care i se iea toată, după multe prigoniri: căci, la noi, ca și în Turcia, adăugim, e bine de *cel sărac*. E ciudat însă că lui Zucker i se pare să nu mai fi rămas nimic din sistemul vechiu după cucerirea rusească (el nu vorbește nicăiri de administrația proastă a Imperiului).

La frica de despoiare se adauge, pentru a tăia gustul de lucru, puținătatea nevoilor, ușurința cu care săteanul romîn și le împacă. Casă făcută de el, din crengi, lut și papură. Femeia văruiește și lucrează scoarțele, care sînt mobila și zestrea. Casa, plină de clădăria lucrului de mînă, «pare, măcar pe dinnăuntru, *adevărat prietenoasă și e ținută totdeauna foarte curat*» (așa zice și Del Chiaro despre casa munteană de pe la 1700, pe care Italianul nu știe cum s'o admire). Oale, sipetul, icoana, mîntuie podoaba casei. Pînza o țese femeile, oile dau lină și pielea îmbrăcămînții. Carul și-l face țeranul singur, *numai* din lemn. Pentru hrană ajunge mămăligă cu brînză. Pentru banii de bir și de cîrciumă e cîștigul de la vite, de la un petec sămănat cu grîu, de la vie și de la prisacă. Cu aceasta, e bucuros. Nu e zgîrcit și nu-i pasă de ziua de mîne.

Tot așa Zucker nu crede că țeranul nostru

e îndărătnic. La lucrul cîmpului, îl înșeală proprietarul. Și mai mult arendașul. *Cinovnicii* cei mici fac și ei ce pot ca să-l dezbrace. «Fiind astfel deprins a fi înșelat de cei mai mulți cari sînt mai sus decît dînsul, e lucru firesc să privească cu neîncredere orice vine de acolo și nu poate el înțelege de odată; firește că are oarecare neîncredere față de orice poruncă sau sfat ce-i vine dintr'acolo și că, deocamdată, caută să scape de ele. Dar eu însumi am văzut că, dacă numai țeranul e tratat cîtva timp cu dreptate, de moșier și e apărat împotriva supărărilor ce-i vin din afară, el capătă răpede încredere în acel moșier și se bucură, cum zice el, că «are un boier», și atunci el urmează mai bucuros sfatul și poruncile decît poate chiar țeranul german.»

Și mai puțin dreaptă e învinuirea de hoție. Se fură mulți cai, e drept, dar în stepa nepăzită s'ar putea fura de o mie de ori mai mulți. Dar casele, nu se încuie nici, «*și nicăiri nu e mai sigur drumețul de furt decît în boideiul țeranului*. Furt cu spargere nu săvîrșește decît rare ori Moldoveanul: *mai mult obișnuiesc Evreii, Ruși și, neapărat, Grecii*.» În cetele de hoți sînt mai ales «Arnăuți, Sîrbi, Ruși, Greci și Bulgari». Învoielile i le scrie Moldoveanului altul; el «pune degetul»

numaĭ. «Și n'am auzit nicĭ-odată ca un țeran moldovean să fi tăgăduit acest fel de iscălitură.»

Romînĭĭ n'ar fi vitejĭ. De mult, ce e dreptul, zice Zucker, lipsesc dovezile de vitejie. Și aicĭ sistemul e de vină. «Moldoveanul a fost deprins numaĭ să asculte orbește și să îndure.» Dar ofițerĭĭ austriacĭ i-aŭ spus că, dacă Romînul se deprinde greŭ la oaste, el «poate sta alăturĭ maĭ tîrziŭ cu ceĭ maĭ bunĭ soldațĭ».» De altfel, purtarea acestor regimente românești e cunoscută din istoria războaielor de pe urmă. Neînfricoșare, chiar un fel de nepăsare față de moarte, se găsește des între Romînĭ, și felul cum vorbesc eĭ despre dînsa bolnavilor lor, ni s'ar părea nouă asprime. Eĭ li spun ceasul morțiĭ fără încunjur, vorbesc cu dînșiĭ în privința îngropăciuniĭ și prazniculuĭ, și de obiceiŭ bolnavul răspunde cu resignare și liniște la aceasta. Cum treceam printr'un loc, un țeran bătrîn m'a rugat să văd pe fratele săŭ, cu care trăia bine și pe care tocmaĭ îl lovise damblaua. «Domnule», mi-a spus el scurt, «fratemieŭ o să moară: asta-ĭ moartea luĭ», — parc'ar fi vorbit de un guturaiŭ. «Eh», «răspunse bolnavul zîmbind, «ce știe frate-mieŭ? Nu mor eŭ încă!» Odată intrăĭ în odaia uneĭ neveste tinere în clipa cînd își simția

ceasul morțiĭ. Ca și cum s'ar fi gîndit să se înfățișeze cuviincios înnaintea luĭ Dumnezeŭ, ea se uită la mînile eĭ și ceru să i se taie unghiile, apoĭ maĭ ceru să i se dea un tulpan noŭ. O bătrînă, dintre rude, care ținea la dînsa și-ĭ avea grija, spuse: «Acuma nu, maică, întăiŭ o să morĭ; pe urmă te-om spăla și ți-om pune pe cap și tulpanul cel frumos». Bolnava ascultă liniștit și răspunse: «Nu, maĭ bine acuma». După cîteva clipe, ea dori să sărute mînile celor de față, li ceru iertare și zise: «Eŭ mă duc acuma». Îndată după aceasta, muri.»

Gospodăria Moldovenilor li-o împiedecă nenorocirĭ dese, ca lăcustele, boale de vite, seceta, ciuma, cu piedecile ce aduce după dînsa, multele serbătorĭ și credințĭ deșarte, lipsa de credit, vînzarea de'nnainte a produselor și cîrciuma, cu adălmașurile eĭ și beția de Duminecă. «Evreul polon, care ține cîrciuma, dă bucuros și pe datorie, dar pe urmă vine durerea cînd se ajunge la ceasul de plată și la vînzarea lucrurilor din casă.»

Țeranul moldovean e cu totul lipsit de învățătură, dar nu prost. «Ceĭ maĭ mulțĭ dintre dînșiĭ vorbesc cu o limpeziciune și hotărîre, care se întîmpină numaĭ rare orĭ la țeranul german. Pe cînd judecătorul german, după multe întrebărĭ către părțile ce se ju-

decă, abia poate să capete o oarecare pricepere a afacerilĭ, cu ţeranul moldovean trebuie să bagĭ bine de samă, adesea, ca să nu fiĭ înşelat de dînsul printr'o înşirare limpede, dar acoperită a lucruluĭ, aşa încît să iasă el cu dreptatea. Povestirea e bine legată, de multe orĭ în adevăr elocventă, şi cu atît maĭ plăcută, cu cît aicĭ nu e nicĭ-un jargon şi ţeranul vorbeşte tot aşa de curat ca şi boierul. În lucrurĭ care privesc o obşte întreagă, se sfătuiesc ţeranĭĭ între eĭ, ce să se spuie, şi aleg ca să vorbească pe acela dintre eĭ care e ştiut ca bun cuvîntător.»

Femeia e maĭ harnică decît bărbatul, care doarme iarna, pe cît timp ea lucrează din furcă; e iubeaţă, şi bărbatul iartă. Se obişnuieşte a se fura fetele, care aşteaptă pe cuptor iertarea părinţilor. «Ea ţine aşa de curat căsuţa eĭ săracă, încît cele maĭ multe ţerance germane s'ar ruşina văzînd-o.»

Mulţĭ boierĭ basarabenĭ, răspinşĭ de la funcţiile date străinilor, staŭ la cîte o moşie. Celelalte se daŭ în arendă, dar nu maĭ mult decît pe treĭ anĭ, căcĭ valoarea pămîntuluĭ creşte răpede. După vechea datină moldovenească, ţeranul datoreşte douăsprezece zile de lucru pe an, care însă se prefac, cu socotelĭ viclene, în vre-o optsprezece până la

douăzecĭ, fără cărăturĭ şi, neapărat, fără dijma produselor. Une orĭ ţeranul face şi zile cu plată, cu hrană şi cu lăutarĭ: pentru 12 zile vine 1 1/3 saŭ 2 galbenĭ. Se păstrează moşieruluĭ şi monopolul vînzărĭĭ de vin şi rachiŭ Ţeranul nu poate pleca de pe moşie şi nu poate fi gonit fără voie de la Cîrmuire I se dă atîta pămînt cîte vite are, făcîndu-se treĭ clase: cu 16, 12, 8 fălcĭ saŭ şi maĭ puţin, în locurĭ cu sate marĭ şi dese. «De obiceiŭ însă, nu se face nicĭ-o măsurătoare, ci proprietarul păstrează o parte din moşie pentru el, iar pe cealaltă o lasă ţeranilor, cari o împart», ca şi legiuitorĭĭ muntenĭ de la 1850, «după preţăluire şi datină». Zucker crede că în unele locurĭ, lîngă oraşe şi unde sînt păşunĭ bogate, «proprietarul dă în adevăr ţeranilor maĭ mult decît primeşte el de la dînşiĭ». De obiceiŭ, partea de ogor, de păşune şi de fîneţe a fiecăruia nu se schimbă din an în an, de şi nu e împrejmuită. «Cînd ţeranul a făcut maĭ mulţĭ anĭ fîn pe acelaşĭ loc, el se deprinde a-l privi ca pe un fel de moşie cîştigată a luĭ... Orîcît s'ar putea schimba astăzĭ rînduiala ogoarelor nehotărnicite, ţeranul se deprinde totuşĭ cu gîndul că el are un drept asupra bucăţiĭ de pămînt arată odată de dînsul, şi, foarte cu dreptate, i se pare crud ca ea să fie dată de pro-

prietar în sama altuia.» Cînd se vor înmulți locuitorii, strămutarea va fi cu neputință și țeranul va căpăta un drept de prescripție asupra bucății de pămînt boieresc ce lucrează. Cu vremea, o va putea lăsa moștenire și chiar vinde.

Alta e starea *răzeșilor*, urmașilor celei mai vechi, mai bune și mai viteze boierimi. Astăzi, ei sînt numai țerani mai bogați pe locul unde din casa strămoșului s'a făcut un sat întreg. Partea fiecăruia, *care nu e hotărîtă*, se vede din spița neamului, din arborele genealogic; ea atîrnă după numărul de copii ce a fost într'o ramură. Cine se știe mai bogat, iea mai mult ogor, mai mult loc de pășune și de fînaț; buna înțelegere a satului e stricată une ori de certe și de bătăi pentru pămînt. Cine vrea să-și *aleagă partea*, chiamă inginerul și *cinovnicii*, și-i plătește el; i se dă totdeauna o șuviță în lățimea de stînjeni ce i se cuvine, iar în lungime, care e singură socotită în actele cele din vechi [1], cît toată moșia; ea se desface totdeauna la margine. De aceia sînt puțini cari să rîvnească o astfel de stăpînire ciudată și netrebnică. Vînzarea trebuie să se facă totdeauna la un alt răzăș, la un «frate de moșie»; cînd e unul foarte bogat, el caută să cumpere partea tuturor celorlalți. Cîte un sat răzășesc mai sărac arendează moșia, învoindu-se a sta pe dînsa ca țerani cu boierescul, clăcași, dînd dijmă, muncă și cărături cît ține arenda. Une ori ea se prelungește, se veșnicește chiar, și dreptul deplin răzășesc rămîne ca o amintire.

[1] Se măsoară moșia la cele două capete și la mijloc, și se iea media.

Acestea sînt—lămurite, numite cu numele noastre,—știrile, nu se poate mai sigure, pe care le dă Zucker asupra răzeșilor băsărabeni, cari și azi locuiesc părțile orheiene și sorocene de spre Nistru.

Plugul are șese saŭ opt boi, grapa e de lemn. Grîŭ, mai ales «grîŭ arnăut», se face în Ținuturile de sus; încolo, se samănă numai porumb, care se exportă pănă în Constantinopol și în Mediterana. Se capătă foarte puțin orz și ovăs, iar, dintre legume: fasole, varză, ceapă și usturoiŭ. Celelalte sînt meseria Bulgaruluĭ. Prin ogoare se văd pepeni verzi și galbeni. Puține livezi, cu pomi ce nu se altoiesc. Grîul se treieră cu cai și se ține în gropi, care se usucă cu foc tare, săpate în locuri mai înnalte. Porumbul e pus în coșare de vergi, în care bătaia vîntului îl ține uscat. Fînul rămîne în clăi.

Multe vite. «Puțini țerani sînt cari să nu-și aibă boiĭ, și cîte unul bogat are 20—30 de capete cornute și de caĭ; unii dintre eĭ aŭ și sute.» Grajduri nu sînt, ci numaĭ garduri apără vitele și caiĭ de crivățul iernii. Se paște și prin zăpadă. Carnea e deci proastă. Oile sînt *pîrnaie* și *țigaie;* s'aŭ adus de curînd și oĭ merinos, spaniole, și oĭ cu coada grasă, dar firește de bogătașiĭ străini, între cari maĭ ales contele Edling. Caiĭ staŭ în herghelii, din care se prind cu arcanul. Eĭ sînt în stare să îndure toate greutățile. Negustorĭ străinĭ cumpără vitele la ieșirea din iarnă, le îngrașă toată vara și le vînd apoĭ la salhanà saŭ le exportă în Austria, pănă la Olmütz, cînd nu le vînd la bîlciul cel mare din Bălți, exportatorilor de meserie.

Încheind această expunere bogată a împrejurărilor economice din Basarabia, Zucker propune a se înființa, împotriva foametelor dese, *coșarele de rezervă*, care aŭ funcționat și la noĭ supt Regulamentul Organic și de înființarea din noŭ a cărora a fost vorba dăunăzĭ. Fiecare familie ar fi datoare a lucra două zile pe an ca să strîngă două chile; coșarul ar fi închis cu lacătul proprietaruluĭ, al preotuluĭ, al primaruluĭ și al bătrînilor satuluĭ. El s'ar deschide din porunca guvernatoruluĭ, după cererea proprietaruluĭ și a

sătenilor, saŭ chiar numaĭ a celor din urmă. Și după împlinirea celor două chile s'ar lucra o zi pe an, pentru reservă, vînzîndu-se din porumbul cel vechiŭ. S'ar putea face viĭ și multe altele, tot prin această muncă silită.

Pe scurt, Zucker dă orînduirea Basarabieĭ după anexare, așa cum urmează:

La început, eraŭ—afară de coloniĭ— șese districte (care răspundeaŭ numaĭ în parte vechilor Ținuturĭ moldovenești): Ismail, Akkerman, Bender, Orheĭ, Iași, Hotin; din al Benderuluĭ se desfăcu apoĭ districtul noŭ al Leoveĭ, la Apus, către Prut. În fiecare district era un ispravnic, cu comisarĭ și *ocolași*, un tribunal cu un judecător, 2—4 asesorĭ și un procuror. La Chișinăŭ stătea guvernatorul, procurorul provincieĭ, Camera guvernuluĭ și Camera de conturĭ.

În Capitală, se clădise un palat haotic pentru Mitropolit și exarh al Sinoduluĭ. «Clădirĭ care să fie ale Guvernuluĭ saŭ să fi fost făcute de Guvern, nu se află. Judecătoriile, Camerele de administrație sînt pănă acum încă în case cu chirie, ca și locuințile guvernatoruluĭ și celorlalțĭ funcționarĭ. Nicĭ casarme nu sînt încă; soldațiĭ sînt în cvartir pe la tîrgoveți.» Abia se începuse lucrul urîteĭ bisericĭ catedrale. «Nu era nicĭ-o primblare pu-

blică, cînd veni vestea, acum cincîsprezece anî, că va sosi Împăratul Alexandru [I-iŭ]. Pentru că el întreba de obiceiŭ despre astfel de grădinî, se hotărî facerea în clipă a grădiniĭ publice. Toate silințele fură întrebuințate pentru a lucra iute. Se aduseră miĭ de copacî de pădure, și, anotimpul fiind prielnic, ceĭ maĭ mulțî se prinseră.»

Atîta făcuseră pănă atuncî Rușiĭ în Basarabia; de atuncî aŭ maĭ lucrat ceva—la Chișinăŭ, și pentru dînșiĭ.

2. I. G. Kohl

Al doilea călător în Basarabia e un om de știință, cunoscut autor de călătoriĭ, care era și un scriitor vioiŭ și spiritual. German așezat în Rusia, I. G. Kohl porni în 1838 să facă o cercetare a Ținuturilor Rusiei de Sud. Văzu Crimeia, Odesa și partea de curînd anexată, *oblastul* dintre Nistru și Prut, Moldova Țarului. Descrierea sa de călătorie, *Reisen in Südrussland*, găsi o bună primire, și în 1847, autorul trebuia să dea o a doua ediție, la Arnold, din Dresda și Lipsca.

Ajuns la Ovidipol, călătorul fu ispitit, firește, să treacă dincoace de liman, spre a vedea Cetatea-Albă Brațul de mare, năvălit de ierburĭ și închis la gură printr'o bancă locuită de pescarĭ, pe lîngă care se strecoară două gîrle, are numaĭ o lățime de zece verste. Trecu pe o luntre de Malorus, din cele maĭ păcătoase. De jur împrejur, Ținut sălbatec.

Vechea cetate genovesă—Kohl zice că ar fi văzut pe ziduri armele Republiceĭ—, vechiul port de negoț și apărare al Moldoveĭ, avea «cel puțin 13.000 de locuitorĭ» (față de 28.000 de astăzĭ). Oficial însă, se număraŭ numaĭ 2.600. Aceasta, pentru că Akkermanul—Rușiĭ luaseră numele turcesc, o tălmăcire a celuĭ de «Cetate-Albă»—era un adăpost al tuturor celor cari nu puteaŭ înfățișa pașaport, adecă, după împrejurările rusești, a tuturor oamenilor fără căpătăiŭ. Numaĭ o mică parte din locuitorĭ era înscrisă anume. Ceĭlalțĭ nu existaŭ pentru Stat pănă la moartea unuĭ locuitor *oficial*. Atuncî vre unul dintre oploșițiĭ maĭ noĭ îĭ lua, cu voia cinovnicilor cumpărațĭ, numele, vrîsta și rostul. În ciudatul amestec de oamenĭ, cari se purtaŭ prin străditele strîmbe, «de nu vezĭ 20 de pașĭ înnainte» saŭ se ascundeaŭ în căsuțele de lemn și vergĭ acoperite cu papura limanuluĭ și înzestrate cu ferestĭ de băsică, Kohl crede că poate deosebi: Evreĭ (neapărat), Armenĭ (poate), printre cari și hangiul săŭ, Grusinĭ, Grecĭ din toate unghiurile Grecimiĭ,

Germani, din multele sate de coloniști, ce încunjură cetatea, Ruși—mai ales, adăogim noi, Maloruși și Lipoveni pescari,—Bulgari, din colonii venite după 1812, Francesi (!) și Moldoveni de-ai noștri. După ocupație, spunem din partea noastră că se puteau împărți în pescari, puțini negustori și mulți șerbi fugari de pe moșiile nobililor, gata aceștia din urmă pentru orice muncă, oricît de grea și de rău răsplătită.

În mijloc, cîteva raze de strade drepte, largi, goale. Puține clădiri nouă. Căsărmi și o închisoare în stil grecesc vechiu, «temple» nepotrivite, ca arhitectură, pentru această biată așezare de oameni săraci, cu multe nenorociri și păcate în trecutul lor.

Kohl pleacă să vadă *Boazul*, golful de Mare, prin care se încheie Nistrul. În cale el găsește un sat de Alsacieni, cu preot polon,—mari dușmani ai luteranilor necurați, de cari se întîmpină cu aceiași limbă germană, în alte colonii de acestea ale pustiului tătăresc.

Pe un caic, cu tot felul de lume, între care și un cerșitor moldovenesc... Malul stîng, podolic, e de piatră albă, tare, din care s'a făcut cetatea; acestălalt, al Basarabiei, se întățișează jos, hleios. Cocori albi răsar din mlaștine.

Noaptea se petrece într'o colibă de Grec, vătav de pescari ruși, foarte grosolani, veseli și buni. Înnăuntru, lumina blîndă a icoanei păzitoare; afară, pe boaz și liman, pe Marea apropiată,—furtuna grozavă.

După o călătorie prin porturile și munții Crimeii, vechiul nostru *Crîm*, călătorul german e iarăși la Nistru, în fața Benderului, venind din noul oraș Tiraspol («cetatea Nistrului»).

De la început el vede cetatea Benderul, cu «strașnic de înnalte ziduri și turnuri groase, rotunde» (lucru curat moldovenesc). Iarăși, «șiruri nestîrșite de case joase», ca la Cetatea-Albă: satul moldovenesc de supt cetatea stăpînilor. Cîteva biserici mari, nouă. În cetate stă un regiment de infanterie, cu o baterie. În tîrg, se văd Moldoveni, Evrei, Armeni, Bulgari, Maloruși: împărțirea aceasta pe neamuri e făcută bine. Turci nu mai sînt de loc, firește; timpurile lor sînt amintite doar de un minaret singuratec ce se ridică dintr'un maidan, lîngă zidurile Domnilor noștri.

Despre satul vecin, Varnița, călătorul știe să spuie povești cu privire la Carol al XII-lea. Oamenii și-ar fi adus aminte încă de dînsul, și s'ar fi vorbind printre ei de comorile pe

care, în beciurĭ adînci, le păzește fata de Craiŭ pribeag, ce-și așteaptă încă mîntuitorul. Kohl nu se putea înțelege însă cu Moldovenii, cari eraŭ aicĭ singurul neam de pe vremea lui Carol al XII-lea, așa încît putem să-l credem și să nu-l credem.

La cea d'intăiŭ stație de poștă, pe care o numește Cepradi, călătorul găsește un tîlmaciŭ de moldovenește într'o bătrînică de loc dintre Sașiĭ Ardealuluĭ. Ea va fi vorbit răŭ, iar învățatul nostru înțelege și mai răŭ. Se bucură însă de orice cuvînt ce are o aromă antică; el lămurește cuvintele acestea prin impunerea de la sine a limbiĭ latine locuitorilor barbarĭ, ce i se par a fi fost Sciĭ. Mai departe, observațiĭ, fără preț pentru noĭ, asupra feluluĭ de îmbrăcăminte și locuință a țeranuluĭ romîn.

Chișinăul e ținta cea d'intăiŭ a călătorieĭ. Han armenesc (iarăși), cu obiceiurĭ rusești: familia gazdeĭ se îndeletnicește cu facerea de *povidlă* (magiun). Oraș enorm ca întindere, pentru numaĭ 40.000 de «Ruși marĭ, Ruși micĭ, Tatarĭ (vorbă să fie!), Moldovenĭ, Turcĭ (cu aceste două neamurĭ trebuia să se înceapă catastihul), Armenĭ (100 de familiĭ, hangiiĭ și bărbieriĭ), Bulgarĭ (puținĭ, de

prin satele din jos; Kohl numără 800 de familiĭ, negustorĭ de vite, cu miĭ de capete de cireadă și, neapărat, grădinarĭ), Nemțĭ (200 de luteranĭ, cu biserică), Francesĭ (la școlile nobilimiĭ, treĭ de toate), Grecĭ, Polonĭ, Sîrbĭ, (nicĭ-unul), și încă cîteva neamurĭ maĭ puțin numeroase (ce-ar putea să fie oare?) » Kohl găsește cu cale să spuie că nu maĭ sînt Turcĭ, dar noĭ știm că în acest vechiŭ sat și tîrgușor moldovenesc Turcĭ n'aŭ fost nicĭ-odată. Pe Evreĭ îĭ socotește la 15.000 de oamenĭ (de atuncĭ numărul lor s'a încincit), maĭ mulțĭ decît în Odesa. Eĭ fac toate afacerile cu produse. Aŭ o sinagogă și șepte *școli*. Meșteriĭ de clădirĭ sînt Muscalĭ, cîrpaciĭ, Rusnecĭ, negustoriĭ de ce este și nu este, Evreĭ; Țiganiĭ îșĭ exercită meșteșugurile îndătinate. Cinovnicĭ ruși și boierĭ moldovenĭ saŭ «greco-franco-moldovenĭ», după limbile în care vorbesc: un Balș, cel maĭ bogat proprietar băsarăbean, un Sturdza, o Catinca Ghica, pe care Kohl o socoate a fi sora Domnuluĭ muntean de atuncĭ, Alexandru-Vodă. Eĭ primesc gazete din Iașĭ, pe care le cetesc slobod, ca unele ce n'aveaŭ nicĭ o regulă de politică în ele, și desprețuiesc Chișinăul pentru Iașiĭ strămoșilor și pentru noua minune modernă a Odeseĭ. Mulțĭ mahalagiĭ de neamul nostru, în căsuțe cu cerdace de lemn și fereștĭ împiestrite. În mij-

loc, o stradă mare, rusească, făcută iute și cu de-a sila; casele vechĭ s'aŭ dărîmat din poruncă polițienească, cu termen statornicit în scris pe zidurĭ, dar putînd fi zăbovit prin bacșișurĭ potrivite.

În împrejurimĭ, negoț de lemne; export de 8-900.000 vedre de vin. Proces între soborul și exarhul băsarăbean și Patriarchia de Ierusalim, pentru moșiĭ ce aduc un venit actual de 15.000 de galbenĭ, — bine saŭ răŭ înțeles, procesul acesta. Alta, nimic.

Urmează o schiță istorică asupra Romînilor. Împărțirea pămîntuluĭ lor i se pare un lucru foarte hazliŭ. El scrie spiritual: «Ce e maĭ răŭ, este că durerile bieteĭ țerĭ cu prilegiul uneĭ vivisecțiĭ ca aceasta vor maĭ ținea încă mult timp, căcĭ operația nu e sfîrșită cu totul». El vede timpul cînd Basarabia, care e deocamdată *oblast*, Ținut de margene, va ajunge o *gubernie* ca toate celelalte, Moldova și Țara-Românească avînd acum rostul de *oblast*. Titlul Domnilor noștri îĭ sună caraghios; află cu bucurie că Sturdza — pe atuncĭ domnià în Moldova Mihaĭ Sturdza — vine de la *sturdz*, nume de pasere.

Maĭ interesante și maĭ adevărate sînt lucrurile pe care le spune Kohl cu privire la

sentimentele Moldovenilor față de stăpînirea cea nouă rusească. El constată «de mirare de multă simpatie pentru cîrmuirea turcească». I s'ar fi spus că atuncĭ plătia numaĭ cel bogat, pe cînd «săracĭĭ nu dădeaŭ chiar nimic. Acuma însă trebuie ca toțĭ să plătească maĭ mult, iar cu deosebire ceĭ săracĭ». Cînd știm care era regimul dărilor de odinioară, cu atîtea scutirĭ pentru boierĭ și clericĭ și cu apăsarea obștească a biruluĭ, vom zice însă că scriitorul n'a nemerit-o bine. Maĭ multă dreptate are «bătrînul din Cetatea-Albă» care i-ar fi spus: «E, domnule, boerimea s'a făcut maĭ mare». Veniseră, de fapt, o mulțime de proprietarĭ noĭ de peste Nistru, și aceștia nu cunoșteaŭ altfel de legăturĭ cu țeranĭĭ decît acelea dintre stăpînĭĭ de suflete și șerbiĭ Rusieĭ.

Un alt motiv de nemulțămire era prețuirea în muncă *reală* a celor douăsprezece zile de lucru pe an, pe care Domniĭ Moldoveĭ din veacul al XVIII-lea le hotărîseră pentru țeranul ce trăia pe pămînt boieresc. Ca și la noĭ, dar în măsură și maĭ mare decît aicĭ, prețuirea în lucru gata a zileĭ de muncă era foarte împovărătoare pentru locuitorul sătean. «Într'o zi de pildă, un țeran, muncind cît trebuie, poate să secere 50—60 de snopĭ. Dar în multe părțĭ i se socotesc pe zi 120

până la 200.» Plata păşunilor era prea mare: «12 copeice pentru o capră şi o oaie şi 60 de copeice pentru un cal saŭ un boŭ, pe an». Apoĭ căratul se cerea une orĭ ţeranilor până la Odesa, unde se îmbarcaŭ produsele cîmpilor basarabenĭ pentru ţerile Apusuluĭ.

În sfîrşit, ţeranul moldovean nu putea să vadă cu plăcere străiniĭ, orĭ că eraŭ oamenĭ harnicĭ, strîngătorĭ şi cinstiţĭ, orĭ că făceaŭ parte din tagma vagabonzilor, cărora li se deschisese intrarea în Basarabia, ispitindu-ĭ cu tot felul de privilegiĭ. Eĭ se simţiaŭ încunjuraţĭ, concuraţĭ şi ameninţaţĭ.

Disertaţie asupra porumbuluĭ şi mămăligeĭ, apoĭ o schiţă a Orheiuluĭ. În felul cum sînt clădite din lemn prăvăliile, în felul cum se face lucrul, în vînzarea de ciubuce, de tabac răsăritean, în ciudăţenia cîrnaţilor, el vede o înrîurire «orientală, turco-tătărească».[3] Ea poate să nu fie însă nicĭ aşa de puternică, nicĭ aşa de caracteristică, precum crede drumeţul nostru.

La Orheiŭ, zugrăvirea uneĭ certe între doĭ Ruşĭ, la Copăceni arătarea împrejurărilor în care s'a dat bacşiş unuĭ cinovnic. În casa de poştă din ultimul loc, el preţueşte

covoarele moldoveneştĭ, «făcute chiar cu maĭ multă sîrguinţă decît cele malo-ruse».

După ce se minunează, fără cuvînt, de întinsa întrebuinţare a împletiturilor de nuiele la poporul nostru, Kohl se duce la staţia «Soratena», unde a petrecut foarte bine. Căpitanul de poştă era un Rus chior; nevasta luĭ vedea cu amîndoĭ ochii şi era Moldoveancă. Călătorul arată, in descrierea eĭ, că era un etnograf foarte curtenitor. El îşĭ rugă gazda să-ĭ cînte şi ceva cîntece moldoveneştĭ, cu «frunză verde liliac» şi «frunză verde de mătasă», pe care le dă, după tălmăcirea rusească a bunuluĭ soţ cu jumătate de vedere.

Bălţile, unde călătorul e oprit maĭ mult timp de o stricăciune de trăsură, aŭ hangiul lor armean, cu «patru-cinci căsuţe» purtînd prispe şi laviţe şi, pe lîngă ele, o odaie de biliard, cu samovar şi cafeà neagră; portrete şi tablouri patriotice ruseştĭ, privitoare la războiul, mîntuit în 1829, cu Turcii. Visită la şcoală: dascăl rus, «în uniformă de gală, cu frumos guler cusut cu fir, cu medaliĭ de serviciu şi decoraţiĭ, cu sabia la coapsă ca un cavaler, şi pălărie cu trese». Multe plecăciuni şi răspunsuri cu mîna la pălărie. Batjocură pentru micĭi Moldoveni,

cu cari se începe de la început rusește și cari nu pot spune limpede unele sunete. Vre-o cincizecĭ de copiĭ în odăĭ curate, cu hărțĭ și biblioteci școlare; întrebări despre Semiramida și cei dintr'un timp cu dînsa, despre aritmetică și geografie. Maĭ e încă o școală ca aceasta, apoĭ una lancasteriană și o școală superioară.

Tîrgul numără 9.000 de locuitorĭ, și are un vestit bîlciŭ de vite. Se strîng 8—12.000, ba chiar 20.000 de capete de vînzare. Multe vite se cumpără de Austriacĭ, exportul basarabean în Austria fiind de 50.000 de capete. Un timp, iarmarocul fusese tulburat de vestitul hoț Tobultoc, un Moldovean, care fusese prins, după multe isprăvĭ, de un boier care întrebuință viclenia. Dintre ceĭ 4.500 de locuitorĭ din anul 1838, 4.000 eraŭ Moldovenĭ și Evreĭ, cam tot atîția din fiecare neam. Negustoriĭ eraŭ de treapta a doua și a treia. În Bălți trăiaŭ 26 de boierinași și 13 boierĭ, nobilĭ deplinĭ. Tîrgul era înființat pe moșia boierului Catargiu, căruia proprietarii de case-ĭ plătiaŭ *bezmen*.

Altă visită la spițerul neamț, așezat de opstprezece anĭ acolo. Pe atuncĭ Basarabia avea numaĭ două spițeriĭ, acum are douăsprezece.

Considerațiĭ slabe asupra boierilor, răzășilor și mazililor. Laudă a bogățieĭ «neauzite» a pămîntuluĭ basarabean.

De la Bălțĭ în sus, se simte apropierea Bucovineĭ. Unele monede rusești scad la preț. Apar Rutenii venițĭ din Austria. Cară cu sare merg la «Nemți». E maĭ multă îngrijire și viață în toate.

La Lipcanĭ, pe Prut, e așezată una din carantine, celelalte fiind la Sculenĭ, Leova, Reni și Ismail. Ostași moldoveni în uniforme rusești pe malul drept, ce se ține de Moldova. Cîrciume evreiești caracteristice.

Un Evreŭ bătrîn, născut în Hotin, unde nu merge călătorul, zugrăvește viața turcească de odinioară, în cetate și lîngă dînsa. Eraŭ 30.000 de locuitorĭ, pe cînd acum, prin anĭ 1830, trăiește în Hotin numaĭ a șasea parte, cel mult. «El spunea că Turcii eraŭ oamenĭ bunĭ, cari stăteaŭ liniștițĭ în cetate, lăsaŭ pe fiecare în voia luĭ și nu căutaŭ să schimbe lucrurile cu de-a sila. Pașa și ceĭ marĭ beaŭ multă apă, pe care-o aduceaŭ tot de la Prut (!), ca una ce era maĭ bună decît cea din Nistru. Și lui îĭ plăcea la Hotin cînd era copil, pentru că negustoriĭ aduceaŭ necontenit mulțime de fructe frumoase și de dulcețurĭ din Constantinopol, și pe atuncĭ puteaĭ cumpăra de două parale

mai multe zarzăre și pere zăhărite decît acuma cu o rublă».

Comparația între Prut și Nistru e foarte dreaptă și frumoasă, dar nu ne privește aicĭ, precum nicĭ descrierea vizitiilor de poștă, cari duc pe malul Prutului, spre Bucovina, pe drumeț. Un Grec din Constantinopol, bătrîn, limbut, umil, fost ciocoiŭ al Cantacuzinilor, se roagă a fi primit în coada trăsurii, de unde spune povești. De cîte ori apare înnainte un boier, Grecoteiul sărută dreapta evghenistului, după ce și-a pus mîna la frunte și la piept, făcînd complimentul oriental, — oferta minții și a inimii.

Cirezi, herghelii, treieratul grînelor în arii țerănești, o bisericuță moldovenească veche la «Nigrineți». Apoi Noua-Sulița, cu granița a trei Împărății. Pînă și din Lemberg ar fi venind lume ca să vadă acest locușor însemnat prin întîlnirea unei lumi așa de deosebite, între care mijlocește cu cea mai mare ușurință, acasă și la dreapta și la stînga, și în sus și în jos, Evreul neamț, care vorbește rusește, leșește și moldovenește.

3. Un autor romîn contemporan.

În ziarul bucureștean «Cronica» din acest an, a apărut asupra Basarabiei de astăzi o serie de articole care n'aŭ fost mai de loc ținute în samă, cu toate că fără îndoială ele nu sînt lipsite de valoare. Autorul studiului, intitulat: «Basarabia și trecutul ei (1712—1905)», d. Dumitru C. Moruzi, dacă nu mă înșel, fost subprefect în Dobrogea, e un Basarabean emigrat în România, care cunoaște împrejurările din țara sa de obîrșie încă de prin 1850—60. D. Moruzi scrie bine, foarte colorat și energic, în icoane splendide une ori, de și fără îngrijire; d-sa are cunoștințĭ de politică foarte întinse și dovedește o iubire de neam pe care n'o întunecă nicĭ anumite rînduri neașteptat de batjocuritoare pe care le aruncă amintirii aceluĭ cortegiu al luĭ Ștefan-cel-Mare, din Iulie 1904, care a fost pus la cale cu gîndurile cele mai bune și a mișcat adînc, lăsîndu-li urme trainice, pe mulțĭ oamenĭ, dintre aceia tocmai, pentru cari cortegiul istoric era mai ales pregătit.

Firește că nu pot avea de gînd să reproduc părți întregĭ din frumoasa carte, plină de învățăminte, a d-luĭ Moruzi. Vreaŭ să notez numaĭ unele informațiĭ nouă, care se

vor înfățișa ca și mai prețioase, fiind puse alături cu acelea din cărțile germane ce am analisat și cu notele basarabene ce formează temeiul acestei lucrări.

D. Moruzi își arată părerea de rău că Românii din alte părți cunosc prea puțin Basarabia, că poeții acestui popor n'au cîntece și pentru dînsa, și, în treacăt, îi îndreaptă pe toți spre «Răutul poetic și acoperit cu galbenele flori ale nufărului, cu albele corole ale crinului de apă, curgînd în taină printre stîncile înnalte și păduroase ale Orheiului», spre «bisericuța tainică de lîngă Tribujeni, săpată într'o stîncă înnaltă de peste o sută de metri de la nivelul apelor visătoare ale Răutului», spre adînciî codrii de vitejie ai Bîculuî. Am reprodus descrierile puternice ale autorului, fiindcă nu mi-a fost dat și mie să văd aceste locuri.

Țeranul se pare celui mai nou povestitor despre Basarabia, neschimbat în *moldovenia* lui mîndră. Nimic nu-l poate clinti, așa cum sînt încă împrejurările în Rusia. Prin locurile unde sînt tîrguri noua (Foleștî, Ungheni, Leova, Sculeni), Evreii și vagabonzii ce se hrănesc din misitie și contrabandă, administrația de cinovnici, ce miroasă prada, rămîn de o parte, ca în altă țară. *Boierul,*

dacă e rus saŭ rusificat, nu poate face alta decît să-și trîntească lui curți albe, cu tinichea albastră și verde în cap, și să prefacă muscălește, cu turnuri ca cepele, vechea biserică moldovenească. Încolo, un hotar nevăzut trece între el și sătenî. Preotul, dacă nu știe românește, e un străin: îî calcă în biserică numai femeile și copiii, cari și eî n'aŭ a face decît cu icoanele, și nu cu slujba. Și mai străin e dascălul de la școală, care se încredințează răpede că Moldovenii sînt proști, își iea leafa și lasă o muncă zădarnică; firile mai nobile prind interes pentru acești «proști» și se trezesc într'o dimineață că aduc gramatici românești de la Iași, ca sa vadă ce zace în limba și sufletul «proștilor». Funcțiile nu-î atrag. Rare orî săteanul se lasă a fi ales pentru *zemstvo,* consiliul județean permanent, care hotărește despre drumuri, școli, biserici și ajutorarea în tot felul a locuitorilor.

De viața politică n'aŭ nici-o ideie. Se știŭ oameni din satul, din Ținutul lor, de lîngă apa ce trece supt ochii lor: Hotineni, Orheieni, Sorocenî, Codreni, Bugeceni, Lăpușneni, Prutenî, ca și acum cîteva sute de ani. Cred în Dumnezeŭ și în «Împăratul», care e mare și puternic și stă undeva. Fac oaste de la 1877, pînă și în strălucitele re-

gimente ale gardeĭ, dar se întorc acasă aceiașĭ bunĭ Moldovenĭ cari plecaseră. Cu soldațiĭ de pe la granița așa de strașnic păzită, cu *obiești*, nu-și mărită fetele: maĭ bine «le-ar da Prutuluĭ». Pe ceĭ ce vin în mijlocul lor, lucrătorĭ, coloniștĭ, nu-ĭ țin în samă deocamdată, ci-ĭ așteaptă să vie la limba, la datina moldovenească, fără de care nu se poate frăție și încuscrire.

Despre Românía, spune d. Moruzi că eĭ ar avea părerĭ stricate și rele, ce li s'ar fi pus înnadins în cap. Romînĭĭ ar fi pentru eĭ un neam de Moldovenĭ amestecațĭ cu Ungurĭ și Bulgarĭ, regele, Craiul lor, un străin, un Neamț, de altă lege, fost «generalîmpărătesc» la Plevna; de aceia nu s'ar fi uitînd peste apa «închisă» acum a Prutuluĭ. Altfel, ar fi ceĭ maĭ bunĭ găzduitorĭ aĭ oricăruĭ drumeț ce vine cu graiŭ românesc pe buze.

Scurta mea experiență nu mi-a arătat aceste rătăcirĭ la țeranĭ. Mi s'a părut că eĭ cred numaĭ într'un mare neam moldovenesc, ce se întinde în sus, în jos, în dreapta, în stînga, peste Nistru și peste Prut, pînă unde încep liftele. Unĭĭ aŭ stăpînire muscălească, alțiĭ *alt fel* de stăpînire, pe care n'aĭ de unde să-l știĭ bine. Mîne, dacă s'ar deschide Prutul, această strălucită minune

ar fi pentru dînșiĭ un fapt obișnuit, ca și cum lucrurile, după o mică zăbavă, și-ar fi luat iarăși înfățișarea firească, lăsată de la Dumnezeŭ.

Poate că d. Moruzi dă un prea mare rol tîrgoveților de odinioară, din mijlocul cărora s'ar fi desfăcut aceĭ micĭ cinovnicĭ, maĭ Muscalĭ decît adevărațiĭ Muscalĭ, plinĭ de dispreț pentru «Maldavaniĭ» din cari se coboară, fără alt gînd decît leafa și cîștigul de pe lîngă leafă, — pe cari-ĭ descrie cu atîta haz. Asemenea indivizĭ de speculă, cu nația nouă, nouță, vrednicĭ de colegiĭ lor ruși pe cari-ĭ cunoaștem din minunatele schițe ale luĭ Cehov, — dobitoace vesele cînd sînt grase, triste cînd sînt slabe, — vor fi venind și din rîndurile mahalagiilor de odinioară, dar poate maĭ mult din ale nobililor decăzuțĭ și ale puținilor țeranĭ ambițioșĭ. Căcĭ nu prea se vede din ce clasă orășenească ar fi putut să vie, într'o țară unde nu eraŭ decît cetățĭ turcești și tîrgurĭ fără nicĭ-o însemnătate și încă de pe la 1812 copleșite de Evreĭ.

Boierimea e bine cunoscută d-luĭ Moruzi, care, din cea maĭ înaltă boierime el însuși, a cunoscut încă de prin aniĭ 1850 maĭ toate familiile nobililor romînĭ aĭ Basarabieĭ, pe un Iorgu Balș, care și-a lăsat pentru un orfelinat

curțile din Chișinău, unde autorul a văzut de mult «vastul salon cu sticle colorate», pe un Iordachi Catargiu, care a primit la el, în 1877, pe Împăratul care mergea la războiu, pe atîția alții cari, dintr'o generație acum dispărută, «se făliau de a fi boieri moldoveni, vorbind între ei românește, trăind românește în casele lor» și apărînd numele bun al neamului chiar atunci cînd se făceau a tăgădui, pentru a se înnălța, legătura lor cu dînsul, ca Petrachi Cheșcu, tatăl reginei Natalia. Acești boieri, cari apucaseră vremea «turcească» în Basarabia, samănă bine cu generația contemporană cu ei, foarte puțin austriacită, a boierilor romîni din Bucovina.

Ni se arată apoi cum fiii acestor boieri au trebuit să urmeze Universități rusești, să îmbrace uniforma de cadeți în regimentele Țarului, numai ca să rămîie nobili și să se bucure de multele drepturi care au rămas până astăzi în mînile acestei clase. Acum se făcură și unele căsătorii cu familii de conți sau de coloneli, de generali. Dar iubirea de pămînt n'a dispărut odată cu iubirea de neam: ofițerii au lăsat steagul și au venit să plugărească acel «negru și mănos pămînt basarabean», în care li se coborîseră părinții; tinerii funcționari, învățați prin pensioanele pentru nobilime sau trecuți prin

Universități, au cerut să fie alipiți pe lîngă guvernul basarabean, îndată ce au avut titlul ieften de «asesori de colegiu». Astfel s'a format o a doua generație de boieri romîni basarabeni, care trăia pe lîngă străinii din toată lumea, despre înțolirea cărora cu moșii luate ieftin și cu caftane cumpărate ușor vorbește d. Moruzi întocmai ca și dr. Zucker, acum optzeci de ani. Nu se uită nici acei «generoși» nemulțămiți, a căror viață risipită fără nici-o îndreptare, se înnecă în filantropia dulceagă sau în nihilismul sălbatec. Cei din urmă gustară «plăcutele casemate ale fortăreței Petropavlovsc sau mănoas le cîmpii ale Siberiei, — găsindu-se cu toții în seara vieții» — ca autorul — «pe pămîntul Românieî libere, cu ceva ilusiuni perdute, dar cu același foc în inimi și același dor de propășire pentru neam».

Reformele lui Alexandru al II-lea, care, dezrobind pe țeran, intemeiè judecătoriile de pace (*mirovoi sudi*, iar, pentru țeranul nostru luător în rîs: «mirăuță sfredeiac») și dădu administrația Ținuturilor în mîna adunărilor alese numite «zemstvo», *sili*, dacă nu ademeni la politică pe o mare parte din boierime. Însuflețite de un spirit liberal, de un democratism sincer și de dorința de a năcăji autocrația, aceste adunări, cu dezbaterile și

protocoalele lor în rusește, ajutară la desnaționalisarea clasei de sus.

Astăzi ea cetește — cînd cetește — numai în limba rusească. Rusească-i e și politica. La mica Românie șubredă, care a fost supt Turci și despre care părinții credeau că ar putea ajunge supt Nemții *letini*, nu se gîndesc. Unii ar fi știind că această țerișoară s'ar deosebi prin ușurătatea femeilor și ușurința despărțeniilor (unde ești, d-le Aurel Onciul, insultătorul damelor romîne, pentru ca să ți se bucure inima de om civilisat?). Cum s'ar zice, curatul Muscal pravoslavnic și curatul Austriac purtător de «cultură» se unesc foarte bine în planul de a umplea mintea bieților Romîni din cărțile lor cu astfel de prăpăstii și de necuviințî. În Basarabia, nobilii de modă nouă s'ar rușina chiar de obîrșia lor moldovenească, ce-i pune alăturea cu țeranul «cap de boŭ», și ar schimba numele lor dacă nu i-ar opri «cartea de aur», *arhontologia* provinciei în care ele sînt însemnate; dar ei aŭ mare bucurie dacă pot adăugi cîte un mare nume rusesc, ce li vine după mame saŭ buniee. Totuși d. Moruzi amintește păstrarea datinei în mîncare, în serbătorirea zilelor marî, păstrarea iubirii pentru duioasa noastră doină,

pe care «patrioții rușî cu ideî panslaviste o ascultaŭ cu ochiî plinî de lacrimî».

Aceasta e starea sufletească a acesteî clase, de care trebuie să ne pese mult maî puțin decît de clasa cea mare, puternică și muncitoare a țerănimiî, care a rămas însă neatinsă. «La porțile Chișinăului, în jurul orașelor de provincie, ca și în sătulețele cele maî depărtate, pretutindenî unde a fost saŭ unde s'a inființat din noŭ vre-un sat românesc, românesc rămîne pentru vecie, ca port, limbă și obiceiurî.»

Și străiniî?

Despre dînșiî se vorbește numaî în treacăt, de la negustorul *cațap* (casap, de fapt; negustor de vite și de oî), care veni îndată după 1812 de peste graniță, pînă la funcționariî, muscalî, «leșî, nemțî, armenî și haholî» (rutenî). Tot așa de puțin se spune despre acțiunea guvernuluî, slabă și netrainică. «De la 1812 la 1877 nu s'aŭ făcut în toată Basarabia de cît 715 *stînjenî* de șosea, pe o mlaștină de lîngă Chișinăŭ, și aceasta pentru că se înnomolise în acea mlaștină trăsura Împăratuluî Alexandru I-iŭ.» Ne aducem aminte cum acelaș Alexandru I-iŭ a adus împrovisarea grădiniî publice de la Chișinăŭ. Străiniî aŭ dat Basarabieî numaî

o spoială de posomorîre, așa de dușmană firii noastre, în strade, case și obiceiurĭ.

E caracteristic și acest lucru, că se poate scrie, vorbind numaĭ despre Romînĭ, o cărticică, altfel așa de complectă, despre această Basarabie, pe care trebuie s'o cunoaștem bine, în așteptarea viitoruluĭ.

Pentru Basarabia se maĭ pot întrebuința cele două lucrărĭ ale d-luĭ Zamfir Arbore : «Basarabia în secolul XIX» (1899; cu hartă) și «Dicționarul geografic al Basarabieĭ» (1904). Despre ele se poate zice — și poate numaĭ aceasta ar fi drept — că d. Arbore a făcut ce l-aŭ îngăduit mijloacele. Pentru trecut, cuprinde aproape tot ce e maĭ însemnat scrierea mea «Studiĭ istorice asupra Chilieĭ și Cetățiĭ-Albe» (1900).

Ilustrațiile sînt luate după frumoasele cărțĭ poștale ilustrate ale firmeĭ Wolkenberg din Chișinăŭ, precum și din lucrarea rusească asupra Basarabieĭ, părtenitoare și foarte proastă, a luĭ Batiușcov. Una singură e din cunoscuta călătorie în Rusia-de-sud a luĭ Anatol Demidoff, care a scris în franțuzește.

TABLA LOCURILOR

A

Akkerman. V. Cetatea-Albă.

B

Bălțĭ, 9, 40 și urm., 135, 210-1, 221 și u.
Bender, 78, 97, 139 și u., 211, 215 și u.
Bîc (r.), 108, 143, 156.
Bolgrad, 177-8.
Brateș (lac), 184-5.
Bugeacul, 156 și u., 199, 227.
Bulboaca, 143-4.

C

Cahul (lac), 179-80.
Cameniţa, 28, 196-7.
Căușanĭ, 161 și u.
«Cepradi», 216.
Cernăuțĭ, 194-7.
Cetatea-Albă, 78-9, 148 și u., 172, 179, 211 și u., 219.
Chilia, 179.
Chișinăŭ, 34, 63, 83, 94, 97, 99, 103 și u., 160, 181, 192-3, 195, 197-8, 211-2, 216 și u., 223-4.
Chițcanĭ (mănăstire), 144, 166.
Cîrstineț, 16.
Codrul Chigheciuluĭ, 227.
Comrat, 177.
Copăceanĭ, 220.

D

Dănuțenĭ, 43.
Dinăuțĭ, 14 și u.
Dubasarĭ, 97.
Dubna, 64.
Dunăre (r.), 181 și u.

F

Florești, 57, 63.
Foleștĭ, 226.

G

Grădiște (mănăstire), 95-6.
Gura Bîculuĭ, 143-4.
Gura Prutuluĭ, 184.

H

Hagiuma, 166.
Hîrjauca (mănăstire), 69.
Hmilov, 30.
Hotin, 7 și urm., 53, 67, 75, 159, 196-7, 199, 211, 223-4, 227.

I

Ialpuh (r. și lac), 179-80.
Ianăuțĭ, 44.

Iași (Ținut basarabean), 211.
Ismail, 157, 179, 223.

L

Lăpușna, 227.
Leova, 223, 226.
Lipcanii Benderului, 166.
Lipcanii Hotinului, 44, 123.

M

Mălinești, 16.
Mămăliga, 39.
Mireni, 143.
Mohilău, 46.

N

Nedăbuăți, 16.
Nistru (r.), 70, 80 și u. 165-6, 213-5.
Noua-Suliță, 4 și u., 41, 195-6, 224.

O

Ocnița, 46.
Orhei, 83-5, 195, 211, 220-1, 226-7.
Orostiana (Ț. Dorohoiu), 42.
Otacul Nistrului, 113.
Ovidiopol, 148, 212.

P

Părcani, 64.
Peștera (mănăstire), 95-6.
Prut (r.), 223-4, 227-9.

R

Răchitna (r.), 9.
Rădăuți (Ț. Dorohoiu), 42.
Rădulenî, 64.
Rașcov, 88, 90-1, 95.
Răut (r.) 53, 58, 97, 226.
Reni, 160, 176, 179, și u., 223.
Rezina, 46, 94-5.
Romancăuți, 44.

S

Saharneni (mănăstire), 98.
Sculeni, 193, 223, 226.
Șerăuți, 16.
Sîrlădani, 166.
Sofia, 46, 197.
«Soratena», 220.
Soroca, 57, 59 și u., 159, 227.

T

Țarigrad, 197.
Tarutino, 177.
Tiraspole, 155, 215.
Tîrnova, 46, 197.
Tribujeni, 226.

U

Unghenî, 108, 136, 226.

V

Vădeni, 64.
Vadul-luî-Jora, 83.
Vadul-luî-Vodă, 83, 86, 94.
Vadul-luî-Troian, 177.
Varnița, 144-5, 161, 215-6.
Văscăuți, 44.
Volova, 64.

Z

Zarojeni, 16-7.

TABLA COPRINSULUÎ

	Pag.
Cap. I-iŭ. — *Ținutul Hotinului*.	1
1. Spre Hotin	3
2. Hotinul.	22
Cap. II. — *Ținutul Bălților*.	37
1. Spre Bălți.	39
2. Bălțile	50
2. Spre Soroca.	59
Cap. III. — *Ținutul Sorocei*	61
1. De la Floreștî la Soroca	63
2. Soroca	71
3. De la Soroca la Vadul-luî-Vodă	86
Cap. IV. — *Ținutul Chișinăului*	101
1. Spre Chișinău	103
2. Chișinăul	110
Cap. V. — *Ținutul Benderului sau Tighinei*	141
1. Spre Bender	143
2. Benderul	151
Cap. VI. — *Bugeacul*	163
1. Spre Căușani	165
2. Spre Reni	176
4. Hotarul nedrept	180
Cap. VII. — *Trei cărți despre Basarabia*	189
1. D-rul Zucker	191
2. I. G. Kohl	212
3. Un autor romîn contemporan	225